

Aqil ABBAS

DOLU

Üstlərində göz yaşlarından başqa heç nəyi olmayan şəhid analarına!

I FƏSİL

*Xahiş edirəm, bu əsərdə
kim isə nə isə axtarmasın, bu yazıçı təxəyyülündən başqa bir şey deyil.*
A.Abbas

... Gecə yaridan bir az keçmişdi. Çox bürküydü və belə bir bürküyə adət eləməmiş şəhər bərk tincixirdi. Bir yarpaq belə qımäßigardı. Azacıq meh yarada bilən çinarlar da çırpınıb-çırpınıb süst düşmüsdürlər. Qəflətən bu buludsuz, bu aydın, bürküdən ulduzları da yorulub day sayışmayan göylər necə şaqqıldıdə və şəhəri Dolu necə vurdusa, şəhər dik atıldı... Və dik atılan şəhər özünü atdı bayira...

... Dolu yağında bu şəhərdə zurna-qavallı bir toy-bayram olardı, təbii ki, zurna-qavalı da dolunun özü gətirərdi. Baxmayaraq ki, dolu bağ-bağata da, avtomobilər də, pəncərə şüşələrinə də, kasib evlərinin kasib damlarına da, çölü-biyabanda yaxaladığı adamlara da çox böyük zərər vururdu - dəxli yox idi, camaat uşaq kimi sevinərdi. Bu dolu çəkərdi beş dəqiqə, on dəqiqə, amma bu beş-on dəqiqənin dadi-ləzzəti damaqlardan uzun müddət getməzdı.

Elə ki dolu başladı, camaat həsrətlə gözlədiyi dolunun gətirdiyi zurna-qavalın səsini eşitdi, sevinclə tökülərdi bayira. Və çöle tökülən bu camaat dolunun tutmadığı bir yanda daldalanır, dolunun gətirdiyi qeyri-adi, soyulmuş baldırğan qoxusuna bənzər bir qoxunu ləzzətlə ciyərlərinə çəkib xoşallanar, əllərini dolunun altına tutub göylərə - buludların arasından süzülən Tanrı işığına tamaşa eləyə-eləyə bu dolunun damları, torpağı, ağacları, pəncərələri döyəcləməsindən yaranan Tanrıdan başqa heç bir bəstəkarın bəstələyə bilmədiyi qeyri-adi bir musiqiyə qulaq kəsilirdilər.

Balacalar isə böyüklerin əsəbləşmələrinə, çığırib-bağırmalarına baxmazdilar, dolunun altında sevinclə atılıb-düşər, yerdən ovuclayıb yiğdiqları buz parçalarıyla bir-birini daşlar, arabır də ağızlarına atıb konfet kimi sümürər, dolunun kefini çıxardılar. Gecə də anaları yanlarını şapalaqlaya-şapalaqlaya bellərini küpələyərdi...

... Gecə yaridan bir az keçmişdi. Çox bürküydü və belə bir bürküyə adət eləməmiş şəhər bərk tincixirdi. Bir yarpaq belə qıacificardı. Azacıq meh yaradan çinarlar da çırpınıb-çırpınıb süst düşmüsdürlər. Qəflətən bu buludsuz, bu aydın, bürküdən yorulub day ulduzları da sayışmayan göylər necə şaqqıldıdə və şəhəri Dolu necə vurdusa, şəhər dik atıldı... Və dik atılan şəhər özünü atdı bayira.

... Amma Dolunun sevincini yaşamağa, gətirdiyi soyulmuş baldırğan qoxusunu ciyərlərinə çəkməyə, Tanrıdan başqa heç bir bəstəkarın bəstələyə bilmədiyi qeyri-adi musiqisinə qulaq asmağa yox. Uşaqlar bu Dolu ilə oynaya bilmirdilər, ağızlarına atıb konfet kimi sümürə bilmirdilər. Bu Dolunun musiqisindən ləzzət almaq olmurdu, bu Dolunun musiqisi insanların beyninə bir dolu kimi dəyib ruhunu əzirdi. Göydən dolu yağmırıldı, Əzrayıl yağırıldı. Kimi harda yaxalayırdısa, elə orda da cənginə alıb çeynəyirdi.

Sambist Eldarı gecə növbəsindən qayıdanda Lenin bağıının başında yaxalamışdı, şəhər batalyonun uşaqları yanğınsöndürən maşının köməyi ilə qoca palidin başından parçalarını zorla yıga bilmışdilər. Xanəndə Baratın xanımını evin içində, yuxunun ən şirin yerində cənginə almışdı, başlarını itirdiklərindən yalnız Ağcabədidə xəstəxanaya çatdıranda bilmisdilər ki, sağ

qolu qalıb evdə. Əlinə düşəndən babat vurub çarpayıya daş kimi düşmüş Kefli Çapay səhər ayılanda evin ortasında parçalanmamış bütöv bir Dolunun sancıldığını görüb demişdi:

- Bunu kim göndərdi, ə?!

Hərə başını götürüb bu Doludan hara gəldi qaça bildikcə qaçmaq istəyirdi. Maşınlılar colum-cocuğunu maşınınə doldurub şəhərdən çıxarı, kəndə-kəsəyə üz tuturdu. Kənddə-kəsəkdə doğması olmayanlar isə şəhərin kənarında Dolu tutmayan bir yerdə ya maşında, ya ağacların altında gecələyirdilər. Maşinsızlar isə colum-cocuğunu evin dərin yerinə çəkir, əlacsızlığın ağırlığı altında balalarının qorxudan bərəlmış gözlərinə baxmağa da utanırdılar. Bu colum-cocuğun baxışları onları dışardakı Doludan da bərk döyürdü.

Və bu Dolu şəhəri qəfil it kimi həmişə gecədən bir az keçmiş, yuxunun ən şirin yerində tuturdu. Gecənin qaranlığından, Dolunun insanların beynini bir dolu kimi döyüb ruhunu əzən şaqqlıtsından çəşmiş adamlar firtınanın sahilə atdıği baliqlara oxşayırdılar.

Yenə gecə yaridan keçmişdi... Və şəhəri Dolu necə vururdusa... Maşını olanlar yenə colum-cocuğunu maşına doldurub şəhərdən çıxarmağa çalışırı. Maşını olmayanlar isə yenə colum-cocuğunu evin dərin yerinə çəkib ümidlərini onları çıxarmış Tanrıya bağlayaraq xəcalətlərindən domuşmuş balalarının qorxudan bərəlmış gözlərinə də baxmağa ürək eləmirdilər...

... Bu Yiyəsiz Dövlətin bu Yiyəsiz Övladları ölü düşmən, arxası isə heç nəyə söykənməyən səngərin içində silahlarını əzizləri kimi bağırlarına basıb ürəkləri qan ağlaya-ağlaya şəhərə yağan Doluya ağrı ilə tamaşa edirdilər.

- Allah, sən özün kömək ol!

- Allah, sən saxla...

Yaratdığı dünyani onun iradəsi əleyhinə məhvərindən çıxarmış insanlara qəzəblənmiş Tanrı yorulmuşdu. Müharibədə qırılan bu günahsız cavanlar kimi o da vaxtından əvvəl qocalmışdı. Qibləsini azmiş insanların üzünü yenidən qibləyə çevirmək üçün bir peyğəmbərə ehtiyac olduğunu görüb mələkləri yer üzünə göndərməşdi ki, bu peyğəmbəri tapsınlar. Mələklər də yer üzünün altını üstünə əvvəslər də Tanrıının istədiyini tapa bilməmişdilər. Axırda Tanrıının yanına əlibəş qayıtmadan qorxan mələklər təsadüfən göy üzü kimi təmiz, Zəmzəm bulağı kimi saf, göz yaşı kimi dupdurı bir səs eşitmışdilər. Tökülmüşdülər səs sahibinin üstünə, qanından, ruhundan bu qeyri-adi səsi soymuşdular və Tanrıya hədiyyə aparmışdılar.

Və artıq öz yaratdıqları ilə bacara bilməyən Tanrı qəzəbini soyutmaq, bir az yorğunluğunu çıxarmaq istəyəndə Qədir Rüstəmovun səsinə qulaq asırdı. Bu səs onu qoymurdu ki, insanları məhsərə çəkib qiyami -qiyamət gününü qursun, şeytan bayram eləsin. Və indi Qədir Rüstəmovun səsi ruhuna necə işləmişdisə Yiyəsiz Övladların yalvarışlarını eşitmirdi. Və bu Yiyəsiz Övladlar özlərinə şah damarlarına yaxın bildikləri Tanrıya yalvara-yalvara şəhərə yağan Dolunun haranı vurduğunu dəqiqləşdirməyə çalışırdılar.

Pələng:

- Deyəsən, İmarəti vurur.

Evləri İmarətin böyründəydi.

Qeyrət Dağarcığı:

- Ə, yox, görmürsən mərkəzə düşür.

Drakon:

- Onda bizim evləri döyür ki!

Bu Yiyəsiz Dövlətin bu Yiyəsiz Övladları yalnız səhər açılandan sonra biləcəkdilər ki, bu Dolu onların hansının anasını döyüb, hansının balasını, hansının bütün ailəsini. Hər şeydən, yalvarıb-yalvarıb bir şey çıxmadiqlarını gördüklorindən hətta Tanrıdan da ümidləri kəsilmiş bu Yiyəsiz Övladlar hırslılarından-hikkələrindən əllərini, dodaqlarını gəmirirdilər. Elələri olurdu bəzən dözə bilmirdi, səngərdən sıçrayıb çıxır, bağıra-bağıra irəli atılırdı və qarşidan bağırtısız-filansız ona atılan səliqəli-sahmanlı güllələrdən birinə qurban olurdu...

... Düşmənə dörd-beş güllə vurandan sonra az-çox ürəyi soyusa da, indi sandıqdakı otuziki güllənin otuzikisini də qarşısında dayanmış bu At Belində Olan Adamın qarnına doldurardı, uf da deməzdi, bu adamın qarnı ölürdü otuziki güllədən ötrü. Düşmən düşmən olanda nə olar, onun da öz bir gözəlliyi vardi, heç olmasa bilirdin ki, qarşısındakı düşməndi, sənin qanını içməkdən sərəxənən bir düşmən. İndi bu qarşısındakı o gözəllik də yox idi. Bu düşməndən də daha dəhşətliydi. Bu insanın məcburən öz içində gəzdirdiyi, müalicəsi olmayan xəstəlik kimi bir şey idi. Bu xəstəliklə birgə yaşamaq zorundaydılar. Eyni göyü, eyni torpağı, eyni qanı, eyni şəhəri paylaşırdılar. Amma eyni göyü, eyni torpağı, eyni qanı bərabər paylaşsalar da, amma bu eyni şəhəri eyni paylaşmamışdır.

Birinin payına Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin bazارında balaca bir ət dükəni düşmüşdü. Amma bu qarşısındakı At Belində Olan Adamın payına bu şəhərin az qala yarısı düşmüşdü, dədəsindən, babasından qalmış miras kimi. Katiblərin, rəislərin, day hansı kərtənkələlərin quşunu götürə-götürə özü də çoxlarına quş götürdə bilməşdi. Atını sağa da səyritmişdi, sola da. Həmişə at belində olmuşdu. İndi də at belindəydi, amma atını day əvvəlki kimi səyridə bilmirdi. Təkcə o yox, hətta onun quşunu götürdüyü katiblər də, rəislər də day atlarını istədikləri kimi səyridə bilmirdilər.

Dünya öz məhvərindən çıxmışdı, baş alib gedirdi. Hara gedirdi, heç kim, hətta öz yaratdıqlarının məhvərindən çıxardıqları bu Dünyanın hara getdiyini Tanrıının özü də bilmirdi. Və indi onu məhvərindən çıxaran insanlardan qurtulmaq üçün başını götürüb hara gəldi qaçan bu Dünyada insanlar elə bir duruma düşmüşdülər ki, içlərində nifrətdən başqa heç nə qalmamışdı. Bu nifrət vurub çıxmışdı sir-sifətlərinə və sir-sifətlərindən zəhər-zəhrimər yağırdı. Bu məhvərindən çıxmış və həm Tanrıdan, həm də özündən baş götürüb qaçan Dünyada həm bu şəhər, həm də bu şəhərin adamları qəflətən elə qocalmışdılər ki, elə bil vurğun vurmuşdu. Və bu vurğun da ən çox cavanları vurmuşdu. Dünənədək müharibəni kinolarda görən bu vurğun vurmuş cavanlar qəflətən bir müharibə Kinosunun düz ortasına düşmüşdülər. Özü də öz xoşlarına yox, onları bu müharibə Kinosunun içində zorla itələyib salmışdılər.

Bu dəhşətli Kinonun ssenarisini Dünyanın Böyük Dövlətlərinin Böyük Saraylarında yazmışdılər. Çəkilişini də Tarkovskinin də, Tofiq Tağızadənin də həsəd aparacaqları rejissorlara tapşırmışdılər. Və həmin rejissorları da Böyük Dövlətlərin Böyük Saraylarında oturub çəkməkdə olduqları kinonun gündəlik kadrlarına ləzzətlə tamaşa edirdilər. Bu Kinonun iştirakçılarının isə nə ssenaridən, nə də rejissor işindən xəbərləri yox idi. Və bu Kino əvvəller gördükələri kinodan təkcə onunla fərqlənirdi ki, burda partlayan bombalar həqiqi bombalar idi, insanlar doğrudan güllələnir, uşaqların başı doğrudan kəsilir, qadınlar doğrudan zorlanır. Bu kino əvvəller gördükələri kinodan bir də onunla fərqlənirdi ki, bu Kino sona çatmadı və bu Kinonun sonu heç üfüqdə də görünmürdü.

Fazıl Müəllimin Kinoteatrında baxdıqları bütün kinolarda bizimkilərin atlığı (onda ruslar da bizimkilər idi, xaxollar da, latışlar da, elə ermənilərin özləri də) hər gülləyə bir alman qarnını tuturdusa, bədbəxt almanın güllələri həmişə boşça çıxırı. Ona görə yox ki, almanlar güllə atmayı bacarmışdır, ona görə ki, ssenarini yazanlar da, rejissorlar da bizimkilərin qohum-əqrəbalarıydı. Bu Kinoda isə bizimkilər, ruslar, xaxollar, latışlar, ermənilər deyil, bizimkilər elə bizimkilər idi. "Hollivud"un və "Mosfilm"in birgə istehsalı olan bu Kinoda ssenariçilər də, rejissorla da ermənilərin qohum-əqrəbalarıydı. Və keçmiş bizimkilər ermənilərə Dünyanın ən bahalı, ən müasir silahlarını versələr də, indi bizim bizimkiləri özünükülərinin qarşısında əliyalın buraxmışdılər. Və bu Kinoda atılan bombalar bizim başımıza töküldü, yandırılan evlər bizim evləriydi, başı kəsilən uşaqlar bizim uşaqlarıydi, zorlanan qadınlar bizim qadınlarıydi. Bu Kinoda nemes biziyyidik.

Döyüşlərin birində əllərinə bir erməni qızı düşmüşdü. İntiqam eşqindən gözlərini qan tutmuş uşaqlar qızı zorlamaq istəmişdilər. Amma tir-tir titrəyən qızın insanın iliyinə işləyən yalvarışlı baxışları hələ insanlığını tam itirmədiyindən onun qanını dondurmuşdu. Yaralı ac qurdların əlinə düşmüş çarəsiz, ümidi Tanrıdan üzülmüş bu qızın zorlanmasına biganə qala bilməmişdi. Dəxli yox idi ki, bəlkə də günün birində bu qız onu vuracaqdı, amma indi onun

qarşısında sabah onu vuracaq bir düşməni görmürdü, Tanrıının ondan imdad diləyən yaratdığı bir varlığı görürdü. Bəlkə də uşaqlar bu qızı güllələsəydilər fərqiñə varmazdı, amma zorlanmasını qəbul edə bilməmişdi. Və qızçığazı kolluğa basmaq istəyən uşaqları saxlamışdı:

- Dəyməyin!

Araya mübahisə düşmüştü.

- Bəs onlar bizimkiləri zorlaya bilər?!

- Biz erməni deyilik!

Onu yaxşı tanımayanlardan biri:

- Ə, nə lotuluq eləyirsən?- deyib qızın üstünə yeriyəndə o, gülləni lüləyə verib bağırmışdı:

- Kimin kişiliyi çatır, buyursun! Cırıq-cırıq eləyərəm! Dedim ki, biz erməni deyilik.

Onun hədəqəsindən çıxmış gözlərindən qorxub geri çəkilmişdilər. Sonra qızın əynindən çıxarılmış pal-paltarı avtomatın lüləsi ilə yerdən qaldırıb atmışdı üstünə.

- Geyin! Sürük burdan!

Soyulmuş kənd yumurtası kimi qəşəng və yeməli olan qızçığac bayaqdan ayıb yerlərini örtmək istədiyi əlləri əsə-əsə paltarlarını götürüb tələm-tələsik geyinmişdi, amma sonra yerindən tərpənməmişdi.

- Sürük dedim sənə!

Qulaqlarına inanmayan qız ehmal-ehmal geri çəkilməyə başlamışdı və qorxa-qorxa soruşmuşdu:

- Qardaş, adın nədi?

- Sənin qardaşının... Sürük dedim.

- Sən Həzrət Abbas, adın nədi?

Qarabağ erməniləri bizimkilərə and verəndə Həzrəti-Abbasə and verərdilər. Və onlar da çox yaxşı bilirdilər ki, qarabaqlılar Tanrıdan çox Həzrəti-Abbasdan qorxurlar.

Qızın belə bir ağır and verməsi onu əsəbləşdirmişdi:

- Səni zorlayıb güllələmədiyimə görə adım eşşək oğlu eşşəkdi! Sürük dedim, qəhbə!

Qız daha heç nə soruşturmamışdı, çevrilib üzü erməni kəndinə doğru qaçmağa başlamışdı, heç dala da baxmamışdı.

Axşam Komandir erməni qızını burax
dığına görə onu danlayanda demişdi:

- Komandır, mən arvad davası eləmirəm, torpaq davası eliyirəm.

İndi O və onlar torpaq davası eləyəndə bu qarşısındaki At belində Olan Adam heç nə olmamış kimi öz kefindəydi. Və onun vecinə deyildi ki, torpaq davası eləyən və torpaq davasında qırılan bu cavanlar hər şeylərini, hətta nişan üzüklərini belə satıb onun da evini-eşiyini, yurdunu-yuvasını, ailəsini, namusunu qoruyurlar. Və indi əyinlərinə əsgər paltarı deyil kəfən geyinmiş bu vurğun vurmuş cavanlar döyüş dostları Musanın Bakıda qılçaları kəsilmiş anasının həkiminə verməyə min manat pul tapa bilmirlər.

At Belində Olan Adam bu cavanlara həmişə yuxarıdan-aşağı baxmışdı, heç onları adam yerinə qoymamışdı. Salamlarını hərdən ağızucu alsa da, çoxuna özü salam verməmişdi. Bazar uşağı kimi, küçə uşağı kimi baxmışdı onlara. Tək o yox, at belində olanların hamısı günlərini pavilyonlarda, ya da Xankəndində erməni qızlarının qucağında keçirən, "sən niyə mənə belə baxdin" deyə heç nəyin üstündə dava-dalaş salan, kinoteatrın arxasındaki bulvari qladiator meydanına çevirən bu cavanların bu dünyadan nə istədiklərini başa düşə bilmirdilər. Əslində elə cavanlar özləri də bu dünyadan nə istədiklərini bilmirdilər. Bu dünya çox böyük idi və bu böyük dünyada bilmədikləri çox şeylər vardı. Və bu böyük dünyada bilmədikləri o çox şeyləri öyrənmək həvəsində olmadıqlarından öz bildikləri kimi yaşayırlar. Cəmiyyət onlara necə baxırdı - veclərinə deyildi. Çünkü onlar çoxdan tüpürmüşdülər bu cəmiyyətə də, onun qanunlarına da! Hərdən o tüpürdükləri qanunların cənginə keçib gəzdikləri həbsxanalar da onların gözünü qura bilməmişdi. Onlar qorxularını analarının bətnində qoyub çıxmışdilar. Çoxunun da iki adı vardı: biri atalarının qoyduğu, sənəddə yazılıan ad, birinin də Dədə

Qorqudsuz-filansız özləri qazanmışdilar - xarakterləriylə, yumruqlarıyla, dünyaya baxışlarıyla, özlərini müharibəli kinolardakı qəhrəmanlara bənzətməklə.

Və Şeytanın Övladları dünyani öz məhvərindən çıxaranda, Böyük Dövlətlərin ssenariçiləri, rejissorları onları zorla itələyib müharibəli Kinonun tən ortasına atanda, onlara yuxarıdan-aşağı baxanlar və Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin kefini görənlər bu Kinoda heç epizodik rollarda da görsənmədilər, çıxdılar aradan. Amma onlar özləri kimilərini başlarına yiğib bəlkə də hər şeydən daha çox, qazandıqları adlarının şərəfinə, bazarında atom bombası satılması ilə öyündükləri Dünyanın Ən Varlı Şəhərlərinin şərəfinə atıldılar ölümün ağzına. Və heç kəs - nəinki at belində olan özümüzünkülər, hətta bu Kinonun Böyük Dövlətlərin Böyük Saraylarında oturan ssenariçiləri də, rejissorları da bunu gözləmirdilər. Və ağıllarına belə gəlməzdi ki, onların həyatın dibində saydıqları bu ipə-sapa yatmaqlar əliyalın topun-tüfəngin qarşısına çıxacaqlar, yazılın ssenarini pozacaq, rejissorları pis vəziyyətdə qoyacaq və bu Kinonu tezliklə başa çatdırmağa imkan verməyəcəklər.

İndi At Belində Olan Adam at belində olmayan, Böyük Dövlətlərin Böyük Saraylarında yazılın Kinonun ssenarisini pozan, rejissorlarını çıxılmaz vəziyyətdə qoyan bu cavanların qarşısında sarısını udub dayanmışdı. Həmişəki ədasından əsər-əlamət qalmamışdı, udquna-udquna heç vaxt adam yerinə qoymadığı cavanlara baxırdı. Baxırdı ki, bəlkə indi adam yerinə qoymağə məcbur olduğu bu cavanlardan hansıa araya girəyə, onu düşdüyü bu ağır vəziyyətdən xilas eləyə.

Baxdı, baxdı, hiss elədi ki, bu cavanlardan heç biri ona kömək əli uzatmaq fikrində deyil, onların da sir-sifətlərindən zəhər-zəhrimər yağırdı. At Belində Olan Adam hardan biləydi ki, onlar müharibənin içində deyil, müharibə onların içində yaşayır. Və artıq onların damarlarından qızıl qırmızı qan yerinə qapqara bir nifrət axır. Özü də bu nifrət təkcə düşmənə deyildi, onlardan olmayanların hamisənaydı, hətta bu adam qardaşları olsa belə.

Gördü cir alça yemiş adamlar kimi üz-gözlərini turşudub maraqla hadisənin sonunu gözləyən bu cavanlardan kömək ummağə dəyməz, özünü ələ almağa çalışdı:

- Ay qardaşlar, mənə elə baxırsınız, elə bil erməniyəm.

Drakon:

- Sən ermənidən də pişsən, dəyyus oğlu dəyyus!

At Belində Olan Adam içində nə qədər qorxu olsa da bir belə adamın arasında mənliyinə sığışdırıb söyüşü yeyə bilmədi:

- Əlindəki avtomata görə yekə-yekə danışma.

Drakon avtomati atdı uşaqların birinə və ona yaxınlaşıb necə vurdusa, At Belində Olan Adam aşdı və başladı yerdə qırılımlağa.

Drakon qayıdib avtomatını götürdü:

- Qalx ayağa!

Gördülər qalxa bilmir, qolundan tutub qaldırdılar. Cavanlığında o da qabağından yeyən olmamışdı, heç indi də pis deyildi. Bəlkə də təkbətək savaşda bu cavanların çoxuna can verməzdi, ələ Drakonun özünə də. Amma indi müharibənin adamyeyənə çevirdiyi bu cavanlara cavab verməyə qurd ürəyi lazımıydı, o qurd ürəyi də onda yoxuydu. Üst-başının tozunu çırpaçırsa yavaşca dedi:

- Qalsın qulluğunda!

Drakon avtomatı dirədi onun otuziki güllədən ötrü ölen qarnına:

- Çıxart şalvarını!

At Belində Olan Adamı ələ bil ildirim vurdu, səksəndi:

- Nə deyirsən?

- Deyirəm, çıxart şalvarını!

- Yekə kişisən, ə! Lap ağ elədin ki!

- Çıxart şalvarını, dedim! Ya burdan tumanpaça gedəcəksən, ya da səni şadaraya çevirəcəm.

At Belində Olan Adam kipriklərini qırpmadan maddim-maddim yenə ətrafdakılara baxdı. Amma yenə heç kim onun baxışlarına cavab vermədi.

Kimsə istehza ilə dedi:

- İndiyədək o qədər adamı şalvarsız qoymusən! İndi də növbə sənində!

Gördü yox, vəziyyət çox ağırdı, canavar sürüşünün arasına düşüb, bunlar onun şalvarını çıxaracaqlar, ondan sonra gərək gedib özünü asa, başladı yalvarmağa:

-Ə, nə danışırsınız? Mən aqsaqqal adamam, hamımız qohum-əqrəbayıq. Çoxunuzun dədəsiylə çörək kəsmişəm.

Drakon sözündən dönənə oxşamırırdı:

- Bizim qohum-əqrəbalarımız səninkilər kimi Bakıda kef eləmirlər, səngərlərdə qırılırlar.

Çıxart şalvarını!

- Ə, məni də, özünüzü də biabır eləməyin! Ayıbdi! Camaati üstümüzə güldürməyin! Puldan ötrü adam belə şeylər eləməz. Mən bilməmişəm pulu sən istəyirsən, nə qədər lazımdı uşaq göndərim, gedib gətirsin.

Drakon az qaldı avtomatın lüləsi ilə onun qarnını deşə:

- Çıxart!

-Ə, qeyrətin olsun! Məni dalıağachi eləmə! Bu şəhərə qan salma!

Drakon:

- Qeyrətsiz sənin nəslindi! - dedi və avtomatın qundağıyla onun sinəsindən vurdu.

At Belində Olan Adam səndərlədi, amma bu dəfə yixılmadı, özünü tarazlaya bildi:

- Başından yekə qələt eləyirsən, Drakon! Mənim şalvarımı çıxaran hələ anasından olmayıb.

Bu vaxt Drakon onun başının üstündən bir qatar gullə buraxdı.

At Belində Olan Adam elə bildi gullələr ona dəydi. Və gullə dəymış kimi də geri sıçrayıb yixıldı.

Drakon avtomatı dırədi onun qarnına və bağırdı:

- Çıxart şalvarını!- sıfətində bircə qıça da qan qalmamışdı.

Artıq ölümünü gözünün altına alan

At Belində Olan Adam yapışdı avtomatın lüləsindən:

- At, oğraş! Nəslini şalvarsız qoymasam atama lənət!

Drakon uşaqlara əmr elədi:

- Ə, çıxardin bunun şalvarını!

Uşaqlar düdünlər At Belində Olan Adamın üstünə.

Bayaqdan bir kənarda dayanıb hadisələri izləyən Pələng gördü ki, uşaqlar zorla At Belində Olan Adamın şalvarımı çıxarırlar, özünü saxlaya bilmədi. Yeridi irəli, qarqa-quzguna dönmüş uşaqların hərəsini bir tərəfə itələdi:

- Ə, ayıbdi! Onsuz da ona olan oldu - dedi və yaxınlaşdı Drakona; - Bu, sənin kimi oğula yarasız! Vur öldür, amma camaati biabır eləmə!

Drakon Pələngi bir kənara itələdi:

- Sən nə deyirsən, ə?!

- Deyirəm bəsdi, burax getsin. Kişi kişinin şalvarını çıxarmaz!

Drakon:

- Sən qarışma!- sonra yenə uşaqlara əmr elədi, - İşinizdə olun!

Amma Pələng geri çəkilmədi, yenidən uşaqların qabağını kəsdi. Pələngin onun önündə meydan oxuduğunu görən Drakon bu dəfə özündən çıxdı, onun qolundan yapışıp fırladıb atdı kənara:

- Demədim sən qarışma?

Pələng yixıldığı yerdən qalxdı, hirsindən dodağını necə dişlədisə qan çənəsi aşağı axdı, dodağının qanını sümürüb tüpürdü yerə, əlinin dalı ilə ağızını sildi və yenidən girdi araya:

- Drakon, dedim burax getsin! Mən sənə əl qaldırmaq istəmirəm.

- Ə, küçük, sən də kişi olmusan?

-Böyüksən, qardaşımsan, cavab qaytarmıram, yoxsa...

Uşaqlar At Belində Olan Adamı unudub girdilər onların arasın:

- Ə, yekə kişisiz,bir oğraşa görə dalaşib camaatı üstümüzə güldürməyin!

Drakonun başı çönmüşdü, heç nə eşitmək istəmirdi:

- Yaxın duranın anasını ağladaram! - dedi və Pələngi boğazladı, - Yoxsa, nə...

Boğazını Drakonun möhkəm əllərindən qurtarmağa çalışan Pələng day dözmədi:

- Yoxsa mən sənin şalvarını...

- Ə, mənim?!

Drakon Pələngin boğazını buraxdı, istədi onu vura, amma Pələng ondan cəld tərpəndi. Və Drakon həyatında ilk dəfə birinci vuruldu. Gözlənilməz zərbədən özünü itirdi, bir anlıq əli ilə üzünü tutub başını silkələdi və canavar ovunun üstünə atılan kimi atıldı Pələngin üstünə.

Bir az əvvəl az qala şalvarsız qalacaq At Belində Olan Adam artıq özünə gəlmışdı və istehza ilə hər gün səngərdə kürək-kürəyə yatan bu oğulların onun üstündə bir-birlərini necə vəhşicəsinə yumruqlamalarına tamaşa edirdi.

Bütün söyüslərə baxmayaraq, uşaqlar yenidən onları aralamağa çalışdılar və Drakonun yenidən yeddimərtəbəli söyüslərini eşitdilər, kimsə dedi:

- Ə, buraxın qırşınlar bir-birlərini.

Üz-gözləri al qanın içindəydi, heç kim can vermək istəmirdi, amma Drakon Pələngi üstələmişdi.

Bu vaxt batalyonun həyatınə bir "UAZ" girdi, gəlib saxladı mərəkənin yanında. Bir nəfər cəld maşından düşdü və düşən kimi də bağırdı:

- Ə, nə durub baxırsınız?! Aralayın!

- Komandır! Aralayana ana-bacı söyüşü söyüblər.

- Aralayın, dedim sizə! - dedi Komandır və özü girdi savaşanların arasına.

Komandırın özünün araya girdiyini görən uşaqlar da tökülbən onları birtəhər ayıra bildilər. Amma aralanın kimi də hər ikisi özünü atdı silahlarının üstünə və qaldırdılar bir-birlərinə. Komandır girdi ikisinin də arasına:

- Salın silahları, axmaqlar! Salın, dedim!

Drakon:

- Çəkil, Komandır! Bu küçüyü deşik-deşik edəcəm.

Pələng bağırdı:

- Küçüğün səsi gəlir!

Komandır yapışdı hər ikisinin silahının lüləsindən, dirədi öz böyrünə:

- Onda mənə atın! Atın dana, it uşağı! Atın ürəyiniz soyusun! Niyə atmırsız?!

Drakon:

- Çəkil, Komandır, vallah, ataram!

- At dana, nə durmusan?! At, qoy ermənilər bayram eləsin!

Drakon silahı saldı aşağı və hayqırdı:

- Pələng, ananı ağlar qoymasam qəhbənin oğluyam.

Pələng:

- Baxarıq, kimin anası ağlar qalacaq. Sonacan getməyən elə qəhbənin oğlu.

Komandır:

- Kəsin səsinizi! - sonra uşaqlara əmr elədi;- Alın bunların silahlarını!

Heç kim bu əmri yerinə yetirməyə ürək eləmədi, Drakonun canını almaq olardı, amma silahını yox. O boyda Sovet hökumətinin asıb-kəsən vaxtı Drakon bu şəhərdə açıq-açığına silahla gəzmişdi, heç kəs də ona gözün üstə qaşın var deyə bilməmişdi.

Komandır:

- Əmr eləyirəm!

Pələng könülsüz-könülsüz əmrə tabe oldu və silahı özü verdi, amma Drakon üç-dörd addım geri çekildi:

- Mənim silahımı alan oğlan hələ anasından doğulmayıb! Yaxın gələnə ataram!

- Ver silahı, dedim!
- Komandır, bu avtomati mənə sən verməmisən, sən də alasan! Mən bunu maşınımı satıb gedib Tiflisdən almışam.

Komandır əmri yerinə yetirməkdən çəkinən uşaqlara yenidən əmr elədi:

- Alın silahını!

Uşaqlar irəli yeridilər, Drakon bir-iki addım da geri çəkildi və ağızı köpüklənə-köpüklənə dedi:

- Yaxın gələnin...

Komandır:

- Sən Qur'ana and içmişən!

Drakon hər an sıçramağa hazır olan bir əfi ilan kimi quyruğunun üstündə durmuşdu:

- Mən torpağı qorumağa and içmişəm, avtomati sənə verməyə yox!

At Belində Olan Adamın bədəninə bayaq baturılmış min-bir tikan yavaş-yavaş çıxməqdaydı, bundan ləzzət alırdı və ürəyində deyirdi: "Di, qırın bir-birinizi köpəyüşəgி".

Komandır daha da sərtləşdi:

- Həbs eləyin bunu!

Drakon:

- Məni? Qıraram hamınızı! - dedi və üz tutdu darvazaya tərəf. - Tüpürüm hamınıza! Mən getdim! Pələng, sən yoxsan! Sən ölüsən!

Batalyonun ağsaqqallarından biri:

- Komandır, qoy getsin. Bir azdan hirsı soyuyar. Onu da başa düşmək lazımdı. Gözünün qabağında o boyda qardaşını vurublar.

Bir xeyli uşaq da Drakonun ardınca getdi, bunlar onun xətrinə batalyona gələn döyüşçülər idi. Bunu görən Drakon geri çevrildi və qəzəblə bağırıldı:

- Siz hara, Küçüklər! Qayıdın geri!

Drakon getdi, darvazadan çıxanda da havaya bir qatar gülə buraxdı.

Komandır hirsindən yaşarmış gözlərini sildi. Nəfəsi çatmirdi, təngənəfəs olmuşdu. Son zamanlar hər dəfə əsəbləşəndə belə olurdu. Bir xeyli öskürdü, sanki nəfəs yollarını açırdı, bir az sakitləşdi, sonra Pələngdən soruşdu:

- Nə üstə boğuşurdunuz?

Pələng başı ilə At Belində Olan Adəmi göstərdi və Komandır onu indi gördü, ətrafdakılardan soruşdu:

- Bu burda nə gəzir?

Uşaqlar:

- Drakon dedi ki, gedin basın baqaja gətirin. Biz də gətirdik. Amma yazığımız geldi baqaja basmadıq.

- Nədən ötrü?

Pələng:

- Şalvarını çıxartdırmaq istəyirdi, mən də qoymadım.

Komandır qulaqlarına inanmadı. Drakonun ilan kimi xəzinəsinin üstündə qırılıb yatan, ev-eşiyi dağilanlara əl uzatmayan vəzifəli adamlardan xoşlanmadığını, tez-tez onları sancığını, hətta bəzilərinə lifçik də göndərdiyini bilirdi. Və onu da bilirdi ki, bu vəzifəli adamların bəziləri batalyonlara könüllü kömək eləsələr də, bəziləri bunu Drakonun qorxusundan edir. Amma Komandır onu da bilmirdi ki, mindiyi UAZ-1 kolxoz sədri ona öz xoşu ilə bağışlamayıb, Drakonun qorxusundan gətirib vermişdi. Belə şeylərin üstə bir neçə dəfə Drakonu bərk danlaşmışdı. Demişdi ki, heç kimi məcbur eləmək lazım deyil, camaat bizə pis baxır.

Drakonun da cavabı həmişə belə olmuşdu:

- Komandır, bu pulları özləri kəsməyib ha! Bu camaatdan qazanıblar! Vuruşmağa qeyrətləri çatmır, qoy heç olmazsa canları çıxsın indi bir az millətə xərcləsinlər.

Drakondan belə şeylər gözləmək olardı, kimisə döyə bilərdi, kimisə cəzalandırıa, kimisə maşının baqajına da basa bilərdi, uf demədən kimisə öldürmək də onun əlində su içmək kimi bir

şey idi, amma kiminsə şalvarını çıxartmaq... Buna onun qəbul etdiyi yazılmamış oğru qanunları yol vermirdi. Ona görə də Komandır çox təəccübləndi:

- Niyə?
- Pul istəyib, verməyib...

Uşaqlardan biri Pələngin üstünə bozardı:

- Sən də bilmədiyin şeyi danışma. Elə deyil, Komandır. Dünən Musagilə qrad düşüb, anasını götürdülər Bakıya, arvadın qılçalarını kəsiblər. Səhər-səhər Musa zəng eləmişdi, həkimlər min manat istəyiblər. Drakon da göndərdi ki, gedin bundan alın. Biz də getdik vermədi. Drakon da hırslındı, arxasını da özünü eşitdiniz.

Komandır At Belində Olan Adamı başdan ayağa deyil, ayaqdan başa süzdü, sonra xayxırkı, özünü onun sıfətinə tüpürməkdən zorla saxladı və tüpürdü yerə:

- Ə, sən nə cindir adamsan, ə! Bakıdan gələnlərin dalın yuyursan, özünükünə beş manat qiymırsan?!

Drakonun əlindən zorla qurtulmuş At Belində Olan Adam indi yenidən qırx arşın quyunun dibinə düşdü, özünə bəraət qazandırmaq istədi:

- Komandır! Seyid Lazım ağanın cəddi haqqı bilməmişəm. Hər gün o gəlir pul ver, bu gəlir pul ver. Mən köpəyoğlu nə bilim kim kimdi. Mənə demədilərki siz istəyirsiz.

Komandır gördü ki, əsəbləri onu dalınca sürükleyir və belə getsə əlindən xəta çıxa bilər, onsuz da adları bədnəm idı. Onları ermənilərə deyil, özlərinə düşmən sayan hökumət bu könüllü batalyonları gözdən salmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı, haqlarında gündə yüz şayıə buraxırdı.

Gecə Dolu başlayanda balalarını götürüb canlarını qurtarmaq istəyənlər heç qapılarının cəftəsini də vurmağa macal tapmirdilər. Yiyəsiz, ağızı günə qalmış dopdolu evlər demək olar ki, hər gecə yağmalanırdı. Səhər qayıdır evlərini talanmış görənlər heç şikayət də eləmirdilər, şikayət eləməyə yer də yox idi, milis səngərdə, rəis səngərdə, kimə şikayət eləsinlər. Hökumət də şəhərdə nə uğurluq, nə quldurluq olurdu hamısını batalyonun uşaqlarının üstünə atırdı. Onların isə "Qur'an" götürüb nə qapı-qapı düşməyə vaxtları vardi, nə də buna həvəsləri - başları müharibəyə qarışmışdı.

Belə söz-söhbətlərdən təngə gəlmış Komandır bir gün Rəisin qabağını kəsib dedi:

- Rəis, gəlmə ogrular bu şəhərdə ev qoymadı. Hökumət də bunu bizim üstümüzə atır. Bunların qabağını al, yoxsa axırı yaxşı olmayıcaq!

- Komandır, vallah, gücüm çatmir. Bilmirəm erməniylə vuruşum, yoxsa bu binamuslarla. Birdilər, ikitilər, böyük bir şaykadılar. Oturublar qonşu rayonlarda, gəlib buranı şimon eləyi aradan çıxırlar. Həmin rayonun rəisiinə deyirəm, deyirlər ki, uğurluq sənin ərazində olur, canın çıxsın özün tap. İndi mən erməniylə vuruşum, oğru axtarım, nə bilim nə qələt eləyim?!

Komandır görmüşdü doğrudan Rəisin gücü çatmir, bu qarışılıqdan, başlı-başınalıqdan əli-qolu açılan ogrulara xəbər göndərmişdi ki, adam kişi olar... Amma ogrular onu eşitməmişdi.

Komandır bir də xəbərdarlıq etmişdi:

- Məni hövsələdən çıxarmayın!

Oğrubaşının ona göndərdiyi cavab qısa olmuşdu:

- Əlindən gələni beş qaba çək!

Bu cavabdan on-on beş gün sonra ağızından vurulmuş oğrubaşının cəsədi Lenin meydanının ortasına atılmışdı, biləyini də kəsib qoymuşdular sinəsinə. Camaat yığılmışdı meydana.

- Səni vuranın əlinə qurban olum!

- Arvad tumanı uğurlayan oğraş!

- Di gəbər!

Komandır də bir az aralıda Drakonla dayanıb tamaşa edirdi.

Rəis ona yaxınlaşıb yavaşça dedi:

- Komandır, heç olmasa bu oğraşın meyidini ataydın ermənilər tərəfə.

- Onda başqalarına görk olmazdı. Qoy camaat da bilsin kim kimdi.

- Komandır, açılmayacaq bir iş qoydun boynumuza, zəhləmi tökcəklər.

İndi Drakon yenə hökumətin əlinə dəstəvuz vermişdi. Hökumət birinin üstünə beşini qoyub bütün şəhərə yayacaqdı ki, At Belində Olan Adamı aparıb batalyonda döyüblər, pulunu əlindən alıblar, day nə bilim nə. İndi Komandirin gözünün qabağına bu gəlirdi, yoxsa elə məmənnüyyətlə özü bunun şalvarını çıxardırib başına geyindirərdi. Hövsələsini basdı:

- Atın bunu bayıra!

Uşaqlar bir andaca At Belində Olan Adamı itqusdu eləyib darvazadan bayıra tulladılar.

Ömrü boyu başqalarını alçaldan və təhqir eləyən indi özü alçaldılmış və təhqir olunmuş halda “qalsın qulluğunuzda” deyib qayıtdı kabinetinə.

Komandiri yenə öskürək tutdu, hirsindən başı partlayırdı. Həmişə əsəblərini sakitləşdirmək üçün iki stəkan tünd çay içərdi. Və bu iki stəkan tünd çay təkcə onun ağrılarının səmmmini almırkı, həm də yorğunluğunu çıxarırdı. Üzünü çayxana tərəfə çevirəndə gözü qoz ağacının altında dayanan və bayaqdan bəri baş verənləri çəşqinqılıqla izləyən yad bir adama sataşdı, yenə özündən çıxdı...

... Olmurdu, nə qədər əlləssə də göydən tökülen odun-alovun içində bu dəli-dolu uşaqları əsl əsgərə çevirmək, onlara hərbi nizam-intizamı aşılamaq mümkün deyildi. Buna vaxt da yox idi. Bir tərəfdən də dəfələrlə Müdafiə Nazirliyinə müraciət etsə də, uşaqlara təlim keçmək üçün batalyona peşəkar zabitlər vermirdilər. O da gedib orta məktəbdəki hərbi dərs deyən müəllimləri yalvarıb gətirmişdi batalyona. Əslində onların da çoxu mütəxəssis deyildi, sadəcə olaraq orduda olmuş adamlardı. Yenə sağ olsunlar, uşaqlara az-çox silahı söküb-yığmağı, təmizləməyi, güllə atmayı öyrədə bilirdilər.

Əvvəller həyətə iynə atsan yerə düşməzdi. Bura özünü göstərməyə, “mən də varam” deyə özünü gözə soxmağa, uşaqlardan eşitdikləri döyüş səhnələrinin üstünə beşini də qoyub gedib orda-burda öz adalarına çıxmaga gələnlərin sayı döyüşənlərin sayından qat-qat çox olardı.

İmarət adlanan bu yer savaş başlayananadək “Qarabağ” komandasının stadionu olduğundan adamlar elə bil bir azdan başlayacaq futbola baxmağa gəlirdilər. Komandır bunun qarşısını almaq üçün çox əziyyət çəkmişdi, hətta üç-dörd dəfə bir-ikisini qapaz altına da salmışdı, yenə öht olmurdu. Darvazaya növbətçilər də qoydurmuşdu ki, heç kəsi içəri buraxmasınlar. Amma yenə görürdün çəpərdən, hasardan aşib gələnlər var...

- Növbətçi!

Növbətçi yürüüb gəldi:

- Eşidirəm, Komandır!

- Bunu bura kim buraxıb?!

Növbətçi qorxa-qorxa dedi:

- Bakıdan gəlib. Yurnalıstdı, sizi görmək istəyir.

- Növbətçinin vəzifəsi nədi?

- Batalyonun həyətinə kənar şəxsləri buraxmamaq!

- Di get öz komandırınə de ki, səni bir sutka qubbağa salsın.

Növbətçi:

- Oldu, Komandır!

Komandır:

- Bu jurnalistlər də elə bilir bura yel əsib qoz tökülb. Ay qardaş, bura qoz tökülmür ey, bomba tökülür, bomba. Yaxşı, gəl görüm.

Getdi çayxanaya tərəf, Yurnalıst də onun ardınca. Çayxanadakılar dərhal qalxdılar, Komandır əli ilə işarə elədi ki, əyləşin, stolların birinin üstündə dominonu görüb:

- Onu yiğışdırın! Kim domino oynamaq istəyirsə, getsin xarabasında oynasın. - sonra üzünü tutdu Yurnalıstə;- Otur də, qolundan tutub oturadacam?

Bəlkə də həyatında ilk dəfə belə sərt qarşılanan Yurnalıst özünü itirmişdi, ehtiyatla oturdu. İki çaynik çay gətirdilər, birini məxsusi Komandır üçün, birini də qonağa. Komandır əvvəl qonağa, sonra özünə çay süzdü:

- Çayını iç. Bağıyla dana, limonumuz yoxdu, çölçülükdü, - dərhal da hiss elədi ki, yaxşı iş görmədi, hər halda qonaqdı və bir də bu yazığın nə günahı, gülümsəməyə çalışdı; - Fikir vermə.

Günümüz belədi. Milləti əli yalnız qoyublar ermənilərin qabağında aciz. Heç kimdə hövsələ qalmayıb. Xoş gəlmisən. Eşidirəm.

Yurnalıstin qırrıqı bir az açıldı:

- Sizdən müsahibə almaq istəyirəm.

- Dostum, o gün bir qəhbə gəlibmiş. Qırılan oğullar qalıb bir tərəfdə, düşüb bu şəhərin küçələrinə, axtarış harda bağlı qapı var, onu çəkib. Dünən baxırdım, deyirdi camaat qaçıb. Saçından tutub başını soxasan təzəyin içinə ki, bəs bu ermənilərin qabağını kim kəsib? Hökumət? Yoxsa sənin dədən? Kim qaçıb, ay qəhbə, hara qaçıb?! O tində gördüğün məktəbdəki uşaqları Amerikadan gətiriblər?! Olmadı də dostum, qoyun öldüyümüz yerdə olək. Erməni bir tərəfdən, hökumət bir tərəfdən, siz də bir tərəfdən. Ə, ordan Qeyrət Dağarcığını çağırın. Hökumət yoxdu. Var ey, özləri üçündü. Hökumət hökumət olsaydı çoxdan arvad-uşağı burdan köçürərdi ki, rahat vuruşa bilək. Adam qeyrətə nə qədər boğular?! Gecə səngərdəsən, səhər gəlib görürsən qrad gəlib düşüb ev-eşiyini dağıdır, ailəni parça-parça eləyib. Sizi ana doğub, bizi inək?! Sizinkilər uşaqdı, bizimkilər əcinnə?! Mən özüm ha məcbur eləyirəm ki, uşaqlar arvad-uşağı şəhərdən çıxarsınlar, çıxartmırlar, utanırlar. Deyirlər ayıbdı. Qrad ayıba baxmir ey! Gecə burdaydın?

- Burdaydım.

- Qradı gördün?

- Gördüm.

- Şalvarını batırmadın?

Gecə Dolu başlayanda ilk zərbədən ev necə silkələndisə, elə bildi zəlzələ oldu. Yatdığı yerdən dik atıldı, tumanpaça özünü pəncərədən bayıra tulladı. Ev sahibi isə heç nə olmamış kimi sakitcə onun özünü pəncərədən necə atmasına baxıb güldü. Əvvəlcə uşaqlarını zirzəmiyə endirdi, sonra qayıdır onun şalvarını götürdü, düşdü həyətə və atdı üstünə:

- Ala geyin, ə! Ayıbdı. Ermənilər qəfil gələrlər, biabır olarıq!

O da titrəyə-titrəyə soruşdu:

- Bu nədi?

- Kanfetdi, ermənilər atır.

Ev sahibinin özünü belə sakit aparması da onun titrəməsini kəsə bilmədi. Ev sahibi gördü ki, yox, qonağı çox pis qorxub, havalanmaq dərəcəsindədi. Gedib bir çabba stəkan araq gətirdi:

- Ala iç! Ala, utanma. Biz də əvvəllər belə olurduq.

Arağı birbaşa çəkdi başına, soğanı da alma kimi gəmirdi. Arağın havası onu bir az toxtatdı. Amma Dolu kəsəndən sonra yenidən qayıdır evə girməyə qorxdu, oturdu həyətdəki kötük'lərin birinin üstündə:

- Bəlkə bir stəkan da...

Ev sahibi gedib bir stəkan da araq gətirdi və gülə-gülə dedi:

- Köpəyoğlunun arağı qradın dərmanıdı.

İkinci stəkandan sonra özünə gəlib soruşdu:

- Bəs bu uşaqlardan qorxmursan?

- Niyə qorxmuram? Adam deyiləm? Arvada deyirəm get kəndə, getmir, deyir səni qoyum hara gedim. Uşaqlar da deyir anamız getmirsə, biz də getmirik. İndi görürsən bu camaat nə çəkir?!

Gecəni yenidən xatırlayan Yurnalıst dedi:

- Sözün düzü, bərk qorxdum.

Bu vaxt hərbi formanın içində itib-batan, əlində tutduğu tüfəngdən iki-üç qarış böyük qarayınız bir uşaq yaxınlaşış əsgər salamı verdi:

- Yoldaş Komandır! Sıravi əsgər Qeyrət Dağarcığı sizin əmrinizlə gəlib!

- Yaxın gəl! Bilirsən bunun neçə yaşı var? On beş. Səngərdən çıxara bilmirəm. On dəfə qovmuşam, gedib görmüşəm səngərdədi. Day indi qovmuram. Gedə bilərsən.

- Oldu!- deyə Qeyrət Dağarcığı yenə əsgər salamı verib çevrilib getdi.

- Bundan yazın dana! Yoxsa, axtarıb beş-altı bağlı qapı tapıb çəkirsiniz, sonra da qəhbəşivən salırsınız ki, camaat qaçıb. Nə demək istəyirsiniz? Ermənilərə nakolka verirsiniz ki, şəhər boşdu, qorxmayın?!

- Mən o xanımın çəkdiyinə cavabdeh deyiləm.

Komandır soyumuş çayını götürüb atdı yerə, yeni bir çay süzdü, bir qurtum içdi, sonra sözünə davam elədi:

- Get də! Get o həkimi tap, o binamusdan yaz. Yaz ki, biri canını ver, biri də canını verən oğulun anasından pul istəyir. Yox, bunları yazmassan. Bilirsən gedib nə yazacaqsan?! Oğullar qalacaq qıraqda, bayaq gördüklorini yazacaqsan. Yazacaqsan ki, cəbhəçilər quldurluq edir, vəzifəliləri soyur, bir-birini qırır, çünkü sənin hökumətin bunu istəyir.

Yurnalıst başını buladı:

- Komandır, mən hökumət jurnalisti deyiləm. Hökumət jurnalisti olsayıdım, hökumətin yanına gedərdim, bura gəlməzdəm.

- Götür çayını iç. İncimə, həqiqət budu. Oturmusunuz Bakıda, burdan xəbəriniz yoxdu. İnsanlar dəli kimi dilər, hər sözdən havalanırlar. Qəzetdəki adı bir yalan adama erməni gülləsindən pis dəyir. Dünən o verilişdən sonra bütün şəhər bir-birinə dəymışdı. Mən olmasam uşaqlar gedib onu studiyanın qabağında sürüyəcəkdilər. Qaldı müsahibəyə... Bilirsən dostum, müharibədə üç cürə adam var. Döyüşənlər, tank belində şəkil çəkdirənlər, bir də müsahibə verənlər. Bu boyda rayonda iki tank var, birini camaat pul yiğib alıb, Qarağacida qəbristanlığında ermənilərin qabağın kəsib. O birini də Mütəllibov göndərib özünükülərə, guya biz nemesik. Ağ Evin qabağındadı, ordakları qoruyur. Şəkil çəkdirənlər üçündü, istəyirsen get birini də sən çəkdir. Bizim batalyonlarındalar döyüşənlərdir, şəkil yerini də göstərdim. Müsahibə verənlər də Ağ Evdənilər, bilyard oynayırlar. Gecə düşən kimi də qaçırlar Bərdəyə, hələ biri qrad səsi eşitməyib. Elələri var heç Bərdədən bu tərəfə keçmir, sürücüləri gəlib ezamiyyət vərəqlərini möhürləyib gedir.

- Bunlardan xəbərim var.

- Xəbərin var, get yaz də, niyə yazmırsan? Dostum, Nitşə deyir ki...

Nitsşenin adını eşidən Yurnalıst - heç özü Nitsşeni oxumamışdı, sadəcə adını eşitmışdı və bir də onu bilirdi ki, Hitlerin ən çox sevdiyi filosof olub - təəccübünü gizlədə bilmədi:

- Siz Nitşeni oxumusuz? Axı mənə dedilər sizin ali təhsiliniz yoxdu.

- Ali məktəblərdə Nitşə keçirlər ki?! Bir də sənə kim deyib ki, mənim ali təhsilim yoxdu?

Var. Özü də bilirsən müəllimim kim olub?! Bəy!

- Universitetdə oxumusuz?

- Hə! Altıncı kalonda, düz il yarım Bəy mənə dərs deyib. Sonra biri Bəyin xətrinə dəydiyinə görə başını soxdum tualetə, qovdular, getdim diplomu Kalimada aldım. Nə deyirdim, hə. Qulaq as, Nitşə deyir ki, ölcəm, məni bu torpağa basdıracaqsız, sonra bu torpağı mənə görə daha çox sevəcəksiz. İndi biz nə qədər ölüruk, sizlərə bu torpağı sevdirə bilmirik ki, bilmirik! Gərək bu millətin yarısı qırıla ki, bu torpağı sevəsiniz. Hələ onu da Allah bilir sevəcəksiz, ya yox! Nə isə... Bağışla, dostum, həm başım ağrıyr, həm də işim çoxdu.

Komandır soyuduğundan bir az da tündləşmiş qapqara çayı bu dəfə yerə atmadi, götürüb su kimi çəkdi başına və qalxdıayağa.

- İndi mənə müsahibə verməyəcəksiz?

- Niyə verməyəcəm, verəcəm, dostum.

- Bəs nə vaxt?

- İnşallah. Xankəndində!- dedi Komandır və üzünü tutdu çayçıya;- O Şairi tapın, səhər buralarda sülənirdi. Qonağı təhvıl verin ona.

Kənardə dayanmış Şair bir az irəli çıxdı:

- Burdayam, Komandır.

- Ayıqsan?

- Komandır, bir baş ki sərxoş deyil, kəs tulla dibindən. Zarafat eləyirəm, sənin qanununu pozub bura sərxoş gəlmək olar?

- Deyəsən, ağıllanmışan. Yaxşı, qonağı sənə tapşırıram.

- Baş üstə, Komandir. Gecə elə bizdə qalmışdı.

- Day denən taylı tayıni tapıb ki! Dostum, sənə bir söz də deyim, bilməmiş olmazsan, müharibə başlayanda Səməd Vurğun yazırkı ki, bilsin ana torpaq, eşitsin Vətən, müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən. Bəs hani bu günün səmədvurğunları? Hani? Hani rəsulrzalar, süleymanrüstəmlər, qırılıblar?! Niyə gəlmirlər? O Lenin meydanında millət, Vətən deyib nənəm də bağırar! Bura gəlsinlər ey, bura! Demirəm ha gəlib silah götürüb bizə qoşulsunlar. Gəlsinlər görsünlər ölmüşük, qalmışiq. Gəlsinlər bu kəfən geyinən uşaqlarla görüşsünlər, onlara bir ürək- dirək versinlər...

Şair:

- Niyə, Komandir, gəlirlər.- dedi

və üç-dörd nəfərin adını da çəkdi.

- Aydın Məmmədovu deyirsənsə, o mənim xətrimə gəlir. Türmədə bir yerdə yatmışiq. Sağ olsun, hərdən gəlib bu uşaqların, elə də mənim başıma bir az ağıl qoyur. Qaldı o biri saydıqların, onlar buralıdılar. Bilmirəm ürəkləri yanır gəlirlər, yoxsa gəlirlər görsünlər hələ evlərinə bomba düşüb, ya yox. Yaxşı, Allah amanında, sonra görüşərik. Şair, gedin Bayatda Azərhüseynin pavilyonunda bir tikə çörək yeyin. Qoy gecə də oralarda qalsın, havayı bombaya qurban olmasın.

Şair:

- Baş üstə.

Yurnalıst:

- Komandir, icazə ver, bir dəfə sizinlə döyüşə gedim.

- Yox! Sən get qələminlə vuruş, dostum! Get bu uşaqlardan yaz. Get nə istəyirsən yaz, amma kişi kimi yaz, həqiqəti yaz. O qəhbəni də görsən denən bir də buralarda fırlanmasın, yoxsa verərəm bu qız görməmiş uşaqların əlinə, çeynəyərlər.

Gedə-gedə Yurnalıst Şairə deyirdi:

- Heyf, Bakıdan basa-basa bura gəldim, müsahibə vermədi.

Şair:

- Ə, sən nə tupoy adamsan,ə. Bundan da gözəl müsahibə olar?!

Pələng Komandırın bir az yumşaldığını görüb getdi ardınca:

- Komandir!

Komandır ayaq saxlamadan:

- Eşidirəm.

- Komandır! Bir qələtdi eləmişəm. Denən silahımı qaytarıslar. Mənim də maşının yoxdu ki, satıb silah alım.

Komandır dayandı, üz-gözündən peşmançılıq töküldən Pələngə baxdı - bu uşaqlar nə tez qocaldılar. Müharibə bu cavanları günbəgün yox, aybaay qocaldırdı. Bəxtləri gətirib onlara dəyməyən güllələr ruhlarına, sevgilərinə dəyirdi, arzularına dəyirdi. Və özləri də bilmədən sevgiləri də ölmüşdü, arzuları da, ruhları da. Bircə sabaha olan ümidi ləri ölməmişdi, o ümidi sabahları ölümdən qurtarmaq uğrunda vuruşurdular. Hər döyüşdən salamat çıxmalarını qənimət bilirdilər. Deyirdilər, nə yaşayırıq, nəfə yaşayırıq. Hər gün nəfə yaşayan, dünyada sabaha ümidi dən və əlindəki silahdan başqa heç nəyi qalmayan bu cavanın silahını əlindən almaq çox ağır idi. Bu qocalmış cavan gecələr qız qucaqlayıb yatmadı, silahını qucaqlayıb yatırdı. Könlünü almaq üçün əlini atıb Pələngin saçından yapışdı və mehribancasına dedi:

- Yaxşı! Sabah baxarıq! İndi ayrı bir məsələni həll elə. Həkim nə qədər pul istəmişdi?

- Min manat.

Komandır cibindəki pulları çıxarıb saydı, altmış beş manat idi, on besini qaytarıb qoydu cibinə, əllisini verdi Pələngə:

- Ala bunu, özümüzükülərə də de, kimdə nə var yiğsinlar, göndərin. Elə verin o jurnalıst aparsın.

Komandir özümüzünkülər deyəndə şəhər uşaqlarını nəzərdə tuturdu. Şəhər uşaqları müharibə başlayanadək heç də at belində olanlardan pis yaşamırdılar. Evləri-eşikləri, maşınları. Kiminin çayxanası vardi, kiminin mağazası, kiminin də restoranı. Çayxanası, dükani olmayanların da hardan, necə qazandığı ilə maraqlanmaq da ayib sayılırdı. Özlərini oda-közə vurub qəşəng qazanmağı da bacarıdlar, qəşəng yaşamağı da. Çoxu alver ilə məşğul idi. Moskvadan vurub Kiyevdən çıxırdılar, Kiyevdən vurub Riqadan. Son zamanlar əllərini Polşaya da uzatmışdılar. Dünyanın malını daşıyırdılar bu şəhərə. Hətta Moskvada tapılmayan şeylər də bu şəhərin bazarında tapılardı. Söz gəzirdi ki, Dünyanın Bu Ən Varlı Şəhərinin bazarında atom bombası da satılır.

Uşaqlar da zarafatla deyirdilər:

- Bombamız var ey, müştərisi olmadığından üzə çıxarmırıq.

Amma müharibə hər şeyi alt-üst elədi. Day pul qazanmaq haqqında düşünən yox idi, day restoranlarda şampan partlatmıldılar, day kimsə Moskvadan götürdiyi "Mersedes"lə forslanmırırdı. Day dünyanın malı bu şəhərə daşınmırırdı. Moskvadan vurub Kiyevdən, Kiyevdən vurub Riqadan çıxan uşaqlar əllərindəkini-ovuclarındakını silah-sursata verib iki il idi oturmuşdular səngərlərdə. Kisədən yeyirdilər. Bu kisə də dibsiz deyildi.

Hökumətin bütün hədələrinə baxmayaraq, şəhərin imkanlı adamları bu könüllü batalyonlara kömək edirdilər. Amma bu qədər könüllünü yedirdib-içirtmək, silah-sursatla təmin eləmək bir şəhərin gücündə deyildi, dünyanın nə qədər varlı şəhəri olur-olsun. Əllərində ovuc-ovuc qızıl Gəncədə Şerbakin qapısında növbəyə dururdular ki, BTR cəhənnəm, bəlkə heç olmasa bir şilka ala bildilər. Dünyanın bu Ən Varlı Şəhəri Şerbaki dünyanın ən varlı generalına çevirmişdi. Qızıl su qiymətinəydi, bir pulemyota bir ovuc qızıl verirdilər. Bu şəhərə bir avtomat gətirib bir maşın aparmaq olardı. Evlərdə gəbə-xəli qalmamışdı - bir ov tüfəngini, lap təklülə olsun, bir xalçaya dəyişirdilər. Bir kisə patron ver, bir gəbəni götür get. Bu bostanı uralamaq üçün hər yerdən tökülib gəlirdilər, hətta Gürcüstandan belə. Maşın-maşın, özü də insafsızcasına daşıyırdılar. Daşıyırdılar Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin var-dövlətini Tanrı bilmirdilər, peyğəmbər bilmirdilər, soğan kimi soyurdular Dünyanın Ən Varlı Şəhərini.

Bu camaat həm soyulurdu, həm qırılırdı, həm də lağ yeriydi:

- Nə oldu, ə! Yekə-yekə danışırdız?! İndi ermənilərlə bacarmırsız!

Soyulmağa, qırılmağa birtəhər dözmək olurdu, amma bu lağa yox. Bu lağ camaata erməni gülləsindən pis dəyirdi.

Başqa bölgələrdən qeyrətə boğulub gələn könüllülərdən savayı, xalqın çoxu bu müharibəyə Ermənistanın Azərbaycana müharibəsi kimi deyil, Ermənistanın Dünyanın Ən Varlı Şəhəri ilə müharibəsi kimi baxırdı.

Və indi Komandir çox gözəl bilirdi ki, özümüzünkülər də daha əvvəlki kimi deyil, çoxu quru yurdda qalıb, şillə ilə üz qızardırlar, amma başqa çarəsi də yoxuydu. Gəlmə könüllülərdən pul istəmək ayib olardı, onsuz da kasib-kusub uşaqlarıydılar. Onlara da kimsə silah bağışlamamışdı. Onlar da əllərindəkini-ovuclarındakını satıb almışdilar bu silahları. Vəziyyəti yaxşı bildiklərindən hətta son zamanlar yemək-içməklərini də özləri ilə gətirirdilər ki, yerli camaatin boğazına şərik çıxmaları.

Komandir də buna çox pərt olurdu:

- Adam xəcalət çəkir. Həm gəl burda vuruş Öl, həm də yeməyini özünlə götür.

Komandir gəlmə könüllülərin çoxunu bir az imkanlı ailələrə qonaq vermişdi. Onlar da bu könüllüləri öz balalarından ayırmırdılar:

- Qeyrətinizə qurban olaq!

Komandir pulu Pələngə verəndən sonra aralandı. Amma üç-dörd addım atandan sonra nə fikirləşdişdə dayandı:

- Bura gəl! - barmağındakı nişan üzüyünü də çıxarıb verdi Pələngə. - Birdən çatmaz, bunu da qoy üstünə.

At Belində Olan Adam kabinetinə girən kimi gördü Katibin telefonu yaxasını cırır, yüyürüb dəstəyi qaldırdı:

- Eşidirəm, yoldaş Katib!
- O nədi, ə?! Eştidim cəbhəçilər şalvarını çıxarırmış...
- Yoldaş Katib...
- Gərək çıxaraydılars. Boğazına bir çatı sal də! Min manat puldu, ə?! Camaat canını qoyur.

Gəlib bu şəhərdən milyonlar qazanmışan, indi o milyonlardan bu camaata beş manat xərcləməyə canın çıxır. O qurumsaq Polyaniçko istəyəndə yüyürə-yüyürə aparırsan.

- Yoldaş Katib, vallah...
- Sözümü kəsmə. Deyəsən qulağına səs dəyib, mən hələ bu rayonun katibiyəm. Hah eləyib məni çıxardanacaq səni elə günə qoyaram itə də əppək borcun qalar. Yüz min pul götür get Gəncəyə, o Şerbak oğraşdı, nədi, onun adamlarına ver, özüylə danışmışam, şey-şüy verəcəklər, gətir payla batalyonlara. O goreşən buxalterin var ey, ona da tapşır aparsın hər batalyonca on-on beş min pul versin. Kolbasa-çörək yeməkdən bağırsaqları quruyub.

- Baş üstə, yoldaş Katib! Baş üstə...
- Katib dəstəyi asmışdı.

Düşdü kresloya, elə bil üstündən tank keçmişdi, əzik-əzik olmuşdu, bütün bədəni ağrıyırıldı. İnkir-minkirin dəyənəyini sağlığında dadmışdı, gedib o dünyada cəhənnəmi görüb gəlmışdı. Düzdür, Drakonun uşaqları ondan əvvəl də at belində olan adamları çarmixa çəkmişdilər, amma day belə təhqir eləməmişdilər. Bu təhqiri yemək mümkün deyildi. Necə olursa olsun ya qisas almalıydı, ya da baş götürüb bu şəhərdən getməliydi. Amma baş götürüb bu şəhərdən getmək də məsələni çürütmürdü. Qisasını almasa bir kişi kimi ömrünün sonunadək bu dərd onu əzəcəkdi, bəlkə də üzəcəkdi. Özü cəhənnəm, onu qorxudan Bakıda yaşayan oğluydu.

Uşaq bir-iki dəfə atasına demişdi:

- Ata, ayıbıma gəlir, istəyirəm nazirin adına bir raport yazıb iş yerimi dəyişib gəlim sizdəki milis batalyonuna.

O da bərk hirslənmişdi:

- Qələt eləmə, otur yerində. Mən burdayam, bəsdi!

İndi uşaq xəbər tutanadək bu məsələni yoluna qoymalıydı. Yoxsa oğlu atasının belə alçaldılmasına dözməzdı, bu işə qarışardı. Bu da At Belində Olan Adama lap baha başa gələrdi.

Fikirləşə də bilmirdi, başı şışmışdı. Qalxdı soyuducudan bir araq çıxartdı, nə illah elədi butulkanın ağızını aça bilmədi, baş barmağını zədələdi və hirsindən butulkani çırpdı yerə, qayıdlı yayxandı kresloya, düyməni basıb Baş Mühasibi çağırıldı.

Baş Mühasib ayaq altındaki butulka qırıqlarına təəccüblə baxıb soruşdu:

- Müdir, nə olub?
- Canına azar olub. Ordan bir araq çıxart.

Baş mühasib soyuducudan bir araq çıxartdı, səliqəylə ağızını açdı və stolun üstündəki stəkanlardan birinə sözüb qoyma onun qarşısına:

- Evdən yaxşı kotlet gətirmişəm.
- Heç nə lazımlı deyil. - dedi və stəkanı götürüb çəkdi başına, bir siqaret çıxartdı. Qoymadı Baş Mühasib yandırsın, özü yandırdı. - Bura bax, ordan yüz min pul gətir. Öyrən gör bu xarabada neçə könüllü batalyon var. Apar onların hərəsinə də bir on beş min pul ver. Bir də o cəbhəçi oğlan var ey, adını bilmirəm. Dədəsi də bizdə işləyirdi, Pələng deyirlər, nə deyirlər, mən bilən o siznən qonşudu...

- Bəli.
- Xətrini-zadı istəyir, ya yox?
- İstəyir. Cəbhəçi olduğuna baxma, pis uşaq deyil. Nə lazımdı ki?

- Gecə gələcəm sizə, onu çağırarsan. Bir balaca söhbətim var. Amma onların batalyonlarına pul aparma. Dilxorçuluq edərlər. Sonra özüm bir şey göndərərəm. Di get işlərlə məşğul ol.

Baş mühasib çıxdı.

At Belində Olan Adam bir yüz də sözüb çəkdi başına və dedi:

- Eybi yox, sən Drakon ol, mən də mən!

Komandir bölük başçılarını yiğib bütün göstərişlərini verəndən sonra postları yoxlamaq üçün qərargahdan çıxdı. Pələng dayanmışdı qapının ağızında.

- Bir şey yiğə bildin?

- Üzüyü də hesablaşsaq yeddi yüz manat.

- Get Rəisin yanına, denən mən göndərmişəm, qalanın da ondan al, qoy üstünə, göndərin getsin.

- Komandır...

- Pələng, pulu göndər, get yat. Sabah danışarıq.

- Oldu, Komandır!

Pələng evə girəndə onun əzilmiş sir-sifətini görən anası çasdı.

Hər səhər döyüşə yolladığın övladı evə dönənədək ürəyi səksəkədə yol gözləmək əvvəller çox ağır idi. Uşaqlar salamat qayıdanadək bağır-övkələri ağızlarına gəlirdi, gedib o dünyani görüb qayıdırıldılar. Gün ərzində o qədər nəzir-niyaz deyirdilər ki, ev-eşiklərini satsalar da Tanrıya borclarını ödəyə bilməzdilər. Amma sonralar bu adiləşdi və analar Doluya öyrəşdikləri kimi buna da öyrəşdilər. Hətta o qədər öyrəşdilər ki, elə bil övladlarını səhər-səhər gullə ağızına deyil, keçmişdə olduğu kimi işə göndərildilər. Üzlərini də məcbur qırxdırıldılar ki, belə əsgər olmaz.

Bu şəhərdə hər şey adiləşmişdi, hətta ölüm də. Ölüm bir olardı, beş olardı, yüz olardı... Məsciddə tabut düzəltməyə taxta çatmındı. Coxdanıydı dəm-dəsgahlı - bəli-bəli, Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin yas mərasimləri də dəm-dəsgahlı keçirilirdi - yas mərasimləri də yox idi. Ölənləri məsciddə yuduzdurub, bəzən heç yuduzdurmaq da mümkün olmurdu, elə paltarlı-paltarlı kəfənləyirdilər, ordan birbaşa aparırdılar şəhid qəbristanlıqlarından birinə, dəfn eləyib qayıdırıldılar. Nə üç verilirdi, nə yeddi, nə qırx - bircə günlük qurulmuş mağarda bir stəkan çay içib ölü sahibinə, ölenin silah dostlarına başsağlığı verib dağılırdılar. Nə ehsan verməyə vaxt vardi, nə də mağarda oturub mollaya qulaq asmağa. Cox vaxt heç molla da çatışmırı. Bu şəhər də məhvərindən çıxmış dünya kimi öz məhvərindən çıxmışdı.

Və mollası çatışmayan bu şəhərdə hər gün səhər-səhər gullə ağızına işə göndərdiyi oğlunu bu sir-sifətdə görən ana hürkümüş halda soruşdu:

- Buy! Allah məni öldürsün, bu nə sir-sifətdi, ay bala?

- Maşından yixılmışam.

- Qoy yaralarına dərman sürtüm.

- Lazım deyil, boş şeydi.

- Çörək gətirimmi?

- Yemirəm, it kimi yorulmuşam. Qoy bir az yatım, bir-iki saatdan sonra oyadarsan yeyərəm.

- Onda bir stəkan çay iç, sonra yat,- dedi anası və gedib çay gətirdi; - Deyirlər Musanın anasının ayaqlarını kəsiblər, düzdü?

- Hə, düzdü.

- Yazıqlar. Arvad belə, özləri də ilin-günün bu vaxtı evsiz-eşiksiz qaldı. Evin dağılsın, ay camaati bu günə salan. Deyirlər, Qarağacıya da bomba düşüb, elədi?

Hər axşam evə geləndə anası sualı sualın dalına calayırdı. Və elə suallar verirdi ki, bu sualların cavabını heç ölkənin başçısı da bilmirdi. Reyqandan başlayıb gedib çıxırdı Turqut Özala, Mütəllibovdan başlayıb Elçibəydə qurtarırdı. Lap axırda da kirvələri Vartanın ölonlının goruna söyürdü, görüm bu evdə yediyin çörək burnundan gəlsin.

- Bala, bəs bu türklər niyə gəlmirlər?

- Gəliblər, ay ana, gəliblər!

- Allah, sənə şükür. Bəs qurban olduqlarım hardadı?

- Bakıda dönərxana tikirlər.
- Dönərxana nədi, a bala?
- Dönərxana?! Avtomat zavodu.
- Ayaqlarının altında ölüm! Onlar olmasa, ermənilər çoxdan bizi qırıb qurtarmışdı.
- Mütəllibovnan Elçibəy yenə yola getmir?
- Getmirlər, ay ana, getmirlər. Mütəllibov uruslara işləyir.
- Etibarı buraxdırılar?
- Çoxdan buraxıblar.
- Xəlil Rzani da?
- Onu da buraxıblar.
- Allaha şükür. Camaat danişir ki, bizim katibi çıxarırlar, düzdü?
- Camaatdı da, danişir.
- ...
- ...

Yenə suallar başlamışdı.

- Axı demədin Qarağacıya qrad düşüb, ya yox?

Son günlər Dolu dalbadal bir neçə dəfə Qarağacını döymüşdü, xeyli qəbir dağılmışdı. Tərs kimi də Dolulardan biri də gəlib düz atasının qəbrinə düşmüşdü. Uşaqlarla gedib qəbirləri birtəhər abıra salmışdılar.

- Düşüb.

Anası əllərini dizinə vurub, oturdu çarpayıda:

- Qancıq uşağı, qancıq. Ölüləri də rahat buraxırlar. Harasına düşüb?
- Qorxma, kənara düşüb.
- Kişinin qəbri salamatdı?
- Salamatdı.

Anası yalvardı:

- Sənə qurban olum, sabah məni apar qəbir üstünə.
- Rəhmətliyin qızı, indi qəbirüstü vaxtı?! Deyirəm yorulmuşam, qoy yatım.

Anası yenə əl çəkmədi.

- Görən bu gecə qrad atacaqlar?
- Sənə dedim get kəndə də.
- Sizi bu odun-alovun içində qoyub nə təhər gedim, a bala?
- Onda nəyinə lazıim, atacaqlar, ya yox?

Özünü atdı çarpayıya, heç paltarını da çıxarmadı, əynini çox az hallarda soyunurdu, bilmək olmurdu gecə nə baş verəcək. Özü demiş, it kimi yorulduğundan yatağa da daş təki düşdü.

Anası xeyli oğluna tamaşa elədi, oğlunun böyüdüyünü görüb ürəyi atlandı, əlini atıb uşağıın yanını qaşıdı:

- Maşallah! Kişi olub, saqqalı çıxır!

Drakon özünə gələ bilmirdi. Pələng yumruğu onun üzünə vurmamışdı, düz ürəyinin başına vurmuşdu, özü də bıçaq kimi. Əlinin altında böyük bir uşaq - özünü güllə qabağına verib odun-alovun içindən salamat çıxartdığı, şəhid qardaşının yerində bildiyi bir uşaq - ona, Drakona, əl qaldırmışdı! Özü də millətin gözünün qabağında! Dəfələrlə erməni gülləsindən qoruduğunu indi özü məmnuniyyətlə güllələmək istəyirdi, güllələyəcəkdi də - söz ağızından çıxmışdı.

Dünyanın Ən Varlı Şəhərində hərəni bir şeyə görə tanışırdılar - kimini vəzifəsinə, kimini puluna, kimini nəslinə-nəcabətinə - onu da Sözünə görə. Hərə bir şeyin ağasıydı, o da Sözünün. Kim nəyin ağasıydı, xeyirin görmüşdü. Amma o, ağası olduğu Sözə görə gedib Maqadanda ağ ayıları görüb gəlmışdı. Və o Maqadanda da söz sahiblərinin içində Söz sahibi olmuşdu.

Hər yerdə olduğu kimi Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin də katibi, ispalkomu, prokuroru, rəisi vardi. Amma başqa şəhərlərdən fərqli olaraq bu şəhərin dövlət tərəfindən təyin olunmayan, lakin hamı üçün qəbul olunan öz katibi, ispalkomu, prokuroru, rəisi vardi. Dövlət tərəfindən təyin olunanlar təyin olunmayanlarla hesablaşmışdır. Bura gələn vəzifelilər Sovet qanunları ilə deyil, bu şəhərin qanunları ilə yaşamalıydılar. Bu şəhərin qanunları ilə yaşamaq istəməyənlər, sinəsinə döyüb “bu şəhərdə qayda-qanun yaradacam” deyənlər də olmuşdu. Amma belələri günlərin birində ya kabinetində ağızından vurulmuşdu, ya camaatın gur yerində mal kimi döyülmüşdü, ya da evi yandırılmışdı.

Ümumiyyətlə, bu şəhərdə Sovet hökuməti yox idi. Və yetmiş ili idı qura da bilmirdilər. Hələ otuzuncu illərdə bu şəhərdə Sovet hökuməti qurmaq istəyən məşhur bir inqilabçını kabinetində asmışdır. Üstündən otuz il keçəndən sonra atasının intiqamını almaq eşqiyələ bu şəhərə vəzifəyə gələn oğlunun meyidini də heç bir ay keçməmiş Qarqardan tapmışdır.

Bu şəhərin öz Fantoması vardi, Zorrosu, Şakası, Ştirlitsi də, hələ də dağlarda yaşayan qaçaq nəbiləri də. Bu nəbilər hərdən Arana da yenib dostlarının toyuna, əzizlərinin yaslarına gəlirdilər. Milis də bilirdi ki, hansı qaçaq bu dəqiqli hansı toydadı, ya hansı yasdadı. Nə işinə qalmışdı, isti aşına niyə soyuq su qatmalı idı ki, meyidi də Qarqardan tapılsın.

Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə təyinat almaq üçün - “Gedib orda qayda-qanun yaradacam, qaçaq-qulduru əlibağlı Bayila göndərəcəm” deyə gələn rəislərdən biri bir qaçağın evinə getmişdi. Oğlunun yerini deməyən anasını söyüb-döymüşdü.

Rəisinə heç cür mane ola bilməyən müavin başını bulayıb demişdi:

- Rəis, özüyün də evini yıldızın, bizim də.

Rəis qəzəblə:

- Ə, o paqonundan, tapançandan utan! Belə qorxaqsınız deyin sizi adam yerinə qoymurlar ey!

- Rəis, qoca arvadı döymək igidlik deyil. Sən bu şəhəri yaxşı tanımirsan, bu camaata bələd deyilsən. Bunun altından çıxa bilməyəcəyik.

- Elə qorxursansa get raportunu yaz.

- Raportla qurtara bilsəydik nə vardi ki!

Səhərisi rəisin günortayadək işə çıxmadığını görüb evinə gedən işçilər onun meyidini həyətin ortasında gördülər, ağızına da yaylıq basmışdır.

Şəhərin bir saytal ağısaqqalını iclasda təhqir eləyən təyinatlı katibin qalstukunu təyinatsız katibin göstərişi ilə Fazıl Müəllimin Kinoteatrının qabağında qayçı ilə kəsib döş cibinə qoymuşdular. Və təyinatlı katib də həmin gün bu şəhərdən getmişdi və bir daha onu bu şəhərdə görən olmamışdı. Təyinatsızların təyinatlılara bir sözü vardi: “Ya bu şəhərin qanunlarıyla yaşayacaqsınız, ya da bu şəhərdə yaşamayacaqsınız!”

Mühəribə başlayanda bu şəhərin təyinatları Xədim ölkənin Xədim rəhbərinin günahı ucbatından ermənilərin topunun-tüfənginin qabağında aciz qalıb bu şəhəri qoruya bilməyəndə təyinatsızlar bu şəhərin ağırlığını öz üzərlərinə götürmüşdülər və şəhər onların əlindəydi.

Drakon da Maqadandan dönəndən bu şəhərin təyinatsız rəisi idi. Sadəcə heç kəsdən çəkinmədən açıq-aşkar gəzdirdiyi silahı qanunsuz idı, bir də dövlətdən maaş almırırdı. Təyinatlı rəislərdən bir fərqi də ondaydı ki, dükən-bazardan haqq almırırdı, onunku böyükələr idi.

Xırda-para mal-heyan oğurluğunu nəzərə almasaq, bu şəhərdə oğurluq nadir hadisə idi. Təyinatlı rəislər bunu öz adlarına çıxbı yuxarıların qabağında sinələrinə döyürdilər. Amma hamı bilirdi ki, oğrular Drakonun qorxusundan bu şəhərə əl bulamırlar. Ən böyük davaları da Drakon kəsərdi. Rəisin, prokurorun yoluna qoya bilmədiyi o yoluna qoyardı. Bəzən elə olurdu rəisin, prokurorun da ona işi düşürdü:

- Drakon, amandı...

... Şəhərdə bir xəbər bomba kimi partladı - qastrol konsertləri verən Rəşid Behbudovun papağını və xəncərini günün-günorta çığı qapısında milis, içəridə beş-altı xidmətçisi olan Qonaq evindən oğurlamışdır. Bütün şəhər ayağa qalxmışdı. Bakıdan gələn zənglər böyükələrin telefonlarını bağrıcan eləmişdi.

Rəşid Behbudov konsertləri saxlamışdı:

- O boyda Amerikada məni soymadılar...

... Onda Amerikada oğurluq, quldurluq baş alıb gedirdi. Adam ölümünün biri bir qəpikiydi. Adamları küçənin ortasında soyurdular. Belə şeylərə görə Carlz Xeyder acliq eləməkdən əldən düşmüşdü. SİTA hər gün Xeyderin yüz qram arıqladığını Xeyderin xətrinə əlini çörəyə uzatmağa ayıb bilən Sovet xalqına çatdırırıdı:

-SİTA-nın məlumatı. Carlz Xeyder 45-ci gündür ki, acliqı davam etdirir. Dünyanın tərəqqipərvər xalqları...

Dünyanın tərəqqipərvər xalqlarının kapitanı da biz idik.

İndi o boyda cinayət yuvası Amerikada Rəşid Behbudovu soymadıqları halda bu boyda tərəqqipərvər xalq dünyanın ən məşhur xanəndəsinin papağını və xəncərini oğurlamışdı...

... - Öz doğma şəhərimdə soydular.

Doğrudan da ayıb olan bir şey idi. Ağsaqqallar yiğisib getmişdilər Rəşid Behbudovun yanına üzr istəməyə:

- Sənə ondan da gözəl papaq tikdirərik. Xəncərini qızıldan düzəltdirərik.

Rəşid Behbudov:

- Mən itən şeylərin qiymətinin davasını eləmirəm. Mən şərəfimin davasını eləyirəm. Bu oğurluq deyil, mənə sataşmaqdı. Özü də dəhşətli budur ki, mənə özümükülər sataşır.

Haqqı da var idi. Çünkü nə puluna dəymişdilər, nə qızıl saatına, nə də bir avtomobilin qiyməti olan brilyant üzüyünə, təkcə papağını və xəncərini götürmüştülər, vəssalam.

Rəis əvvəl xidmətçilərin hamısını doldurdu KPZ-yə. Babat da döydürdü.

- Rəis, balalarımız sənə qurban! Seyid Lazım ağanın cəddi haqqı, bizlik deyil.

- Rəis, götürsək bahalı şeyləri götürərik də. O xəncərin heç yüz manat qiyməti yoxdu. Ondan da gözəl papağı bizim öz ustalarımız yüz-yüz əlli manata tikirlər.

Rəis də görmüşdü yazıqlar düz deyir, buraxmışdı. Nə rəis indiyə qədər belə qəribə oğurluqla rastlaşmışdı, nə də Dünyanın Ən Varlı Şəhəri.

Hərə bir söz deyirdi.

- Yəqin dədə-baba düşmənlərinin işidi.

- Ə, belə də biabırçılıq olar? Dünyadabihörəmət olduq. Ə, bu Rəşid Behbudova yox ey, Pənah xana sataşmaqdı.

Rəşid Behbudovun doğulduğu Bayat kəndinin camaatı da yiğilib gəlib tökülmüşdülər Qonaq evinin qabağına:

- Ya papaqla xəncər tapılacaq, ya da ortaya qan düşəcək.

Rəis çıxmışdı qarşılara:

- Əşı, çıxın gedin xarabanıza, siz hardan çıxdınız?! Qoyun görək başımıza haranın daşını salırıq!

Amma camaat getməmişdi:

- Onda bəyimizi verin özümüzə. Siz qoruya bilmədiniz, aparıb özümüz qoruyarıq.

Tüstüsü təpəsindən çıxan rəis bağırmışdı:

- Ə, sizin də, sizin qonağınızın da... Bu dəqiqə hamınızı soxacam kepezeyə.

Bundan xəbər tutan Katib dərhal rəisə xəbər göndərmişdi:

- Ə, avara, bir çəpe azdı, birini də eləmək istəyirsən?! Camaatla işin yoxdu. Get itən şeyləri tap, yoxsa partbiletini alıb verəcəm Rəşid Behbudova.

Rəis görmüşdü vəziyyət ağırdı, camaat da getmir, içəri keçib Rəşid Behbudova yalvarmışdı:

- Sənə qurban olum, iki-üç saata tapacam. Kişi sözü! Sən çıx bu camaati başa sal, dağlışınlar. Yoxsa şəhər camaatı da bunlara qoşulacaq, vallah, onda məni Sibirə göndərəcəklər.

Rəşid Behbudov da rəisin Sibirə göndərilməsini istəməmişdi, çıxmışdı həmkəndlilərinin qabağına və xahiş eləmişdi ki, dağlışınlar. Söz də vermişdi ki, mütləq gələcək kəndə, onlarla ayrıca görüşəcək, hələ bir konsert də verəcək.

Kövrələn kim, ağlayan kim, Rəşid Behbudovu duz kimi yalayan həmkəndliləri bundan sonra daşılmışdır. Amma kəndə qayıtmamışdır, gedib oturmuşdular Qonaq evi ilə üzbəüz çayxanadakı görsünlər axırı nə olur.

Əli hər yerdən üzülən rəis prokuroru da götürüb getmişdi Bayata, Azər Hüseynin yeməkxanasına, Drakonu da çağırtdırmışdı ora.

Rəis:

- Drakon, bilirsən ki, ikimiz də sənin xətrini çox istəyirik. Sən bizim qardaşımızsan.
- Xətriniz xoş olsun.

Rəis:

- Ölmüşük, bizi yerdən götür.
- Vallah, mən bilən, ölüləri yerdən götürmək işi ilə Molla Rəşid məşğul olur.

Prokuror:

- Zarafat vaxtı deyil. Doğrudan vəziyyət ağırdı. Sənin köməyin lazımdı. Kömək elə, itən şeyləri tapaq.

Drakon:

- Düzü, mənə də pis təsir edib, şəhərimizə ləkədi. Sızsız də axtarıram. Bu, oğru işi deyil. Oğru işi olsayıdı o biri şeyləri də aparardı. Sataşmaq, nə bilim dədə-baba düşmənciliyi, bunlar da boş şeylərdi. Kimin Rəşidlə nə işi? Bu nəsə başqa məsələdi. Uşaqlara tapşırılmışam məşğuldurlar. Özümən də ağılımda bir şey var. Tapacam. Amma bir şərtim var.

Prokuror:

- Buyur!
- Mən söz verirəm ki, itən şeyləri tapacam. Amma siz də söz verin ki, oğrunu tutmayacaqsınız.

Prokuror:

- Kişi kimi söz verdim.

Sevdikləri qızlara özlərini yetişmiş göstərmək üçün təzə-təzə siqaret çəkməyə başlayan və məktəblərin qabağında dava salmağı özlərinə peşə edən cüvəllağı uşaqlar məsələlərini ayırdılar üçün Fazıl Müəllimin Kinoteatrının arxasındaki bulvara yığışırdılar. Drakon da vaxtilə bu bulvarda çox məsələləri ayırd etmişdi, çox dalaşmışdı.

Bulvara adam göndərdi ki, bu cüvəllağı uşaqların avtoritetlərini onun yanına gətirsinlər.

Bu cüvəllaqlar nə qədər özlərindən razı olsalar da dərhal çağırışa gəldilər.

Drakon məsələni çox kəskin qoydu:

- Rəşid Behbudovun şeylərini kim aparıb, bir saatdan sonra burda olmalıdır. Kim aparıb, niyə aparıb, məni maraqlandırmır. Heç kim də cəzalanmayacaq. Amma şeylər bir saata qədər burda olmasa, sizin hər biriniz məktəblərinizin qabağında, özü də dalına düşdüyünüz qızların gözü önündə eşşək kimi döyülcəksiniz. Aydın oldu?! Di durun!

Yarım saat keçməmiş cüvəllağı uşaqlar özləri kimi bir cüvəllağıyla qayıtdılar, papaq və xəncərlə bir yerde.

- Ə, lotu, bunları neyləyirsən?
- Drakon əmi, bir dostumla qız üstə mərc gəlmışdik.
- Yaxşı, bəs bunları necə götürə bildin?
- Sinif yoldaşımızın nənəsi Qonaq evində xadimədi. Ondan öyrənmişdim ki, Rəşid Behbudov neçədə gəlir, neçədə yatır. Mən də küçədəki palid ağacından keçdim dama, ordan da düşdüm içəri. Gördüm yatıb, sakitcə götürüb gəldiyim kimi də qayıtdım.
- Adın nədi?
- Pələng.
- Ə, lotu, sən əjdahasan ki?! İndi dur get. Amma yadında qalsın, kişi baş kəsər, adam öldürər, oğurluq etməz. Oldu?
- Oldu, Drakon əmi.

Rəislə prokuror təzədən doğulmuşdular, amma Rəşid bəy onların sevincini gözlərində qoydu:

- Yox, bunları aparan gəlməlidi! Görüm mənə niyə sataşib?
- Rəşid müəllim, Allah haqqı, bir uşaqdı, heç cinayət işi də düşmür. Dostlarının yanında lotuluq eləmək üçün aparıb.

Rəşid Behbudov:

- Gəlməsə, konsert yoxdu!

Drakon Pələngi götürüb gəldi Qonaq evinə.

Pələng:

- Rəşid əmi, Seyid Lazım ağanın cəddi haqqı, mən də sizin kimi məşhur olmaq istəyirəm. Özümün də səsi var, istəyirsən oxuyum. Xoşum gəldi, bir də uşaqlarla mərc çəkdirəm. Məni bağışla.

Rəşid Behbudov xeyli güldü, sonra dedi:

- Oxu, xoşuma gəlsə, səni bağışlayacam.

Pələng də əlini qoydu qulağının dibinə, qaldırdı ey.

Rəşid Behbudov onu qucaqlayıb basdı bağrına:

- Oğul, sən əməlli-başlı xanəndəsən ki! Bax, mən də bu papağı da, bu xəncəri də bağışladım sənə.

Şəhər bir-birinə dəydi. Pələng o xəncəri belinə bağlayıb şəhərə çıxa bilməsə də, papağı başına qoyub Dünyanın Ən Varlı Şəhərində fors elədi. Və həmin axşam konsertdə Rəşid Behbudovla birlikdə "Lalələr" i oxudu - papaq başında, xəncər də belində.

Səhərisi günü Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin özündəndeyən pullu kişileri Pələngdən bu xəncəri almaq üçün elçini elçi dalınca göndərdilər. Hətta maşın təklif eləyənlər də oldu.

Pələng:

- Bunu mənə Rəşid əmi bağışlayıb, heç nəyə dəyişmərəm.

İndi Rəşid Behbudovun papağını başına qoyan, xəncərini belinə qurşayan Pələng həmin xəncərlə Drakonu vursayıb, bu onu o qədər yandırmazdı, nəinki onu yumruqla vurmaşı. İçində vulkan püskürdü. Möhkəm ağlamaq istəyirdi, boşalanadək, əlləri yanına düşənədək, bəlkə onda içindəki vulkanı söndürə bilərdi.

Gözünün qabağında ən yaxın dostları qırılmışdır, parça-parça olmuşdular, ağlamamışdı. Səngərdə qucağında keçinən qardaşını torpağa tapşıranda da ağlamamışdı, ağlaya bilməmişdi, göz yaşı qurmuşdu. Ona görə də içində bircə damla göz yaşı da tapılmadı ki, ağlaya. Gözlərini yumub xeyli özünü ələ almağa çalışdı, bir şey çıxmadı. Alını üç-dörd dəfə maşının sükanına vurdu, bu onun başının ağrısını bir az sakitləşdirdi. Harasa getmək, burdan uzaqlaşmaq istəyirdi, amma getməyə bir yer də yoxuydu. Son qərarını verdi - bu gecə Pələngə atacaq. Bu qərardan sonra Pələngə atmış kimi bir az toxladı. Vaxtını keçirmək üçün maşını sürdü şəhərdə bir az aralıda yerləşən Qozlu bağa - Familin yeməkxanasına. Dünyanın öz məhvərindən çıxmayan vaxtı şəhər uşaqlarının mətəsi sayılan, həmişə qonaq-qaralı olan yeməkxanada indi boşluq idi. Bircə stolun arxasında altı-yeddi alayarımçıq əsgər geyimli adam oturmuşdu - könüllülər idi. Ləhcələrindən hiss elədi ki, yerli deyillər, salam verdi. Cavanlar gəlmə olsalar da onu tanıdlılar və hörmət əlaməti olaraq qalxdılar, süfrəyə dəvət etdilər.

Təşəkkürünü bildirdi:

- Nuş olsun! - dedi və bağın lap aşağıdakı stolların birinə getdi.

Bufetçi tez yüzürüb gəldi, əlindəki dəsmalla stolu təmizləyə-təmizləyə dedi:

- Rəis, xoş gəlmisin! Nəyünüz belə təksən?

- Müdiriniz hanı?

- Bir az əvvəl Katib yuxarı keçirdi, dedi ki, Abdaldakı postun uşaqları iki gündü acdı. O da yemək-içmək götürüb getdi Katibin dalınca. Nə istəyirsən, nə gətirim? Haramıdakı uşaqlar bir az dombalan göndərib, nübardi, deyim bişirsinlər?

- Yox, lazım deyil. Bir dənə araq. O qonaqların da pulunu mənim hesabımı yaz.

- Narahat olma. Müdir tapşırıb, gəlmə könüllülərdən pul almırıq. Bəlkə bir az pendirdən, göy-göyərtidən...

- Olar.

Amma nə qədər elədi araq getmədi.

Komandir postları gəzdi. Lap axırda da çıxdı Abdala. Uşaqlar gileyləndilər ki, iki gündü ac-susuzdular. Yaxşı ki, bir az əvvəl Famil bir az şey-şuy gətirdi, yoxsa bu gecə də ac qalacaqdılar.

Komandir zarafata saldı:

- Ə, müsəlman deyilsiniz? Elə bilin Orucluq ayıdı. - sonra soruşdu; - Drakon buralara gəlməmişdi?

- Yox. Dünən burdaydı.

Komandir bərk dilxor oldu, deməli, Drakon gedib, belə bir vaxtda onları tək qoyub. Döndü şəhərə. Qarqarın üstündə Şelli Eldarla rastlaşdı.

- Vəziyyət nə təhərdi?

- Ağırkı, Komandir! Çox ağırkı! Beş-altı avtomatla nə qayırmış olar? Dayandoldurumla qalmışlıq tankın, beteerin qabağında əsir-yesir. Elə söz verirlər. O gün ermənilər az qalmışdır kəndi götürərlər. Rəis özünü yetirməsəydi çox pis olacaqdı. Yabayla, baltayla çıxartdıq it uşağıını. Allahın patronunu da cirəylə verirlər. Mal-heyvanın hamısı satıb vermişik patrona, bilmirəm mal-heyvan qurtarandan sonra neyləyəcəyik. Bizimki lap Molla Nəsrəddinin anekdotuna dönüb. Döyüşə əliyalın gedirik, deyirik, bəlkə bir erməni öldürüb silahını götürdük. Silah götürəndə də üstündə qırğın düşür, bilmirsən kimə verəsən, kimin xətrinə dəyəsən.

Komandir güldü, zarafatla ciyinə bir dürtmə vurub dedi:

- Bizimki də elə Molla Nəsrəddinin anekdotudu, amma babatından. Srağagün boyda babat trafey götürmüşük. Uşaqları göndər üç-dörd avtomat verim, bir dənə də yağıñ içində pulemyot.

- Mən ölüm?!

Komandir:

- Sən niyə ölürsən, ə, ölsün səni istəməyənlər. Bəs Ağ Evdə nə deyirlər?

Başqa yerlərdə Ağ Ev partiya komitələrinin binalarına deyirdilər - bu şəhərdə isə Qonaq evinə. Bakıdan ermənilərin qabağını almaq üçün yox, camaatin başının altına yastıq qoymaq məqsədilə göndərilən bütün yüksək vəzifəlilər də, yaxın, ya uzaq rayonlardan kömək adıyla, əslində yüksək vəzifəlilərə yarınmağa gələn rəhbərlər də bura yiğışırı. Bu Ağ Ev ikinci Mərkəzi Komitəyə çevrilmişdi. Sadəcə olaraq bu ikinci Mərkəzi Komitəni ölkənin Birincisi yox, elə İkincisi idarə eləyirdi. "05" nömrəli maşınların biri girirdi, biri çıxırı. Alabəzək telefonlar susmurdu. Həyat də həmişə sabahki toya hazırlaşan bəy evinə oxşayırdı.

Ağ Evin Eşikağası da əlində bir topa açar oturmuşdu pilləkanın yanında, qabağında da pürrəngi çay, elə yorğun-arğın bir görkəmi vardi ki, sanki ölkənin bütün problemlərindən bu sorumluydı.

- Ağcabədidən turac göndəriblər, neyləyək?

- Verin aşağıda arvadlar təmizləsinlər.

- Şəmkirdən konyak göndəriblər.

- Ay uşaq, qoyun zirzəmiyə.

- Salyandan gəlmışəm, katib ikra göndərib.

- Qalxın, qoyun soyuducuya.

- Bu cəmdəkləri neyləyək?

- Ə, nə bilim neynəyəsiniz, verin aşpaza da.

Eşikağası da hərdən bir vaxt tapıb təzə "06"-sında çayxanaya da gəlirdi, topa açar da əlindən düşməzdi:

- Vallah, yorulmuşam. Billah, yorulmuşam. Hər şey tökülib mənim üstümə, mən yetim neyləyim? O gün Polyanıckoya da deyirəm, Viktor Petroviç, Allahınız olsun, heç olmazsa mənə bir həftə vaxt verin dincəlim. Deyir nə danışırsan, sən olmasan biz batarıq.

Lotular da sözlərindən qalmırdılar:

- Doğrudan da, sənin işin çox çətindi. Biri vedrə istəyir, biri qorşok, biri sabun.

Həyət qazan kimi qaynayırdı. Kənardan baxana elə gəlirdi ki, hökumətin başbilənləri bu qaynar qazanda Qarabağ məsələsini həll edirlər.

Bura həm də dünyada nə baş verdiyindən xəbərsiz camaatın dünyadan xəbər tutma yeriydi. Darvazanın ağızı dolu olurdu. Şikayətə gələnlər, qaçqını, qaçqın olmayanı, uşağı əsir düşən, evini Dolu vuran, yardım istəyən. Bir də şəhərə yolu düşmüşkən kəndə xoş bir xəbər aparmaq istəyənlər - kimi axtarsan burda tapardın. Qapıdakı növbətçilər də eşitdiklərinin üstünə beşini də qoyurdu:

- Polyaničko gecə burdaydı. Kişi adamdı. Dedi az qalib, bu gün-sabahlıqdı, Moskva bizim tərəfimizdədi.

- Gecə yoldaş Mütəllibov selektirni müşavirə keçirirdi. Bayaviklərin anasını ağladacaqlar.

- Müdafiə naziri deyir təzə tanklar almışq. Budey bundan.

Darvazanın ağızındakı tankı göstərirdilər.

- Qorbaçov Aqambekyana deyib, von atsuda...

- Raisa ermənilərin üzüyünü çırpıb təpələrinə...

- ...

Kənddən gələnlər də burda eşitdiklərinin üstünə beşini qoyub danışmaq üçün sevinə-sevinə dönürdülər kəndə, şəhərdən gələnlər də çayxanalara.

- Polyaničko gecə gəlibmiş. Deyib ki, az qalib. Moskva bizim tərəfimizdədi.

- Mütəllibov gecə selektirni müşavirə keçirib. On-on beş günə bayaviklərin şalvarını çıxaracaqlar.

-Qorbaçov Aqambekyana var-yox söyleşü edib.

- Şerbakdan təzə tanklar almışq.

- Əlisaab müəllim Təşkilat Komitəsində Paqosyanı eşşək kimi döyüb.

- Polyaničko Zori Balayani Stepanakertdən it kimi qovub.

Bir mərəkə də Ağ Evlə üzbüüz Çayxanayıdı. Bura da Bakıdan gələnlərlə - gələcək mərkəzikomitəcilərlə dolu olurdu. Anadılçılər, çənlibelçilər, yurdçular, cəbhəçilər, bozqurdalar, demokratlar, sosial demokratlar.

Hər tirə də şəhərin say-saytal oğullarından birini yanlayırdı. Hərdən də boş-bekar, işə-güçə yaramayan adamları Lenin meydanına yiğib mikrofon üstə dalaşa-dalaşa bir az Bakıdakı hökumətə, bir az yerli hökumətə, bir az da ermənilərə söyür, axırdı da yumruqlarını havaya qaldırıb:

- Bərk durun, biz burdayıq! - deyib dağılışırdılar.

Komandir hər dəfə bu Çayxananın önündən keçəndə əsəbləşirdi:

- Bu şəhəri Sovet hökuməti dağında bilmədi, amma Bakıdan gələn bu uşaqlar dağıdacaq.

Bir dəfə maşından düşüb girmişdi çayxanaya:

- Ə, burda nə sülənirsiniz?! Ya silah götürün qoşulun bu camaata, ya da ... gedin, qoyun öldürüümüz yerde ölək. Yoxsa bir gün sizi maşına basıb aparıb tökəcəm Qarqarda erməninin qabağına.

Elçibəyə də zəng eləmişdi:

- Bəy!

Bu uşaqları burdan yığışdır! Gəlib bu şəhərdə oyun oynayırlar, camaati parçalayırlar.

Amma bu Bəylilik də deyildi. Bəy yaxasını cirsa da xeyiri yox idi. Çünkü Bəyin də xəbəri olmayan ssenaridə belə yazılmışdı.

Bakıdan gələn vəzifəsizlər Çayxanada öz keflərindəydir, Bakıdan gələn vəzifəlilər də Ağ Evdə.

Saunada yorğunluqlarını çıxarıb dincələndən sonra, Şəmkir konyakından bala-bala vurub, bilyard masasının arxasında gözəl-gözəl qeybət eləməklə məşğul idilər. Kimini vəzifəyə gətirir, kimini vəzifədən götürür, kiminə də torba tikirdilər. Babat vurandan sonra hətta bəziləri özlərində cəsarət tapıb hökuməti də, partiyani da söyürdü. Çünkü bu hökumət, bu partiya elə bu

bədbəxtləri də bədbəxt günə qoymuşdu. Əllərinə heç bir səlahiyyət verməyib basmışdılar millətin bu söyüş-qarğış yerinə, üzü tüpürcəkli eləmişdilər.

Ən çox söyən də Səhiyyə Nazirinin Müaviniydi:

- Belə getsə, bu xalq bizi paza keçirəcək.

Birincinin Daimi Nümayəndəsi:

- Sizi bilmirəm, mən day bu camaata yalan danışmaqdan yorulmuşam. Xəcalət çəkirəm.

Öz aralarında belə danışsalar da mitinqlərdə cəbhəçilərə də aman vermirdilər - birini cəbhəçilər deyəndə, beşini də onlar deyirdi. Elə çıxışlar eləyirdilər ki, sanki hökumət Xankəndini azad etmişdi, indi də Zəngəzuru təmizləyirdi.

Bu Bakıdan tökülbə gələn və bir yaralı barmağa da işəməyə qabiliyyətləri və səlahiyyətləri olmayanlar Katibi də bogaza yiğmişdilər.

- Ay qardaşlar! Ay mənim canım-gözüm, əzizlərim! Bura niyə yiğilmisiniz? Bir yaralı barmağa da işəmirsiniz!

- Niyə?! Bəs bu yardımalar nədi?!

Katibin ən zəhləsi gedən şey vardısa elə bu yardımalar idi. Yardım gələndə az qala havalanırdı. Bir də göründün qabaqlarına Birincinin Hollivudun kino ulduzlarına oxşayan, qırmızı qalstuklu şəkli vurulmuş dörd-beş maşın zurna-qavalla girdi hər küçədə bir sütlə oğlanın yaşı olan şəhərə. Gəlib dayanırdılar Lenin meydanında. Yardım gətirənlər Leninin çoxdan yuyulmadığından kir-pas basmış heykəlinin altında bir-iki nitq irad edib, Birincini o ki var öyür, salamını da camaata çatdırıandan sonra yardımçıyalama mərasimi başlanırdı - undan, kartof-soğandan, yemiş-qarpızdan. Ermənilərin yandırıldığı kəndlərdən qaçıb bu şəhərə pənah gətirənlər, artıq Dünyanın Ən Varlı Şəhərindən ən kasib şəhərinə çəvrləməkdə olan bu şəhərin öz imkansızları töküldürdü meydana. Bir mərəkə qopurdu, insanlar insanlıqlarını itirirdilər. Lap yaxın günlərdək mal-mülk sahibi olmuş adamlar bir kisə unun üstə yumruq davasına çıxırı. Dünənədək adı bir söyüşə görə adam öldürülən şəhərdə söyüşün biri bir qəpik, nə aqsaqqala baxan olurdu, nə arvad-uşağ'a.

Katib insanların bu qədər alçaldılmasına və alçalmasına dözə bilmirdi. Pəncərədən bu müdhiş səhnəni seyr edəndə bəzən gördüyü mənzərənin təsirindən özünü saxlaya bilməyib uşaq kimi ağlayırdı. Axırda yardımın meydanda paylanmasına qadağa qoydu. Tapşırıdı ki, o zurna-qavalı yiğişdirsinər, gələn yardımçıları şəhər ticarət idarəsinin anbarına təhvil versinlər, ordan da birbaşa göndərsinlər erməni mühasirəsində olan kəndlərə:

- Mənə heç kəsin yardımı lazım deyil. Bu şəhər hələ ölməyib.

Amma şəhər ölürdü.

Bu da həm Bakıdakıların, həm də Ağ Evdəki vəzifəlilərin xoşuna getmədi, mübahisə düşdü.

Amma Katib geri çəkilmədi:

- Camaati dilənçi kökünə salmışınız, indi də qarpız paylamaqla öyünürsünüz. Bu camaata qarpız lazım deyil, bu camaata patron lazımdı, avtomat lazımdı, arvad-uşağı qorusun.

Və Katib o qədər bogaza yiğilmişdi ki, hətta bir neçə dəfə yuxarıya zəng edib ağızına gələni demişdi:

- Mən bilmirəm bu bədbəxt camaati yola verim, ermənilərlə vuruşum, yoxsa göndərdiyiniz bu nazirlərə qulluq eləyim.

Yuxarıdan da demişdilər:

- Cəbhəçilər kimi danışırsan. Səni orda oturdublar ki, sekanın sözünü deyəsən, cəbhəçilərin yox.

- Burda cəbhəçi yoxdu. Burda yalnız əllə torpağını qoruyan camaat var. Heç bilmirlər Xalq Cəbhəsi nə deməkdi, özləri də bombanın altında yaşayırlar.

- Bilirik, səni o Naxçıvandakı danışdırır, onun kadrisan. Şükür elə ki, hələ səni vəzifədə saxlayırıq.

- Onun çörəyini siz məndən çox yemisiniz. Darıxməyin, gildir-gildir burnunuzdan gələcək. Özü də məni vəzifəylə hədələməyin. Bura mənim şəhərimdi, bu qırılan camaat da

mənim camaatımdı. Tabut düzəltməyə taxta da tapmırıam. Tüpürüm sizin vəzifənizə. İşdən çıxarsınız, əlimə bir avtomat götürüb gedib oturaram camaatımın içində. Siz qorxun! Darıxmayın, belə getsə bu millət sizi dənizə tökəcək!

Bütün bunlar haqqında Birinci yə məlumat vermişdilər, üstünə də bir az qoymuşdular.

- Yoldaş Mütəllibov, O heç kimi saymır. Həftə səkkiz-mən doqquz Naxçıvandadı. Öz camaatı çörək tapmır, Naxçıvana un göndərir.

Birinci:

- Arı pətəyinə çöp uzatmayın. Onsuz da o şəhər qaynayıır, daşsa çətin olacaq. Qoyun hələ işləsin. Sonra bir şey fikirləşərik...

- Əlində neçə dənə könüllü batalyon var, özünü general kimi aparır.

- Viktor Petroviç adam yerinə qoymur.

- Elə danışır elə bil şəhər ona dədəsindən qalıb.

- Zəng eləyirik ya telefonu götürmür, götürəndə də, gözünü yumub ağızını açır.

Birinci:

- Camaati qalıdırın üstünə.

- Öz camaatıdı.

- Boş-boş danışmayın, öz camaatı, özgə camaatı. Bir az maaşlarını gecikdirin, yanağacağın azaldın, görün öz camaatı onun başına nə oyun açır. Bəs ora it ilxısı qədər adam göndərmışəm, nə ilə məşğuldurlar? Gəlmə-yerli davası salın, nə qələt eləyirsiniz eləyin.

Sonra DTK-nin sədrini çağırmışdı:

- Sənin bu cəbhəçilərin içində agentlərin yoxdu?!

- Var Ayaz Niyazoviç.

- Bəs niyə göndərmirsən o şəhərə? Bu boyda respublika qalıb bir şəhərin əlində. Gəndər, qoy canları çıxsın, o şəhəri dağıtsınlar.

- Baş üstə! Büyüklərindən birini vurduraram.

- Yox, elə olmaz. Sən necə keqebəşniksən?! İki elə qur ki, özləri bir-birin vursunlar.

- O da baş üstə!

... Birincinin tapşırığı elə həmin gecə yerinə yetirildi. Ali Sovetin iclasından çıxıb Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə qayıtmaq istəyən xalq deputatı Eldar Bağırovu 9-cu mikrorayonda maşınında vurdular.

Hədisədən beşcə dəqiqə keçməmiş Respublika Prokurorluğu rəsmi məlumat yayımladı ki, deputat Eldar Bağırovu Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin könüllü batalyonlarından birinin komandiri Yavər vurub...

... Şelli Eldar Ağ Evdə olmuşdu və həmişə eşitdiyi sözləri yenə eşitmişdi:

- Bir az da dözün...

... - Boş şeydi, Komandır. Orda adam yoxdu, bircə o Səhiyyə Nazirinin Müavinindən başqa. O gün gəlmişdi kəndə. Məni çəkdi bir kənara, on min manat pul çıxardı ki, bunu payla uşaqlara. Almirdim, yalvardı, dedi ki, ay qardaş, mənim də gücüm buna çatır, bizdən də bir şey gözləməyin, özünüz başınıza bir çarə qılın. Bir az da dava-dərman göttirmişdi. Bu gün yenə getmişdim, deyirəm camaat qırılır, deyirlər ki, Mütəllibov Maskvayla danışıb, bu gün-sabah ruslar Yerevanı bombalayacaq. Bunlar elə bilir biz qoyunuq. Bərk dirənəndə də deyirlər ki, get Katibdən istə. Deyirəm Katibin topu var, tüfəngi var, tankı var? Katib müdafiə naziridi? Az-çox yenə nə əl tutursa, sağ olsun.

Komandır bir siqaret yandırdı, birini də ona uzatdı.

- Çəkmirəm, dərd qoyur ki, ayrı şey çəkək.

- Müdafiə naziri orda yox idi?

- Ondan nazir olar?! Alkaşın biridi, hələ onu ayıq görən olmayıb. Gör o gün başımıza nə gəlib. Bu yaxınlarda Goranboyun katibi bir az yardım göttirmişdi. Dedim, əmoğlu, bizə ərzaq lazımdır, patron lazımdır. Dedi, qardaş, vallah, elə biz də siz gündəyik, amma çalışaram bir şey tapım. Sağ olsun, kişi adammış, gedən kimi bir buludadan top göndərmişdi. Əsgəranda ermənilərin bir beteeri var, bizi yiğib boğaza. Sənin dediyin o nazir özü gəlmışdi, iki nəfər də

topcu gətirmişdi, guya beteeri vuracaqdılar. Bizim Qarağacıkı su qülləsini vurdular. Camaat boğurdu, əllərindən zorla aldım. Bunlar bu ölkəni dağıdacaqlar, bizi də boş yerə qırdırırlar, körpə-körpə uşaqlar hayif olur. Elə bil bu millətin qəsdinə durublar.

- Möhkəm ol. Sənki ruhdan düşən oğlan deyilsən.

- Nə qədər ruhla yaşamaq olar? Ruhu topa qoyub atmaq olmur ey! Lənkərandan beş-altı könüllü gəlib, cavan uşaqlardı, od-alovdular. Srağagün ikisini vurdular. Biri lap uşağıydı, qucağında öldü. Can verəndə deyirdi, dayı, qoyma ölüm. Buna hansı köpəyoğlu dözər?! Atası kişi adammış. Meyidi aparmadı. Dedi, şəhid harda ölübsə, orda da dəfn olunmalıdı, oğlum bu şəhərdə ölüb, burda da dəfn eləyin. Dünən basdırıldıq. Heç yas vermək üçün rayona da qayıtmadı, oğlunun tüsəngini götürüb oturub səngərdə. Nə isə! Səni də yordum. Sənin günün mənimkindən yaxşı deyil ha. Bəlkə gedək kəndə, uşaqlar səni görüb bir az ürəklənsinlər.

- Qalsın ayrı vaxta. Drakonu axtarıram, görməmisən?

- Mən bayaq şəhərə gedəndə Qozlu bağ tərəfə keçdi. Nahaq o namərdə görə Drakonun xətrinə dəymisən. Gərək qoyaydın şalvarını çıxarıb keçirəydi başına. Namərd oğlu namərd. O gün bizim uşaqlar gedib qarajından bir az pulsuz benzin götürmüdürlər, zavqarı döyüb öldürürümüş. İstədim gedib idarənin ortasında salım təpiyin altına, dedim, lənət şeytana, onsuz da adımıza yüz söz çıxarırlar.

Qucaqlaşış ayrıldılar. Komandir maşına minəndə dedi:

- Sabah uşaqları göndər, dediklərimi verim.

Komandir getdi Qozlu bağa, amma Drakonu tapa bilmədi.

Bufetçi:

- Komandir, heç çörək də yemədi. Odur ey, arağı da qalib stolun üstə. Burda ermənistanlı uşaqlar çörək yeyirdilər, onlarla getdi. Amma hara getdilər, onu bilmirəm.

At Belində Olan Adam telefonu götürüb Rəisi yiğdi. Xoş-beşdən, hal-əhvaldan sonra dedi:

- Rəis, sənə indiyədək bir ətək pul vermişəm?

Söz Rəisin xətrinə dəydi:

- Dədəyin pulunu vermişən?

- Yaxşı, yaxşı, hirslənmə, qulaq as. Yəqin ki, bugünkü hadisəni eşitmisən.

Rəis özünü bilməməzliyə vurdu:

- Gündə yüz hadissə olur, hansını deyirsən?

- Sənin agenturan keqebenkindən yaxşı işləyir. Bilirsən nəyi deyirəm.

- Eşitmışəm.

- Onu soxdur kepezeyə, eşşək kimi döydür. Özüm ölüm, sənə Bakıda üçotaqlı ev almayan kişi deyil.

- Ə, başına at təpib, Drakonu kepezeyə soxmaq olar? İstəyirsən mənim şalvarımı çıxarsınlar?! Hələ sağ olsunlar ki, onlar bizi kepezeyə salmayıblar.

- Onda gəl başqa cür danışaq.

- Buyur.

- Rəis, Ətağa cəddi, günü sabah səni Gəncəyə rəis göndərtməyən alçaq oğlu alçaqdı. Bakıda da üçotaqlı ev öz yerində. Ürəyindən ayrı nə keçir, ona da hazırlam.

- Nə belə səxavətli olmusan, ə? Sonra?

- Rəis, heç kim bilməsə də mən sənin gücünə bələdəm. Əlinin altında üç-dörd yüz milisionerin var. Pristupnu mir də səni yaxşı tanırı.

- Sözünü de.

- Bax, yenə deyirəm. Bakıda üçotaqlı ev, Gəncəyə rəis, bir diplomat da pul.

- Bunu demisən, sözünü de.

- Onu atdır!

Elə bil rəisi ildirim vurdu:

- Oğrac özünsən! Bütün nəslindi! Binamus oğlu binamus!- dedi və telefonun dəstəyini necə yerinə çırpdısa, dəstək ortadan qırıldı, əlini də yaraladı; - Göpəyoğlu! Ona görə erməni anamızı...

Dalbadal üçüncü zərbəni alan At Belində Olan Adam da dəstəyi tulladı:

- Buna bax ey, qudurub. Elə bil kisəynən pul verdiyim adam deyil. Eybi yox, altda qalanın canı çıxsın. Səni uvolit elətdirib bu rayondan it kimi qovdurmasam mən də mən deyiləm!

İkinci saunada yayxınmışdı, əlində də bir bardaq "Əsgəran" pivəsi:

- Bu erməni it uşaqları pivə bişirməyi bacarır də. Çex pivəsinin adı var, bizim pivələrin dadi, - dedi və pivədən bir az tökdü daşların üstə, bir anda içərini pivənin dadlı qoxusu bürdü, - Bəh, bəh, bəh! Hə, indi de görün işlər necə gedir?

- Viktor Petroviç, şəhərdə vəziyyət çox pisdi, başlı başını saxlaşındı. Katib cəbhəçilərlə oturub-durur, əl altdan onları silahlandırır. Bir ayağı da Naxçıvandadı. Elə bu gün mənə Şerbakdan yüz min manatlıq silah aldırib gətirdib. Rəis də cinayətkarların hamisini yiğib qoltuğunun altına. Keqəbe də onlara işləyir. Bakıdan, Şəkidən hardan oldu erməni tapdırıb gətirir, verir cəbhəçilərə. Bu dəqiqliq cəbhəçilərin zirzəmisini idə altı-yeddi erməni var. Özü də deyəsən biri də Şəumyankəndin ya katibidi, ya da qardaşı.

İkinci süpürgəni verdi ona:

- Döy görüm.

At Belində Olan Adam süpürgəni saldı soyuq suya, sudan bir az çıldı İkincinin kürəyinə, başladı döyəcləməyə.

Süpürgənin ləzzətindən İkinci bir az da xoşalandı:

- Bir az bərk vur. Ayaqlarımın altına döy. Hə, bax belə. Bir az da bərk. Az qalib, bu gün-sabah katibi o məsələ. Birinciylə danışmışam. Amma deyir elə edin ki, cəbhəçilər özləri qovsunlar.

- Dedim axı, cəbhəçilər onu qovmaz. Yerli adamdı, qohum-əqrəbəsi da çoxdu, böyük nəsildilər.

- O daşların üstünə bir az da pivə at. Hə, yaxşısı. Şantaj eləyin. İndi nazirlərlə də ayrı-ayrı danışacam. İsləmək lazımdı, İsləmək. Onların silahı var, sizin də pulunuz. Pul silahdan yüz dəfə güclüdü. Puldan töküñ, özlərini özlərinə qırdırın.

At Belində Olan Adamın əlinə Rəisin torbasını tikmək üçün yaxşı fürsət düşmüdü:

- Bu gün bir cəbhəçi üstümə avtomat çəkib məni öldürdü. Rəisə dedim, tədbir görmək əvəzinə məni küçə söyüsləriylə təhqir elədi. Milisin avtomatlarının yarısı cəbhəçilərin əlindədi. Bu müharibə başlayandan qoşulub onlara. Cəbhəçiləri yiğib doldurub milis batalyonuna. Nə qədər o burdadı, bu cəbhəçilər meydən sulayacaq, Allah hələ axırımı xeyir eləsin.

- Yaxşı, indi məşğul olaram.

İkinci girdi hovuza, bütün yorğunluğunu tökdü hovuzun biz kimi suyuna, təzədən doğuldu, hovuzdan çıxbıq qurulandı, keçdi salona. Süfrə hazır idi. Nazirlər, nazir müavinləri onu gözləyirdilər, heç kim əlini süfrəyə uzatmamışdı. Saunanın havasından pörtmüs sifətindən qan damırdı. Dəsmalla alnında puçurlamış tər damlalarını sildi, məclisə bir nəzər saldı, Katibi görməyib soruşdu:

- Katib hanı?

Səhiyyə Nazirinin Müavini:

- Getdi Gülablıya. Deyirlər ermənilər orda yaman fəallaşıblar.

- Bilmirdi gələcəm?

- Demişdik.

İkinci hirsəndi:

- Bu lap qudurub! Sukinsın!

Süfrəyə mürəbbə düzən Çayçı əl saxladı, bunu bütün şəhər üçün söyüş bildi - bu camaatin bir xasiyyəti vardı, hətta sevmədikləri bir həmyerlilərini də başqası söyərdi isə qəbul etməzdilər, bunu özlərinə sığışdırırmazdılar:

- Xahiş edirəm, bizim Katibi təhqir eləməyin.

Hələ indiyədək ağızından bir dəfə də olsun “bəli”, “xeyr”dən başqa ayrı bir kəlmə eşitmədikləri Çayçının bu sözləri məclisdəkilərin hamısını şaşırtdı, təəccüblə bir-birlərinə baxdırılar.

Elə İkincinin özü də gözləmədiyi bu sözlərdən hirslənməkdən daha çox təəccübləndi:

- Nə dedin?

- Heç. Dedim ki, xahiş edirəm bizim Katibi təhqir eləməyin.

İkinci necə bağırdısa, bayırdaçılar da bu bağırtını eşitdilər və elə bildilər içəridə nə isə oldu.

- Rədd oool!

Çayçı indicə İkincinin qabağına qoyduğu çayı götürdü:

- Baş üstə! Onda çayınızı özünüz tökərsiniz. - dedi və salondan çıxdı, çıxarkən də əlindəki stekanı qapının ağızında dayanmış At Belində Olan Adama verdi; - Ala!

İkincini elə bil ilan vurmuşdu, yerində qırırlırdı:

- Allahın çayçısı da qudurub. Tək bu yox ey, bütün şəhər qudurub. Hamısını da o katib qudurub. Mən onu yerində oturdaram. - üzünü tutdu Müdafiə Nazirinə; - Bu sukinsının əlinə bir qundağı qırıq təklülə ver, bas səngərə. Burda artıq-urtuq yeməkdən porsuğa dönüb. Deyin o Rəisi bura çağırınsınlar.

Heç kəs əlini çörəyə uzatmırı, hamının iştahı küsmüşdü. İkinci də qarşısındakı yeməyi kənara itəldi:

- Nu davay, indi məlumat verin görək vəziyyət necədi?

Səhiyyə Nazirinin Müavini:

- Yaxşı deyil, Viktor Petroviç. O boyda Təşkilat Komitəsi Stepanakertdə niyə oturub? Ermənilər gündə bir kənd yandırır. Bu şəhərdə salamat ev qalmayıb. Hər gün Ermənistandan maşın-maşın bayavik göndərirlər. Deyirlər hələ aralarında zəncilər də var.

- Mən ordakı vəziyyəti soruşmadım. Siz mənə burdan danışın.

- Mən də elə burdakı vəziyyəti deyirəm. Burdakı vəziyyət ordan asılıdı. Oranı düzəltmək lazımdı...

İkinci onun sözünü kəsdi:

- Dedim ki, burdan danışın. Bu boyda hökumət oturmuşunuz burda, əlinizdə milis, ordu, prokuror. Şəhəri ogrular, qudlurlar idarə edir. Hakimiyyəti əldən vermisiniz. Sizi bura nəyə göndəriblər?

Səhiyyə Nazirinin Müavini gördü ki, heç kəs başını ağırtmaq istəmir, yenə özünü verdi İkincinin gülləsinin qabağına:

- Viktor Petroviç, burda oğru-quldur yoxdu, arvad-uşağımı, ev-eşiyini qorumaq istəyən camaat var, hər gün də qırılırlar. Ermənilərin tankı, topu, qradı, bəs bu camaatın nəyi var?! Berdenkayla vuruşurlar. Yaralılara dərman da çatdırmaq olmur. Camaat adamın üzünə tüpürür. Elə gecə olmur ki, şəhəri qrada tutmasınlar.

- Bir az çox işiirdirsən. Neçə saatdı burdayam, hanı qrad, hanı top?

- Sizin xətrinizə atmırlar. Siz Əsgəranı üzü yuxarı keçən kimi başlayacaqlar.

Söz İkincini tərs şapalaq kimi tutdu:

- İkibaşlı danışma.

Səhiyyə Nazirinin Müavini geri çəkilmədi:

- Siz soruşdunuz, mən də olanı dedim.

İkinci gördü nazir müavini üzə dirənib, daha dərinə getmədi, üzünü tutdu Müdafiə Nazirinə:

- Hanı sənin qoşunun?

Müdafiə Naziri qalxdı ayağa:

- Mənim qoşunum var? O burnu firtılıqlı uşaqları deyirsiniz? Onlardan qoşun olar? Qoşunu yiğiblar Bakıya. Heç bilmirəm mənim vəzifəm torpağı qorumaqdı, yoxsa Mərkəzi

Komitəni?! Səhiyyə Nazirinin Müavini düz deyir, camaat üzümüzə tüpürür. Yer yarılsa, yerə girərəm.

- Niyə girmirsən? Gir də!
- Yarılmır axı.
- Mən yararam.
- Necə məsləhətinizdi.

Bu hadisələrin hansı sonluqla bitə biləcəyindən heç özlərinin də xəbəri olmayan bu vəzifəlilər də bezmişdilər hər şeydən, axı bu millətə nə qədər yalan danışmaq olar? Axı bu milləti nə qədər aldatmaq olar? Camaat üzlərinə deyirdi ki, siz ermənidən pissiniz.

Bu yazıqlar ermənidən pis deyildilər, onları ermənidən pis eləyən əllərindən buraxmağa qorxduqları vəzifələriydi. Onları yiğmişdilar bir vəzifə torbasının içində, ağızını da bağlamışdilar, çıxa bilmirdilər bu torbadan. Partlaya-partlaya qalmışdilar bu torbanın içində. Və dözməyib bu torbadan çıxməq istəyənlər olurdu. Amma bu torbadan çıxməq istəyənlərə elə bir başqa torba tikirdilər ki, bu torba o torbanın yanında müştuluq olurdu. Bu torba Bayılın divarları kimi çox möhkəm idi, sökmək mümkün deyildi. Amma hərdən Bayıldakı torbani gözləri altına almayıb belə yiğcam iclaslarda ürəklərini boşaldanlar da olurdu. Və bəzən də bu ürəkboşaltmalar onlara baha-başa gəlirdi. Belə iclasların birində İkincinin üzünə ağ olub ürəyini boşaldan bir prokuror səhərisi günü Xankəndinə Təşkilat Komitəsinə çağırılmışdı və Komitənin qabağında ermənilər onu girov götürmüdüdülər.

Hökumət bütün torpedaları işə salsa da bir xeyri olmamışdı. Katib görmüşdü hökumətin əlindən bir şey gəlmir, Komandirdən xahiş eləmişdi ki, bu işə qarışın. Komandir elə həmin gün Drakonla Pələngi göndərmişdi Xankəndinə. Onlar da ermənilərin liderlərindən birini gecə evindən oğurlayıb gətirmişdilər, soxmuşdular zirzəmiyə. İkinci nə qədər çığırıb-bağırsa da xeyri olmamışdı.

Komandir xəbər göndərmişdi:

- Ona deyin, proletariatın inqilabda itirəcəyi bircə zənciridi, onu da biz çoxdan itirmişik. Bağırmasın, yoxsa onun özünü də oğurlayarıq.

İkinci görmüşdü bu həna o hənadan dəyil barışmali olmuşdu. Bundan sonra Komandir gətirdikləri ermənini prokurorla dəyişmişdi. İkinci də hökumətin şər maşını işə salmışdı.

- Cəbhəçilər prokuroru Salatin Əsgərovanın qatili ilə dəyişiblər.
- Deyirlər prokurorun oğlundan kalan pul alıblar.
- Ay naməndlər!

İkincinin tapşırığı ilə qəzetlər bu şayıəni bütün ölkəyə yaymışdı.

Amma Komandir "Qur'an" götürüb camaatın üstünə getməmişdi: "Kimin nə danışlığı mənə maraqlı deyil, özüm ki bilirəm nə var, nə yox". Heç qəzetlərə də cavab verməmişdi, bilirdi ki, onsuz da cavabını çap etməyəcəklər. Bircə Salatinin anasına xəbər göndərmişdi ki, ay ana, belə şeylərə inanma. Salatinin anası da demişdi ki, ay oğul, mən heç əvvəldən inanmamışdım.

İkinci Müdafiə Nazirinin ağızından vurdu:

- Sənin araqdan başın açılır ki, yerə girəsən, yoxsa göyə çıxasan?!
- Mənim içməyim hökumətə sərf edir. Yoxsa elə bu burnufırtlıqlı uşaqlarla Stepanakerti şumlayaram. İnanmırınız, çəkilin kənara, görün şumlayıram, ya yox.

İkinci:

- Səhər nə yemisiniz belə? Hamınız bülbül kimi ölürsünüz.

Bir nəfər içəri daxil olub dedi:

- Viktor Petroviç, rəis gəlib.
- Gəlsin içəri.

Salona girən Rəis qapının ağızında dayanmış At Belində Olan Adamı görəndə dalağı sancdı, amma özünü onda qoymadı, istehzayla dedi:

- Sən də burdasan? Bəs deyirlər sənin şalvarını çıxarıblar, əynindədi ki! - sonra irəli yeriyib dayandı İkincinin öündə, əlini qulağının dibinə atıb özünü təqdim etdi: - Yoldaş Polyaniçko, şəhər milis idarəsinin rəisi sizin əmrinizlə gəlib.

İkinci:

- Rəis, məndə məlumat var ki, sən cinayətkarları himayə edirsən?

- Yalan məlumatdır, yoldaş Polyaniçko. Mənim ermənilərlə heç bir əlaqəm yoxdur.

Buyurub keqebedən öyrənə bilərsiniz.

- Mən erməniləri demirəm.

- Mən də ayrı cinayətkar tanımırıam.

İkinci yerindən qalxıb var-gəl eləməyə başladı:

- Deyəsən söz güləşdirirsən, özün yaxşı bilirsən mən nə deyirəm. Günün-günorta çağı cəbhəçilər şəhərin mötəbər bir şəxsinin evinə soxulub pul istəyirlər, üstünə avtomat çəkirlər, döyürlər, məşğul olmursan. Hələ məlumat almışam ki, üstəlik onları işə də götürmüsən, rəsmi silah vermisən.

- Yoldaş Polyaniçko, biz fakt əsasında cinayət işi qaldırırıq. Həmin şəxs bizi rəsmi müraciət eləməyib. Buyursun, rəsmi müraciət eləsin, biz də araşdırıq. Qaldı ikinci məsələyə, vəziyyətlə əlaqədar nazirlək bizə bir rota formalaşdırmaq əmri göndərib. Əmrədə də göstərilib ki, rota yerli gənclərdən formalaşdırılsın. Mən də sağlam, qabiliyyətli gəncləri rotaya götürmişəm.

İkinci gəldi durdu Rəisinin qarşısında:

- Sənə əmr eləyirəm, elə indi get o quzdurları həbs elə.

- Yoldaş Polyaniçko, mən bu əmri yerinə yetirə bilmərəm.

- Niyə?

- Onları həbs eləsəm bayavıklarla kim vuruşacaq, burda oturanlar?

- Görünür babat pullarını almışan.

Rəis gördü geriyə yol yoxdu, onsuz da yuxarıların alçaldıcı əmrlərindən, aşağıların söyüslərindən boğaza yiğilmişdi, bu rəislik deyildi, it əzabiydi, çəkirdi. Hər gecə Dolunun altında kabinetdə yatmaqdən da bezmişdi, məsciddə şəhid yudurtmaqdən da, qulağı eşidə-eşidə o şəhidlərin ata-analarının onun və onun kimilərinin ölenlərinin goruna söyüslərini eşitməkdən də. Ömrü boyu gözəl-gözəl istirahət evlərində, buz bulaqların başında yeyib-içdikləri müharibə başlayandan gildir-gildir burnundan gəlirdi. Çoxdan tüpürüb gedərdi. Amma dünyanın düz vaxtı Dünyanın Ən Varlı Şəhərindən qazandığı pullarla özü də, balaları da Dünyanın kefini görmüşdü. Nəyi vardi Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə borcluydu. Bu şəhərdə qazanmaq üçün başqa yerlərdə olduğu təki kimisə asıb-kəsmək, tutub içəri basmaq, obokeyislə qorxutmaq lazımdı deyildi.

Bu şəhərdə camaat pul qazanlığı da gözəl biliirdi və qazandıqları pulları ürəklə xərcləməyi də. Bu şəhərdə vəzifəli adamlara pulu az qala zorla verirdilər, özü də işi düşən də pul verirdi, işi düşməyən də. Bir əlin verdiyi pulu o biri əl bilmirdi. Qaynayıb-qarışmışdı bu camaata, olmuşdu bu camaatdan biri, oğrusuyla da dil tapmışdı, doğrusuyla da. Və indi dünya məhvərindən çıxanda, onu gözü üstə saxlayan, onu özünükü sayan bu camaatı dar ayaqda əsir-yesir kökündə qoyub qaçmayı özünə ar bilməşdi, kişiliyinə sığışdırılmamışdı. Və bu camaatla bir səngərdə yatırıldı, nə gecəsi vardi, nə də gündüzü.

Qorbaçov silahları yiğmaq əmrini verəndə Ermənistən bu əmrlə gündöyməzini silib atmışdı tualetə. Bizdə isə rəislər daha artıq silah təhvil vermək üçün özlərini öldürdülər, elə bil pambıq planı doldururdular. Amma o, yuxarıdan nə qədər sixsalar da bir adamın evinə də milis göndərmədi.

Nazirlikdən:

- Sən o boyda şəhərdən silah tapa bilmirsən?

- Yoxdu! Neyləyim, özümü silah eləyim?!

- Nə nağıl danışırsan?! Bazarında avtomat satılan şəhərdə silah tapırsan?

- Bilirsiniz nə var? Əvvəl ermənilərdən silahları yiğin, sonra mən sizə bir vaqon silah təhvil verim. Mən bu camaati topun-tüfəngin qabağında əliyalın qoya bilmərəm.

Hələ altdan-altdan başqa şəhərlərə adam salıb silah aldırırıdı və bu silahların da çoxunu ermənilərin mühasirəsindəki kəndlərə göndərirdi.

Camaat da dünyanın düz vaxtı onun bu şəhərdən qazandıqlarının hamısını halal eləmişdi:

- Ə, bu Rəis kişi oğlu kişiymiş!

Artıq geriyə yol yox idi, vardı ey, amma bu yol kişi oğlu kişilik deyildi.

- Yoldaş Polyaniçko, mən də burda oturan bütün vəzifəlilər kimi rüşvət almışam, özü də pis almamışam. Sizin özünüzün də rüşvət almaq stajınızdan sizə yaxşı məlumdur ki, hamımızın bir vəzifəsi də rüşvət almaq və aldığımız rüşvəti də yuxarılarla bölməkdi. Amma mən başqalarından fərqli olaraq həmişə pulluların pulunu almışam, yetim-yesirin yox. Sizin o dedikləriniz yetim-yesirlərdi, pulları yoxdu. Olub-qalanlarını da satıb tüfəngdən-zaddan alıb hökumətin əvəzinə bu şəhəri qoruyurlar.

İkinciə bəlkə də həyatında indiyədək belə bir sərt söz deyilməmişdi. Ona görə də bu gözlənilməz cavabdan özünü itirdi:

- Sən kiminlə danışığının fərqindəsənmi?

- Yoldaş Polyaniçko, əvvəla, sən yox, siz! Mən sizə siz deyə müraciət edirəm. Mən bir milis polkovnikiyəm, kimin qarşısında olduğumu da çox gözəl bilirəm.

Oturulanın hamısını soyuq tər basmışdı. Rəisin az-çox köntöy olduğunu bilsələr də, hər halda ondan ölkənin ikinci şəxsinə bu qədər sərt bir cavab gözləmirdilər. Rəis taleyini ortaya qoymuşdu və yəqin ki, artıq uduzmuşdu.

Bayaq saunanın kefindən, indi isə hirsindən pörtmüş İkinci yenə alnının tərini sildi və dəsmalı hırslı stola çırpdı, stolda nəsə qırıldı:

- Mən səni tutduğun vəzifədən azad edirəm.

Müdafiə Naziri nə vaxtdan bəri bir yerdə çörək yediyi Rəisi düşdüyü uğurumdan xilas etmək üçün İkincini sakitləşdirməyə çalışdı:

- Viktor Petroviç, rəis yaxşı oğlandı, şəhərdə böyük hörməti var, camaat onu eşidir. Gecə-gündüz səngərlərdədi, güllənin altındadı. Heç ailəsini də şəhərdən çıxarmayıb...

Səhiyyə Nazirinin Müavini də Müdafiə Nazirinin sözünə qüvvət verdi:

- Dünən idarəsinə qrad düşüb, gözünün qabağında iki milis işçisi ölüb. Çox böyük sarsıntı keçirib. Bütün gecə özüm onun yanında olmuşam. Hələ heç özünə gəlməyib, bu dəfə bağışlayın. Ağsaqqalsınız! Qul xətasız, ağa kərəmsiz olmaz.

Amma hirindən-hikkəsindən boğazının damarları çıxmış İkincini sakitləşdirə bilmədilər:

- Eşitmədin? Gedə bilərsən! Mən səni tutduğun vəzifədən azad elədim!

Rəis təmkinini pozmadı:

- Yoldaş Polyaniçko, siz partiya işini yaxşı bilə bilərsiniz. Amma görünür hərbi işi yaxşı bilmirsiniz. Mən hərbçiyyəm. Məni bu vəzifəyə daxili işlər naziri təyin edir və daxili işlər naziri də vəzifədən götürür. Mən nazirə tabeyəm, sizə yox. Nazir əmr verər, mən də vəzifəmə əmrədə göstərilən şəxsə təhvıl verərəm.

- Eybi yox, mən elə indi nazirlə danışaram. Ciyninə bir avtomat verib səni göndərər Stepanakertə, gedib Kərkicahanda uçastkovı işləyərsən.

Rəis:

- Dedim ki, mən hərbçiyyəm. Nazir əmr eləsə sıravi milis işçisi kimi də bu dövlətə qulluq eləməyə borcluyam və hazırlam. İndi gedə bilərəm?

- Gedə bilərsən!

Rəis bu dəfə hərbi salam vermədi, üzünü bir az əvvəl onu müdafiə edənlərə dedi:

- İkinizə də təşəkkür edirəm. Məni müdafiə etdiyinizə görə yox, belə nakişilərin arasında kişiliyinizi qoruya bildiyinizə görə.

Və çevrilib otaqdan çıxdı, çıxanda da qapının ağızında əmrə müntəzir dayanmış At Belində Olan Adama dedi:

- Sənin bu şəhərdən qazandıqlarını burnunun iki deşiyindən tökmək mənə borc olsun.

Anası Pələngi oyatmaq üçün əlini bir balaca ona toxundurmuşdu ki, uşaq yerindən necə dik atıldısa, yazıq arvad qorxdu:

- Bissimillah! Bissimillah!
- Hövlnak qalxan Pələng:
- Nə oldu? Qrad başladı?
- Yox, ay bala, səni çöldə çağırırlar.

Ağlına birinci o gəldi ki, yəqin Drakondu, haqq-hesab çəkməyə gəlib, rəngi qaçıdı.

- A bala, sənnən deyiləm?!

- Kimdi?

- Rəhmətlik dədəngilin buxaltırıdı.

Toxtadı, keçdi yan otağa, hər ehtimala qarşı Rəşid Behbudovun bağışladığı xəncəri pencəyinin altından qurşadı belinə və çıxdı darvazaya.

- Qonşu, gecə vaxtı xeyir ola?

- Xeyir olar, inşallah.Bir gedək bizə, sözüm var.

- Burda deyə bilməzsən?

- Hər halda ev yaxşıdı.

- Gedək deyirsən gedək də.

İçəri girəndə gördü ki, At Belində Olan Adam yayxanıb divana, qarşısında da bir stəkan çay, televizora baxır, televizorda vurhavur konsert gedirdi.

Uşaq vaxtı televiziyyada Livanı göstərəndə dəli olurdu: bir tərəfdə kəndlər, şəhərlər yanır, millət qırılır, bir tərəfdə də restoranlar, barlar, göbək rəqsləri. Uşaq ağılla fikirləşirdi ki, bu necə dövlətdi, bu necə millətdi, belə də müharibə eləmək olar?

Onun üçün, elə hamı üçün müharibə deyilən şey Böyük Vətən Müharibəsi idi - kinolarda gördükəri, kitablarda oxuduqları, atalarının-babalarının vuruşduqları, qırıldıkları müharibə. Uşaqlı-böyüklü hamının ayağa qalxıb düşmənlə döyüşdürü müharibə. Bütün ölkənin "Hər şey cəbhə üçün, hər şey Vətən üçün" dediyi müharibə. Və uşaq ağılla fikirləşirdi ki, bəs bu livanlılar niyə demirlər: "Hər şey Vətən üçün! Hər şey cəbhə üçün!" Və heç cür nə onun, nə də kimsənin ağlına gələ bilməzdi, heç yatsalar yuxularına da girməzdi ki, bu televiziyyada gördükərini haçansa həyatda da görəcəklər və yaşıdları ölkə elə Livan kimi olacaq. Millətin bir parası qırılacaq, millətin o biri parası isə öz kefində, öz damağında! Və uşaq vaxtı televizorda görüdüyü Livan hətta bu ölkənin yanında müştuluq olacaq.

İndi At Belində Olan Adam yayxanmışdı divana, qarşısında bir stəkan çay və ləzzətlə bu millətin olmayan televiziyyasında bu millətdən olmayanların vur-çatlaşmasına tamaşa edirdi.

İstədi elə qapıdan geri qayıtsın, çevrilib qonşuya baxdı, gördü qonşu əlini atıb boğazına, qayıtmadı.

At Belində Olan Adam dərhal hiss elədi ki, Pələng bu görüşdən xoşlanmadı. Qalxdı ayağa, televizoru söndürdü, amma Pələngə yaxınlaşıb əl uzatmağa qorxdu, əli göydə qala bilərdi, bu da işləri korlayardı:

- Axşamın xeyir. Gəl otur, qardaş.

Amma Pələng oturmadı:

- Xeyirdimi?

- Gəl, gəl otur. Kişisən, kişi oğlusən. Rəhmətlik atanın da xətrini çox istəyirdim. Gözəl insanıydı. Neçə il bir yerdə işlədik, çox çörək yemişdik. Gəl, gəl otur.

Pələng atasının adını eşidəndə bir az yumşaldı və könülsüz-könülsüz keçib oturdu.

At Belində Olan Adam Baş Mühəsibə dedi:

- Bizi tək burax.

Otaqda ikisi qaldı.

- Əvvəla, sənə təşəkkür edirəm, məni böyük bir biabırçılıqdan qurtardın. Ömrü boyu özüm də, balalarım da sənə borcludu.

- Nə sən, nə də balaların mənə heç nə borclu deyil.

- Yox, borcluyuq! Mənə görə özünü Drakon kimi bir əjdahanın ağızına atdın.

Pələngin söhbətə qulaq asmağa heç həvəsi yox idi. Həm də postda qaldığı iki günün yuxusu gözündən tökülürdü:

- Rəis, - bu şəhərdə vəzifəlilərə rəis deyirdilər, - sözünün canını de, mən hələ posta gedəcəm.

- Yaxşı, sözümün canın deyirsən, mən də sözümün canın deyirəm.- deyə o, əlini atıb divanın altından bir çanta çıxartdı və qoydu stolun üstünə: - Qulaq as, burda ürəyin istədiyin qədər pul var. Bu pulla Bakıdan ev ala bilərsən, maşın ala bilərsən, evlənə bilərsən. Bunu sənə gətirmişəm.

Səhər-səhər Musanın anası üçün min manat qiymayan nədən belə səxavətli olmuşdu, nədən onun ayağına gəlmışdı? Düzdür, yaxşılıq eləməyinə Pələng ona çox böyük bir yaxşılıq eləmişdi, biabırçılıqdan, özü də dəhşətli bir biabırçılıqdan qurtarmışdı. Amma Pələngə görə hər qəpiyinin qədrini bilən bu adam həmin yaxşılığı bu qədər pulla qiymətləndirmək qabiliyyətində deyildi, qəpiyinin qədrini bilən bir belə pulu buna görə çölə atmazdı. Görünür burda nə isə başqa bir əmma vardı.

- Rəis, səni yaxşı tanıyıram, bilirəm pulun da çoxdu, amma sən bu qədər pulu havayı çölə atanlardan deyilsən.

- Havayı niyə, həyatımı qurtarmışan.

- Rəis, açıq danış, de görüm məndən nə istəyirsən?

Sözü bir başa demək çətin idi, özü də çox çətin idi. Məsələ çox pis sonuclana, onun üçün daha ağır qurtara bilərdi. Hərçənd ki, ona olan olmuşdu, qaradan artıq rəng yoxuydu. Tutar-tutar, tutmaz da... Amma necə olur-olsun tutdurmaq lazımiydi, daha uzaqdan gəzişməkdən vaz keçdi, birbaşa gəldi mətləbin üstünə.

- Yaxşı, lap açıq danışıram, amma cavab verməyə tələsmə. Mənə diqqətlə qulaq as. Drakonu məndən də yaxşı tanıyırsan. Yaxşı bilirsən ki, anasına qəhbə deyibsə, səni atacaq. Eldar Bağırovu vurdular, kimə nə dedilər ki, səni də vursalar kimə nə deyələr?! Müharibədi, kim kimədi? Qorxma, döyüslərin birində işini gör, arxanda mən durmuşam.

Pələng gözlərini qiyib qarşısındaki adamın anlaya bilməyəcəyi bir baxışla onu süzdü. Qarşısındakı adam bu gün səhər şalvarını batırın adama oxşamırdı. Yenə səhər-səhər düşürüldüyü atın belinə qalxmışdı. Və bu atı daşlı-kəsəkli yolda səyirtmək istəyirdi. Bu adam pulla hər şeyi almağı öyrənmişdi və hər şeyi də həmişə ala bilmüşdi - diplomu da, vəzifəni də, adsanı, xətir-hörməti də, toylarda, yaslarda məclisin yuxarı başını da. Hər şeyi satın ala bilmüşdi - katibləri də, rəisləri də, prokurorları da, özündən yuxarıları da, özündən aşağıları da. Onun üçün bu dünyada hər şey satılırdı, hər şey alınırdı. İndi də onu almaq istəyirdi, qiyməti də özü müəyyənləşdirmişdi, xəsislik də eləməmişdi. Əjdahaları satın almayı bacaran bir adam üçün o çox kiçik bir əşya olsa da, ortaya çox böyük pul qoymuşdu.

- Hə, nə deyirsən?

Pələng xeyli bir çanta pula baxdı, bu bir namərdə öz qardaşına güllə atdıracaq qədər pul idi, sonra yenə baxışlarını qaldırıb qarşısındakını süzdü. Onun təzə-təzə dərk elədiyi, təzə-təzə qədəm qoyduğu bir duygunu - kişiliyini satın almaq istəyən bu adamın sinəsində qəşəng bir xəncər yeri vardı. Amma o, Rəşid Behbudovun bağışladığı xəncərə əl atmadi. Gözlərinin qabağına Musanın ayaqları kəsilmiş anası gəldi, həkimə verilmək üçün qəpik-qəpik yiğdiqları pul gəldi, Komandirin barmağından çıxartdığı nişan üzüyü gəldi, ətsiz yedikləri borş gəldi... Daha çox şeylər, çox şeylər gəldi gözlərinin qabağına. Amma o çox şeylərin içərisində nə ev vardı, nə maşın, nə də toy. O heç qız sevməyə macal tapmamışdı ki! Və indi qabağına çox şeylər gələn gözlərinin önündə bir çanta pul vardı, ağlına gəlməyəcək, yuxusuna girməyəcək, bütün nəslini xoşbəxt edə biləcək qədər pul. Açı-acı güldü.

- Hə, nə deyirsən? Bunu Allahdan başqa bir kimsə bilməyəcək.

Pələng yenə At Belində Olan Adama baxdı, çantadakı pula baxdı, qalxdı ayağa, çantanın ağızını örtüb götürdü:

- Nə deyirəm ki! - dedi və otaqdan çıxdı.

At Belində Olan Adam dərindən nəfəs aldı:

- Di get, köpəyoğlu! Görək kim kimi şalvarsız qoyur.

Pələng həyətə girəndə gördü anası artırmada əli qoynunda dayanıb intizarla onu gözləyir - gecənin bu çağında bu qəfil çağırış arvadı qorxutmuşdu.

- Bu gecə vaxtı xeyiriydimi, ay bala?
- Xeyiriydi.

Girdilər evə. Pələng çantani stolun üstünə qoyub açdı. Anası pulları görəndə matı-qutu qurudu, əli üzündə qaldı:

- Bu nədi, ay bala? Oğurluq eləmisən?- dedi və halsiz düşdü çarpayıya.
- Oğurluq nədi, ay ana?! Bakıdan göndəriblər, batalyonun puludu.- amma gördü anası inanmadı, and içdi;- Seyid Lazım ağanın cəddi, batalyonun puludu.

Anası yenə inanmadı:

- Denən Həzrət Abbas haqqı!
- Həzrət Abbas haqqı! İndi inandın? - Sonra “Türk” adı gələndə çiçəyi çırtlayan anasını həm rahatlatmaq, həm də sevindirmək üçün dedi; - Türk'lər göndərib.

Anasının gözləri alacalanıb işıqlandı:

- Buy, onlara qurban olum! Buy, onların başına dolanım!
- Sən mənə bir stəkan çay gətir, işim var.

Türk'lərin adını eşidəndən sonra rəngi üstünə gələn anası getdi çay götürməyə.

“Mənə bir belə verirsə, gör namərdin nə qədər pulu var ey” deyə fikirləşən Pələng əlinin arxasıyla pulları sığalladı, elə bil qayçının ağızından indicə çıxmışdı. İlk dəfə hiss elədi ki, heç demə gül kimi, çiçək kimi pulun da öz qoxusu varmış. Və gülün, çiçəyin qoxusu kimi pulun da qoxusu ləzzətlimiş. Və gül-çiçək qoxusu verən puldan iki dəst götürüb qoydu qoltuq cibinə.

Əlində çay otağa girən anası bunu gördü:

- Onları niyə götürürsən?
- Lazımdı, -dedi, sonra iki-üç dəstini də götürüb bir qəzetə bükdü verdi anası; - Ala bunu, bərk yerə qoy. Müharibədi birdən məni vurub-eləyərlər, lazımlar.

- Allah eləməsin, ay bala.

- Biz Allahın yadından çıxmaq istəyirik.

- Axmaq-axmaq danışma, ağızın əyilər.

Pələngin əli havada qalmışdı:

- Di ala dana, qoy bərk yerə.

Anası yenə əlini pula uzatmadı:

- Bəs deyirdin batalyonunu?

- Həzrət Abbas haqqı batalyonunu. Tezdən aparıb verəcəm Komandırə. Bunlar da mənim payımıdı. Mən indiyədək heç sənə yalan danışmışam?!

Anası pulları alıb qoynuna soxdu, Pələngi də gülmək tutdu:

- Amma yaman bərk yerə qoydun, ha!- dedi sonra çantani atdı çarpayının altına, tələmtələsik bir-iki qurtum çay içdi və evdən çıxdı;- Sən yat, mən Musanın qardaşına bir söz deyib gəlirəm.

Getdi Musanın xalasıgilə. Evə Dolu düşəndən sonra Musanın qardaş-bacılarını xalası əri yiğib aparmışdı öz evlərinə. Darvazanı xeyli döydü:

- Ay dədəm vay, bunlar nə bərk yatıblar, ə!

Nəhayət, Musanın Xalası Ərinin yuxulu səsi gəldi:

- Ay kimsən?!

- Mənəm, Pələngdi.

Darvaza açıldı, Musanın Xalası Əri gecənin bu gözü Pələngi görəndə elə bildi Bakıdan bəd xəbər gəlib, salamsız-kəlamsız soruşdu:

- Arvad keçinib?
- Yox, salamatdı. Musa qardaşına xəbər göndərib, ona görə gəlmışəm.
- Gəl içəri.
- Sağ ol, tələsirəm. Zəhmət olmasa çağır.

Səsə Musanın Qardaşı da artırmaya çıxmışdı, Pələngi görüb düşdü darvazaya tərəf, çatan kimi o da soruşdu:

- Arvad keçindi?

Pələng girdi onun qoluna:

- Ə, loxəbər özünüzsünüz. Bir bəri dur görüm. Dayı, sən bizi bağışla.

Musanın Xalasının Əri:

- Allah bağışlaşın!- deyib girdi həyətə.

Pələng cibindən iki dəstə pul çıxartdı və uzatdı Musanın Qardaşına:

- Ala bunları.

O da Pələngin anası kimi ömründə ilk dəfəydi bu qədər pul görürdü, təəccüblə soruşdu:

- Bunlar nədi, ə?

- Korsan? Görmürsən puldu?!

- Görürəm ey puldu, deyirəm nədi?

- Bakıdan Musanın dostları göndərib.

- Ə, nə səfəh-səfəh danışırsan. Musa dünən o boyda Bakıda dərman almağa əlli manat pul tapmayıb. Nə dost, hansı dost?! Musanın dostunun biri sənsən, acıdan günorta durursan.

Pələng əsəbləşdi:

- Ə, nə zəhləmi tökürsən?! Dostları olmasın, yaxşı oğlanlar olsun. Götür get evinizi tikdir, arvaddan da narahat olma. Bu gün Musaya pul göndərmişik. Nə gözünü döyürsən, ala dana!- dedi və pulları basdı onun cibinə.

- Nə deyirəm, vallah, kim göndəribəsə, Allah balasını saxlasın. Pələng, eşitdim bu gün Drakonla dalaşmışan?

- Boş şeydi, bir balaca dilləşmişik.

Musanın Qardaşı başını buladı:

- Necə dilləşməyiniz üz-gözündən görünür. Boş şey deyil, söz Drakonun ağızından çıxıbsa, səni atacaq. Deyirəm, bəlkə sabah gedək Seyid Lazım Ağanın yanına.

Bu camaat üçün Seyid Lazım Ağanın sözü “Qur'an” ayəsi kimiymi, heç kim keçə bilməzdi. Camaat Ağanın şəkillərini ciblərdən gəzdirir, maşınlarının ön şüşəsinə yapışdırır, evlərinin ən görkəmli yerlərindən asırı. Üzdən nur yağan Ağa adətən çox vaxt bazarda Drakonun mağazasının qarşısında, onun üçün qoz ağacından xüsusi hazırlanmış taxtda otururdu. Bazara gələnlərin çoxu onun əlindən öpməmiş, xeyir-duasını almamış bazardan çıxmazdı. Nəzir-niyazı olanlar da onu elə burda tapardı. Dükənin ağızında bir qutu vardı, bu qutu axşamadək nəzir-niyazla dolardı. Amma Ağa əlini o nəzir-niyaza vurmazdı, bu nəzir-niyaz kasib-kusuba paylanırdı. Təzə işə başlayanlar, ya bir vəzifəyə gedənlər Ağadan bir-iki manat pul alardı - bərəkət olsun deyə.

Bu günlərdə bir Dolu gəlib ağanın on-on beş addımlığında torpağa sancılmışdı, amma partlamamışdı. Gördükleri möcüzədən əlləri üzlərində qalan camaat Dolu düşərkən heç tükü də ürpənməyən Ağanın əlinə-ayağına düşmüştü:

- Cəddinə qurban olaq, Ağa!

Bir an da bütün Qarabağa səs yayılmışdı, hətta xəbər gedib Bakıya da çatmışdı - Ağanın cəddi camaati ölümdən qurtarıb. Müharibə başlayandan bəri Dolu döyməkdən xeyli oləziyən Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin bu ən varlı bazarı yenidən qaynamağa başlamışdı - Ağa nə qədər bazardadı, cəddi camaati qoruyacaq.

Və indi Musanın Qardaşı çox gözəl bilirdi ki, Drakon nəyə and içir-içsin, Ağanın bir kəlmə sifarişi bəmdi.

- Hə, nə deyirsən, səhər gedək? Sən utanırsansa mən gedim.

Musanın Qardaşı Pələngin ürəyindən xəbər vermişdi, amma özünü sindirmədi:

- O məni atmaz! Bir sözdü də deyib. Özü də mənim əlimi pişik yeyib?!
 - Yaxşı da, gopa basma. Səhər gedirik, ya yox?
- Pələng gülümsədi:
- Nə deyirəm, gedək deyirsən, gedərik.
- ***

Bayaqdan yatmaqdan ötrü ölüən Pələngin gözünə səhərədək yuxu getmədi. Və heç bilmədi ki, onu yatmağa qoymayan çarpayının altındakı gül-ciçək qoxusu verən bir çanta puldu. Dan yeri onun gözlərində söküləndə düşdü həyətə, qurşaqdan yuxarı yuyundu. Sonra evə qalxıb ağızına bir-iki tikə pendir-çörək qoydu. Anası daş kimi yatmışdı, oyatmağa heyfi gəldi, əyilib sümükləri çıxmış qupquru əlindən öpdü və evdən çıxdı.

Batalyonun həyətində ağız deyəni qulaq eşitmirdi, vurhavuruydu, maşınlara doluşurdular.

- Hara?
- Deyirlər ermənilər Gülablıya girib.

Yüyürdü Komandırın maşınına tərəf. Əlini atıb yerindən tərpənməkdə olan maşının qapısını açdı:

- Komandır, bəs mən?!

Komandır:

- Arujeynikə de, silahını versinlər!

Yüksəkliyi ələ keçirən ermənilər ovucları içində qalan kəndi gülə yağışına tutmuşdular. Göydən ucuz ölüm töküldü. Və göydən tökülən bu ucuz ölümən canlarını qurtarmaq üçün arvad-uşaq, ağsaqqal-qarasaaqqal ayaqyalın, başıaçıq üzümlüklərin arasıyla üzüsağı qaçırdı. Körpələrin çığrtısı, qadınların fəryadı tük ürpədirdi.

Bir yük maşını yolun ortasında yanındı, ətraf parçalanmış meyidlərlə dolu idi. Yolun kənarındaki şah tutun budaqlarından bağırıqları çölə tökülmüş bir adam sallanırdı və hələ nə baş verdiyini anlamadan bağırırdı.

Sürəcü öyüdü, maşını saxlayıb düşmək istədi, Komandır hırsı boynunun dalına bir şapalaq vurdu:

- Sür, köpəyoğlu! Camaat qırıldı!

İdarənin qabağında xeyli silahlı əsgər vardı, Direktor birinin yaxasından yapışib şapalaqlaya-şapalaqlaya bağırırdı:

- Hara qaçırsınız, ay qəhbə uşağı qəhbə?!

Komandır:

- Saxla!- deyib çığirdı və heç maşının dayanmağını gözləmədən qapını açıb özünü atdı yerə, əli ilə də arxadan gələnlərə işarə elədi ki, dayanmayın, qalxın yuxarı.

Komandiri görən Direktor bir az da ürəkləndi:

- Ə, binamuslar...

Komandır əsgəri Direktorun əlindən alıb kənara itələdi:

- Müəllim, bir dayan görüm. Nə olub?

- Görmürsən bu binamusları, postu qoyub qaçırlar.

Komandır qorxudan ciyərləri ağızlarından gələn, tozun-torpağın içində, tökülüb-itən bu burnu firtılıqlı əsgərlərə baxdı.

Onların çoxunu Bakıda küçələrdən tutub milisə gətirir, pulluları buraxır, imkansızları isə Müdafiə Nazirliyinin adamlarına təhvil verirdilər. Bəzilərinin üstündə heç sənədi də olmurdu. Bir də görürdün ağlayırdılar ki, vallah, biz uşağıq, orta məktəbdə oxuyuruq. Kim idi baxan? Və Müdafiə Nazirliyi də ömründə bircə dəfə də silah görməyən bu burnufirtılıqlı uşaqlara heç bir təlim keçmədən, döyüşə hazırlamadan, hətta əyinlərinin ölçüsünə-filanına baxmadan əsgər paltarı geyindirib doldururdular avtobusa və göndərirdilər ermənilərin ət maşınının ağızına, elə bil millətin qəsdinə durmuşdular. Belələrinin çoxu birinci döyüşdəcə güllənin səsindən şoka düşürdü.

İmkan düşən kimi bu əsgərlərə baş çəkən Komandır belələrinə az qala yüz dəfə deyirdi:

- Ay oğul, güllənin səsindən qorxma, güllənin səsini eşitdinsə, deməli, sənlik deyil. Sənə dəyən gülləni eşitməyəcəksən.

Amma nə fayda? Ömürlərində kinolardan başqa bircə dəfə də gullə səsi eşitməyən bu uşaqların bəziləri döyüş başlayan kimi silahlarını atıb qaçır, bəziləri də səngərin içində qulaqlarını tutub uşaq kimi ağlayırdılar. Özlərini batıranlar da olurdu. Qınamaq da mümkün deyildi, ana uşaqları idi, çoxunun üzünə heç ülgüt də dəyməmişdi.

Gözlərinin qabağında cavan-cavan oğlanların havayıdan qırılmasına, qırılmayanların da minbir xəstəlik tapmasına dözə bilməyən zabitlər xəlvətcə Komandırın yanına gəlmişdilər:

- Komandır, bizi eşidən yoxdu. Etiraz edənləri də tutub soxurlar içəriyə ki, provakatörsən. Yenə səndən çəkinirlər. Qoyma, uşaqlar havayıdan qırılır.

Komandır:

- Vallah, sizin hökumət elə bilir düşmən erməni deyil, mənəm. Amma çalışaram.

Durub getmişdi Katibin yanına:

- Katib, sən bu şəhərin iyiyəsən, niyə qoyursan hökumət bu xalqın uşaqların qırıcırsın?

- Rəhmətliyin oğlu, nə şəhər, nə rayon, nə iyiyə?! İndi heç bu ölkənin iyiyəsi yoxdu. Elə bilirsən məni eşidirlər? Dəfələrlə demişəm, dava da eləmişəm. Sekada söymədiyim adam qalmayıb, heç filan yerlərinə də deyil. Deyirəm heç olmasa bu yazıqları paylayın bizim batalyonlara, qoyun bir az təlim keçsinlər. Deyirlər, cəbhəçilərinin sayın artırmaq istəyirsən? Guya cəbhəçilər mənimdi. Deyirəm, bizim batalyonlara vermirsiniz, yaxşı, onda verin Şirin Mirzəyevin batalyonuna, o ki cəbhəçi deyil, nazirliyin batalyonunu. Ona da razi olmurlar. Çünkü yuxarıların axmaq göstərişlərini yerinə yetirmədiyinə görə Şirindən də zəhlələri gedir. O gün Kolanıda bir kapitan Müdafiə Nazirinin boğazını üzürdü. Deyirdi ki, tüfəng tuta bilməyən bu uşaqlarla erməninin qabağına necə çıxmış? Düzü, zəhləm getsə də, Nazirə yazığım gəldi, oturub zülüm-zülüm ağladı. Dedi elə bilirsınız mən insan deyiləm, elə bilirsiniz mənim balalarım yoxdu?! Neyləyim?! Ali Baş Komandan nə əmr eləyir, mən də onu yerinə yetirirəm.

- Heç olmazsa o uşaqlara verdikləri silahları bizə versinlər, bu camaata versinlər, biz də işimizi biliyk.

Katib acı-acı güldü:

- Komandır, bayaqdan ağızında bir "Qur'an"lıq söz danışıram, sən də deyirsən silahları bizə versinlər. Bir nəfərə deyirlər Əzrayıl bala paylayır, o da deyir ki, balama dəyməsin, onun balası mənə lazımlı deyil. Şükür elə ki, əlimizdəkini almayıblar. Çalışaram heç olmasa onları ön cəbhədən çıxarsınlar.

Ayrılarkən Komandır dedi:

- Katib, ağısaqqalımızsan, səndən keçə bilmirəm. İcazə ver, o ağevdəkilərin hərəsinin əlinə bir qosa lülə verib soxum səngərə, ağılları başlarına gəlsin.

- Onlar peşkadılar, Komandır. İşin olmasın. Özü də içlərində bizi istəyənlər də var. Amma neyləsinlər, nəyin nəyidilər ki!

Komandır qorxudan sapsarı saralmış bu əsgərlərə baxdı, gördü ki, onları təzədən döyüşə soxub qırırmağın heç bir mənası yoxdu, soruşdu:

- Komandırınız hanı?

- Vurdular! Uşaqların yarısı dağda qırıldı!

Komandır:

- Müəllim, işin yoxdu, qoy getsinlər. Günah bunlarda deyil ey, bunları bura göndərən naməndlərdədi.- dedi, sonra üzünü tutdu əsgərlərə:- Silahlarınızı buraxın, gedin. Müəllim, sən də silahları payla öz camaatına, göndər yuxarı, Abdalın üstünə. Oranı möhkəmlədin, ordan da girə bilsələr, qabaqlarını kəsmək mümkün olmayacaq. Di siz də buraxın silahlarınızı.

Əsgərlər əvvəl-əvvəl bir-birlərinə baxdılar, sonra başlarını saldılar aşağı, xəcalotindən heç kim silahını birinci atmağa ürək eləmədi.

Komandır:

- Ə, vaxt yoxdu, buraxın silahlarınızı dedim. Çıixin kənddən! Özü də üzümlüklərin içiyə gedin ki, sizi qırmasınlar.

Bəziləri utana-utana silahını gətirib Komandirin önünə buraxdı və çəkildilər bir tərəfə. Bəziləri isə hələ də dayanıb çəkinə-çəkinə Komandırə baxırdı.

- Siz nəyi gözləyirsiniz? Gedin, utanmayın!
- Biz döyüşə qayıtmak istəyirik.

Komandır daha gözləmədi:

- Müəllim, silahları payla camaata, bunları da götür özünlə! Çıxın Abdala! Dağ bizlikdi. - dedi və cavab gözləmədən mindi maşına:- Sür! Namərd uşağı, namərdlər! Xalqın burnufirtılıqlı uşaqlarını küçələrdən yığıb göndərirlər ki, gedin ölüñ. Vuruşa bilənlər də Mütəllibovu qoruyur. Eybi yox, qoy bu ermənilərlə qurtaraq, onun da məsələsinə baxarıq.

Batalyon döyüşə hazır vəziyyətdə meşənin içində Komandiri gözləyirdi. Çatan kimi qərargah rəisi məlumat verdi:

- Sol tərəfdə bir beempeləri var. Çıxır yolu vurur, tez də gizlənir. Deyəsən pulemyotları çoxdu. Yaxşı möhkəmlənlər. Beempe olmasayı dərd yarıydı. Çətin olacaq. Artilleriyasız heç nə edə bilməyəcəyik. Oğraşlar bu boyda postu uşaqtığı tapşırıblar.

Kimsə tövşəyə-tövşəyə kəsə yolla aşağıdan yuxarı dırmanırdı, hamının çıçəyi çırtladı:

- Komandır! Baxın!

Komandır geri çevrildi - Drakon idi - ciyər dolusu bir nəfəs aldı, bəlkə də heç vaxt bu qədər sevinməmişdi, gözləri doldu. Bunu uşaqlar da hiss elədi.

Drakon gəlib çatdı. Dayandı Komandirin önündə, nəfəsini dərmədən ağır-ağır dedi:

- Komandır! İcazə ver məlumat verim!
- Buyur!

- Döyüş başlayanda Ağbulaqda postdaydım. Özümü çatdırı bilmədim, yoxsa postu verməyə qoymazdım. Yazıqlar lap uşaqlıqlar. Amma komandirləri ejdaha oğlanıydı, snayperlə vurublar. Komandirləri vurulan kimi də qorxularından düşübələr. Bir beempeləri var, rusdu köpəyoğlu, tanıyıram. Cox yaxşı işləyir. Bir dənə qranatamyotları var, iki dənə də erpeka pulemyotları. Cox deyillər, otuz-otuz beş nəfər ola-olmaya.

Drakon əsgərlikdə olmamışdı, elə bu uşaqların çoxu da! Əsgərlikdə olanlar da vardı ki, iki ildə heç avtomat da görməmişdilər. Ya tikinti batalyonunda qulluq eləmişdilər, ya da özlərini vermişdilər yeməkxanaya, anbara. Ya da generalların bağlarını qorumağa. Hamısı da qayıdanandan sonra gopa basırdı ki, generalin qızıyla gəzirdi, amma indiyədək əsgərlikdən bir general qızı, heç mayor qızı da alıb gətirən olmamışdı. Alıb gətirdikləri qızların ataları ya elektrik idi, ya sürücü, çox qudursa ticarətçi qızı. Bir də əsgərlikdən gələnlərin hamısı bağlı olardı, bununla fors eləyirdilər ki, komandır nə qədər elədi bığımı qırxdıra bilmədi:

- Dedim, komandır, biz azərbaycanlılar kişiyik ey! Kişinin də bığı olar.

Bıgsız komandirlər kişi deyildilər, amma bıgsız komandirlərin başında qulluq eləyən, axşamlar itlərini gəzməyə çıxaran bağlı bizimkilər kişiyidilər.

Və belə yerlərə, general qızları ilə kef eləmək üçün general bağlarına düşməyin xatırınə də yalvara-yalvara ruslara nə qədər rüşvət verirdilər. Və heç bilmirdilər ki, pul verməsələr də bizimkilərin yeri elə tikinti batalyonudu, yeməkxanadı, çayxanadı. Lap pulluları da uzağı general bağlarına göndərilirdi, general qızları ilə kef eləməyə yox, general qızlarına nökərçilik eləməyə. Ölmüşdü rus, bizimkiləri aparıb raket qurğuları öyrədəydi, təyyarə, tank sürməyi, top atmağı öyrədəydi. Hələ fəxr də eləyirdik ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyev Çara hər il külli miqdarda pul verirmiş ki, bizimkiləri əsgər aparması, guya aparacaqmış.

Amma indi bu müharibə çox qısa zamanda, bu əsgərlikdə olmayan, ya da əsgərlikdə olub general qızlarıyla gəzdiklərini gopa basan bu uşaqlara çox şeyi öyrətmişdi. Hətta elə şeylər öyrətmişdi ki, iyirmi ilin zabiti də o şeyləri bilmirdi. Güllələrin səsindən silahın növünü təyin edirdilər, mərminin səsindən topun. Səsindən Amerika istehsalı silahları da tanıydırlar. Adətən bu silahlardan xaricdən gətirilən muzdlular istifadə etdiyindən hətta onu da bilirdilər ki, qarşıda nə qədər muzdlu var.

Döyüslərin birində bir ölü zənci ələ keçirmişdilər. Ermənilər bu zəncinin meyidini bir neçə diri azərbaycanlıyla dəyişdilər. Və uşaqlar heç bilmədilər ki, ermənilər bu sahibsiz zəncinin meyidini niyə belə çox istəyir.

Drakon da bu işdə ustaların ustasıydı, onun kimi silah səsi tanıyan yoxuydu.

Bu vaxt BMP yenə çıxdı və yoldakı maşınlardan birini də vurdu.

Komandır:

- Nu, davay! Üç yerdən qalxırıq. Özünüzü havayı gülləyə verməyin. Snayper, sən çıx sağdakı yala, ordan işləyərsən. Güllə atan kimi də yerini dəyiş. Drakon, sən öz uşaqlarını götür sağdan çıxart. Mən mərkəzdə olacam. İndi Qatırdan Vanyani istəyərəm. Versə, işimiz asan olacaq. Bəd ayaqda tarana gedəcəyik ha. Bəri başdan deyirəm, kim qorxur getsin, qınamarıq. Amma döyüsdən qaçsa, özüm öldürəcəm! Ya Allah!

Drakon:

- Komandır, icazə ver, bir söz deyim.

- Tez elə.

- Komandır, bilirsən ki, mən buraları beş barmağım kimi tanıyıram. Sovet hökuməti üç il məni bu meşələrdə tutu bilmədi. Sən mənə icazə ver, o beempeni aşırıım. Onların gücü beempedədi. Siz yerinizi möhkəmlədin, hücumu keçməyin, çox demirəm, yarım saat məni gözləyin.

Pələng çıxdı qabağa:

- Komandır, mənə də icazə ver. Biz həmişə kəşfiyyata bir getmişik.

Komandır:

- Yox! Sən mənə burda lazımsan.

Pələng baxışlarıyla Drakona yalvardı və Drakon bu baxışları tutdu:

- Qoy gəlsin. Qorxma, mən onu bulvarda vuracam.

Komandır yenə razı olmadı:

- Yox, ona görə demirəm, Pələng mənə burda lazımdı. İstəyirsən başqa adam götür.

Drakon:

- Yaxşı, onda heç kim lazıim deyil, mən getdim.

Komandır sonuncu tapşırıqlarını da verdi, uşaqlar mövqelərini tutub girdilər döyüşə.

Komandır telsizi götürdü:

- Qortal! Qortal! Mən Komandırəm! Qortal! Qortal!

Telsizdən Rəisin səsi geldi:

- Qortal eşidir! Qortal eşidir!

- Qortal! Ermənilər Gülablıının üstündəki postu götürüblər. Camaat qırılır. Döyüşə girmişəm. Bize kömək ver. Qortal! Eşidirsən?

- Eşidirəm, Komandır! Eşidirəm! Milis batalyonu sənə köməyə gəlir, özüm də gəlirəm.

Möhkəm ol!

- Kişisən, Rəis!

- Day mən rəis deyiləm. Gecə işdən çıxardılar. Yaz batalyonuna.

- Zarafat edirsən?

- İndi zarafat vaxtdı? Gəlirəm! Möhkəm ol!

Bu vaxt telsizdən Qatırın səsi geldi:

- Komandır! Eşidirsən? Komandır!

Komandırın ürəyi atlandı:

- Səsinə quzu kəsim!

- Komandır! Mənimkilər gəlir. Bildin də kimi deyirəm?

- Bildim! Bildim!

- Möhkəm ol!

- Möhkəməm! - dedi Komandır, sonra üzünü tutdu uşaqlara:- Qatır tankı göndərib.

Uşaqlara deyin, ürəklənsinlər.

- Qatır tankı göndərib...

- Qatır tankı göndərib...
- Vanya gəlir...

Drakon özünün tanıldığı cığırlarla ermənilərin arxasına keçirdi. Yuxarı dırmaşdıqca nəfəsi çatmırıldı. Hər dəfə döyüşə girəndə özünə söyürdü: "Nə bilim bu oğraş müharibə düşəcək, yoxsa nə içerdim, nə də çəkərdim". Cavanların əlində siqaret görən kimi alıb atardı:

- Mən çəkib ağ günə çıxmışam!

Yenə özünə söyə-söyə üzüyuxarı dırmaşırdı. Birdən hiss elədi ki, arxadan kimsə gəlir, girdi ağacların birinin arxasına, bıçağına çıxartdı - bu vaxt Pələng ləhləyə-ləhləyə cığırda göründü, ciyində də qumbaraatan, Drakon duruxdu.

- Ə, sən hara gəlirsən?

Pələng:

- Səni tək buraxa bilərdim?! Beempeni qranatla partlatmaq çox çətindi. Bunu görürən?- deyə ciyindəki qumbaraatanı göstərdi.

- Bunu hardan aldin?

- Almadım, meşədən tapdım. Bizimkilər qaçanda atıbmış. Heyf ki, bir atımlıqdı.

- Qorxmursan səni ataram?

- Yox.

- Niyə?

- Əlin qalxmaz!

- Yaxşı, getdik. Bunu sonra ayırd eləyərik.

Döyüş çox ağır gedirdi. Komandir tez-tez uşaqlara xəbər göndərirdi:

- Qeyrətinizə qurban olum! Möhkəm dayanın! Arxamızda ana-bacılarımızdı!

Amma Qeyrət bədbəxt oğlu bədbəxt neyləsin! Qeyrətin gücü pulemyotun, avtomatın güllələri qarşısında çox aciz idi. Qeyrət nə qədər özünü öldürdü, gücü BMP-nin gücünə çatmırıldı. Qeyrətin gücü sinəsi ilə o güllənin, o mərminin qarşısına sıpər olmağa çatırdı, bu torpağın yolund ölməyə çatırdı və ölürdü. Və qeyrət sinəsini gərmişdi düşmən gülləsinin qabağına.

Adətən kinolarda "ura" eləyib alman pulemyotunun qabağına atılmaq olurdu, amma bu Kinoda "ura" eləyib erməni pulemyotunun qabağına atılmaq olmurdu. Çünkü o kinolarda rejissorlar "ura" eləyənin tərəfindəydir, bu Kinoda pulemyot atanların. Yüksəkliyə yaxın düşmək mümkün deyildi. Yerdən baş qaldıran yerində vurulurdu. Beempe də öz işindəydi, qəfil çıxır, köməyə gələn texnikalardan birini vurur və yenə gizlənirdi. O biri texnikalar da qorxusundan üzümlüyün içindən çıxa bilmirdi. Milislərin gətirdiyi minamyotun da elə bir köməyi çatmırıldı, atanlar çox təcrübəsiz idilər.

Komandir:

- Pələngi çağırın! Onun minamyotdan yaxşı başı çıxır.

Amma Pələngi gördüm deyən olmadı.

- Komandir, Pələng yoxdu.

- Necə yəni yoxdu?

- Yoxdu də. Bəlkə qaçıb?

- Axmaq-axmaq danışmayın.

- Vallah, yoxdu. Ya qaçıb, ya da vurublar.

Elə bil Komandırə güllə dəydi. Döyüsdən qorxulu şey kiminsə qaçması idi. Hətta bircəcə nəfərin qaçışı bir neçə nəfərin ölümündən betər idi. Əslində bütün döyüşlərdə qəhrəmanlar iyirmi faiz olurdu, bu iyirmicə faiz bəs idi qələbə üçün. Qırx faiz isə bu iyirmi faizə baxıb döyüşür. Yerdə qalan qırx faiz isə önlərində olan o altmış faizin hesabına qeyrətə gəlirdi. Amma bircə nəfər qaçıdı, bütün düzən dağılırdı. İndi Pələng qaçmışdisə, düzən dağıla bilərdi. Ona görə də Komandir dedi:

- Yaxşı, elə eləyin uşaqlar bilməsin.

Komandir yenə telsizi götürdü:

- Qatır! Qatır! Eşidirsən?

Telsizdən Tankçı Vanyanın səsi gəldi:

- Slışu Komandir! Slışu!
 - Vanya, qırıldıq!
 - Slış, Komandir, jdi! Qırdırma! Çatmışam!
- Komandir məlumat istədi.
- Ölənlər də var, yaralananlar da.
 - Yaralıları görün ortadan çıxara bilirsinizmi? Medbrat hardadı?
 - Bakılılardan biri həkimiymiş, medbratla işləyir. Amma uşaqların birinin vəziyyəti çox ağırdı.
 - Yaralıları mənim maşınımla yollayın şəhərə.
- ***

BMP-nin gizləndiyi yerin yüz-yüz əlli addımlığındaydilar, burdan belə meşə qurtarırdı, yaxınlaşmaq çətin idi. BMP-dəkilər çox arxayınyıdilar, yaxşı da yer seçmişdilər. Bir nəfər buferin üstündə oturub siqaret çəkirdi. BMP-nin üstündə xaç nişanı da yox idi. Bunların hamısı Xankəndindəki 366-cı polkun texnikalarıydı. Verirdilər ermənilərə. Yoxlama gələndə də yiğirdilar polkun həyətinə ki, buyurun, hamısı burdadı.

Drakon:

- Dörd-beş belə beempemiz olsa Əsgəranı çoxdan şumlamışdıq.

Pələng:

- Şerbak birini iki yüz əlli m
inə satır, gedib alsınlar dana.

- Bizə min manat qiymayan, iki yüz əli minə beempe alacaq?! Davay, işində ol. Vura biləssənmi?

- Anasın ağladacam.

Pələng bir ağacın arxasında yerini rahatlادı. Məsafəni gözəyarı ölçüb-biçdi, səhv etmək olmazdı. Qumbaraatanı sığallayıb öpdü. Adəti idi, həmişə döyüşə girəndə silahını oxşayıb öpərdi.

Bir dəfə bir BPM-ni vurandan sonra sevindiyindən çəşib qumbaraatanı öpmüşdü. Dodaqları necə yanmışdisa, ağız-burnu xeyli sariqlı qalmışdı.

İndi onun qumbaraatanı öpdüyüünü görən Drakon zarafatla dedi:

- Ə, o qız deyil ey, dəmirdi. Gözlə, birdən sonra yenə öpərsən. Onda gərək sənə təzə ağız, burun alaq.

Lazım olan anı gözləməyə başladı. Bircəcik mərmisi vardi. Və hər şey bu bircəcik mərmidən asılı idi. Bircəcik mərmi, bircəcik sərrast atəş...

Drakon hiss elədi ki, Pələng çox həyəcanlanır:

- Özünü topal! Bax ha, vura bilməsən, səni doğrudan öldürəcəm. Tələsmə. Birinci dəfə deyil ki? Mən də getdim bir az yuxarı, o daşı görürsən, onun arxasına. Mənim işarəmi gözlə. Yenə deyirəm, qorxma. Vura bilməsən mən həll edərəm. Sən də məni qoruyarsan ki, qumbara məsafəsinədək yürürə bilim, yaxşı!

Pələng başı ilə işaretə elədi ki, yaxşı.

Drakon kol-kosun içiyə göstərdiyi qaya parçasına tərəf sürünməyə başladı.

Drakonun qaya parçasına çatanadək keçən beş dəqiqə Pələngə bir saat kimi gəldi. Drakon qaya parçasına çatdı, avtomati qoydu yerə, sonra çantasından iki qumbara çıxarıb taxdı kəmərinə. Məsafəni ölçüdü, qumbaranı atmaq üçün ažı otuz-qırıq addım qaçmalı idi. Hər anı bir il çəkəcək qədər böyük məsafəydi. Gərək bu otuz-qırıq addımda vurulmayaydı. Özünü sakitləşdirdi, gücünü tamam yığdı, özünə tam arxayın olandan sonra Pələngə işaretə elədi.

BMP-ni Pələngin gözü yesə də, onu soyuq tər basmışdı. Əlindəkinə çox güvənmirdi. Bu biratımlıq qumbaraatanlar o qədər də etibarlı deyildi, dəfələrlə onları pis vəziyyətdə qoymuşdu. Əlinin arxası ilə alınının tərini sildi, barmağını qoydu tətiyə, BMP-ni götürdü nişana, amma atmadı. Hiss elədi ki, hazır deyil. Yenə də üz-gözünün tərini sildi, yenə barmağını qoydu tətiyə, dərindən bir nəfəs aldı, sonra bütün nəfəsini buraxıb bir anlıq dondu və...

... BMP alovlandı.

BMP-nin vurulduğunu görən Komandir sevinclə bağırdı:

- Drakon beempeni vurdu!

Drakon geri sürünməyə başladı. Pələng isə ağaca söykənib gözünün yaşını silirdi. Sürünə-sürünə gəlib Pələngin dörd-beş addımlığına çatan Drakon baş barmağını qaldırıb dedi:

- Kişisən ey!

Bu vaxt yanınan BMP-nin arxasından əli karabinli bir erməni çıxdı, dərhal da Drakonun kürəyini nişan aldı. Hər şey bircə anda oldu - erməninin yanınan BMP-nin arxasından çıxmazı da, Drakonu nişan alması da, Pələngin çığırması və özünü işığa atılan ilan kimi Drakona ucan gulləyə atması da, gullə dəymmiş Pələngin Drakonun üstünə düşməsi də. Hər şey bircə anda oldu, bircə anda... milyard illik tarixin bircə anında, bircə göz qırpmında...

Drakon gullə səsinə geri çevriləndə erməni ikinci gulləni lüləyə verirdi, macal tapmadı, Drakon erməniyə tərəf bir qatar gullə yolladı...

Tələm-tələsik Pələngi meşənin dərinliyinə sürüməyə başladı.

Pələng xırıltılı səslə soruşdu:

- Oğraş məni vurdu?

- Qorxma, qorxma, boş şeydi.

BMP-nin gözlənilmədən vurulması erməniləri çəş-baş salmışdı. Bir neçəsi yüyürüb gəlmışdı yanınan BMP-nin yanına, çəşqin halda ətrafa baxırdılar, amma atəşin hardan açıldığını dəqiqləşdirə bilmirdilər. Meşəni atəşə tutmağa başladılar. Amma Drakon cavab vermədi, Pələngi bir az da dərinliyə sürdü.

Ermənilər bir-iki daraq boşaltdıqdan sonra gördülər cavab gəlmir, dayandılar, meşəyə girməyə ürək eləmədilər, qayıtdılar əvvəlki mövqelərinə.

Drakon ermənilərin onların ardınca gəlmədiyinə əmin olduqdan sonra dayandı.

Pələng yenə zarıdı:

- Oğraş məni vurdu?

- Ə, dedim ki, qorxma dana! Boş şeydi!

Pələngi soyundurdu. Gullə sağ döşündən girmişdi.

Yaranın ağızını bağlamaq üçün patronun birinin mərmisini çıxartdı. Barıtından bir azca tökdü yaraya və yandırdı. Pələng finxirdi, sonra bədəni titrədi, titrədi və sakitləşdi. Özü də soyundu, köynəyini çıxartdı yaranın üstünə basıb kəməri ilə möhkəm-möhkəm sarıdı, aldı ciyinə. Amma bir az gedəndən sonra yoruldu, gördü gücü çatmir, qoydu yerə ki, bir az nəfəsini dərsin.

Pələng zəif səslə yenə soruşdu:

- Denən qardaşımın goru haqqı boş şeydi?!

- Qardaşımın goru haqqı boş şeydi.- dedi Drakon, sonra bir siqaret yandırb qoydu Pələngin dodaqlarına.

Pələng siqaretin bal kimi acı tüstüsünü zorla çəkdi ciyərlərinə, bu bal kimi acı tüstü ağrılarının üstünə bir sığal çəkdi, bir qurtum da aldı.

Yara nə qədər bərk sarınsa da qan dayanmırı, gözləmək olmazdı, birtəhər gücünü toplayıb yenidən onu belinə aldı, amma Pələng yalvardı:

- Qurban olum, qoy yerə, sinəm deşilir. Qoy, qoy yerə.

Qaytarıb ehtiyatla uzatdı yerə və başını da qoydu dizinin üstünə.

- Qoyma ölüm, qardaş, qoyma. Öləmkəm istəmirəm.

Drakonu qəhər boğdu, udqunaraq içindən finxırıb çıxmaq istəyən hıçkırtının qarşısını zorla kəsti:

- Dedim ki, qardaşımın goru haqqı boş şeydi. Ə, mən səni heç belə qorxaq bilmirdim.

- Ölüm dən qorxmuram ey!

- Bəs onda nə sarsaq-sarsaq danışırsan?

- Arvadın ürəyi partlayacaq.

- Ə, sarsaq-sarsaq danışma. Bir az da döz ki, səni həkimə çatdırı bilim.

Drakon onu yenidən ciyininə qaldırmaq istədi, amma Pələng yenə qoymadı.

- Dəymə! Qurban olum, dəymə! Deyəsən ölürem, qoy rahat ölüm. İncitmə!

Drakon:

- Qorxma, qoymaram ölüsen. Səni Əzrayıla vermərəm.- dedi sonra onu toxtatmaq üçün zarafata salmaq istədi; - İnşallah, səni özüm öldürəcəm. Özü də bilirsən harda?

- Bulvarda?

- Yox, Şuşada, Cıdır düzündə.

- Şuşada ölsəydim, uf da deməzdim.- Bir az susdu, yenidən nəfəsini toplayıb dilləndi; -

Görən uşaqlar postu götürdü?

- Hə, götürdülər. Eşitmirsən bizim avtomatların səsini?

- Drakon!

- Haycan!

- Sən qardaşının goru, məni vuracaqdın?

Qəhərdən boğulan Drakon onun yarasından öpdü:

- Mənim sənə əlim qalxar?! Özümü atardım, səni yox!

- Mən də! Yaman soyuqdu. Üşüyürəm, üstümü ört.

Drakon pencəyini çıxarıb saldı onun üstünə.

Pələngin bədəni soyuqdan tir-tir titrəsə də dodaqları od tutub yanındı. Bu od tutub yanana dodaqlarını diliylə islatmaq istədi, amma dili yanındı:

- Su istəyirəm.

Yaxınlıqda bulaq vardı və şəhərdə istidən təntiyəndə pendir-çörəkdən, yemiş-qarpızdan götürüb özlərini verirdilər bu bulağın başına. Yemiş-qarpızı, arağı doldurardılar bu bulağın buz kimi suyuna. Babat vurandan sonra bulağın gözündən beş daş götürməyə mərc çəkərdilər, hələ ki, o mərci hər oğul udammırdı, əlləri necə keyiyirdisə...

Bir də görürdün kiminsə maşınının mühərriki qızdırıb yolda qalıb. Belələrinə zarafatla deyərdilər:

- Ə, qardaş, özünü ver Gülablıya, Soyuqbulağın suyundan doldur, canın qurtarsın. Bax biz doldurmuşuq, neçə ildi maşınınız qızdırırmır.

- Bu saat gətirirəm. - deyə Drakon getdi bulağa.

Ağzını bulağın gözünə dirayıb doyunca içdi, başının tükü də, ayaq barmaqları da suyu hiss elədi. Sonra papağını su ilə doldurub qayıtdı. Pələngin sıfətində qan qalmamışdı. Sudan onun sir-sifətinə, sinəsinə cilədi, dodaqlarını islatdı, amma içməyə vermədi.

Pələng yalvardı:

- Ver içim, onsuz da ölürem.

Drakon artıq onun üz-gözünə qonmuş ölümü görürdü. Və onu da görürdü ki, Pələngi ölümün pəncəsindən qopara bilməyəcək. Pələngin başını bir az qaldırdı və suyu ehtiyatla ona içirtməyə başladı:

- İç!

Pələng suyu qurtum-qurtum içdi, sonra get-gedə sənən bir səslə dedi:

- Qalanı da tök başıma.

Drakon qalan suyu da tökdü onun başına, əslində elə bir şey də qalmamışdı.

- Həəə... Məni bağışla, Drakon, sənə əl qaldırdım. Drakon, anama deyərsən Rəşid Behbudovun papağını da, xəncərini də versin sənə. Sən də onu mənim adımdan oğluna bağışlayarsan.

- İnşallah, sən özün bağışlayarsan.

- Drakon,- udqundu, sanki dilçəyində ilişib qalmış son sözləri dartıb çıxarırdı;- Heyf...

Drakon...

- Can Drakon!

- Mən qız görmədim ey...

Drakon onun başını bərk-bərk sıxdı sinəsinə, amma bu dəfə dözə bilmədi, bayaq boğazından qaytardığı finxirtini bu dəfə saxlamağa gücü yetmədi, hönkürdü...

Və elə hönkürdü ki, göz yaşından bütün heyfini aldı.

Amma Pələng nə bu finxirtini eşitdi, nə də Drakonun göz yaşlarını gördü...

... Pələng Şuşadaydı...

Drakon Pələngi uzatdı otların üstünə. Gözləri açıq qalmışdı və ağacların başı üzərindən görünən bir parça aydın və işıqlı göyə baxırdı - Drakon onun gözlərini örtməyə ürək eləmədi, başını bağırına basıb saçlarından öpməyə başladı. Xeyli belə oturdu. Pələngin bir az əvvəl bir damla qan qalmayan və Drakonun dünən əzişdirdiyi üzü nura boyanmışdı, işiq saçırı - bu dəqiqliq Dünyanın Ən Gözəl Ölüsü onun qucağındaydı. O da Dünyanın Bu Ən Gözəl Ölüsünü bağırına basıb ağlayırdı, amma bəbəklərindən göz yaşı axmırıldı, qan axırdı, qıpqırmızı qan.

Amma Pələng nə onun hönkürtüsünü eşidirdi, nə də yanaqlarından axan qıpqırmızı qanı görürdü - baxışları ağacların başı üstündə görünən bir parça göy üzünə zillənmişdi və o bir parça göy üzündə Tanrıni axtarırdı... Kipriklərində də iki damla qurumuş göz yaşı vardi...

Nəhayət, Drakon Pələngi qucağından yerə qoydu, sonra pencəyini onun üstündən götürüb bükdü və qoydu başının altına. Əyilib son dəfə onun yarasından öpdü, avtomati tulladı bir kənara. Qumbaraları yenidən kəmərinə taxıb yuxarı dırmaşmağa başladı.

BMP hələ tüstülənirdi. Sürünə-sürünə gəlib çatdı BMP-yə, bir az yorğunluğunu aldı. Burdan səngərə qumbara çatdırıa bilməzdi, həm məsafə uzaq idi, həm də qollarında güc qalmamışdı, bir az da yaxınlaşmaq lazımdı. Ehtiyatla səngərə tərəf sürünməyə başladı. Ermənilər güclü atəş altında olduqlarından başlarını səngərdən çıxara bilmirdilər, Vanyanın tankı işləyirdi.

Bütün gücünü yığdı, qalxdı ayağa və:

- Alın, sizin bajınızı...

Var gücüylə qumbaranı səngərə qolazladı və ikincini də elə bir sürətlə göndərdi ki, elə bil bu iki qumbara birdən atıldı.

Eyni andaca partlayan iki qumbaranın vahiməsindən - elə bildilər səngərə mərmi düşdü - sağ qalan ermənilər cəsədlərin havada uçduğu səngərdən çıxıb geri qaçmağa başladılar. Və qarşılarda gözlərindən qıpqırmızı qan axan Drakonu gördülər. Avtomatlar işlədi. Drakon isə yalnız əlləriylə qana boyanmış üzünü güllələrdən qorumağa çalışdı və:

- Ay...

Drakonun ciyindəki mələklər gördü ki, güllələr onu son anda anasını çağırmağa qoymayacaqlar, özlərini atdılar güllələrin qabağına. Güllələr mələkləri deşik-deşik elədi, amma bu bir an kifayət elədi ki, Drakon anasını çağırınsın...

... ana...

Yaratdığı dünyani onun iradəsi əleyhinə məhvərindən çıxarmış insanlara qəzəblənən Tanrı yorulmuşdu. Müharibədə qırılan bu günahsız cavanlar kimi o da vaxtından əvvəl qocalmışdı. Qibləsini azmış insanların üzünü yenidən qibləyə çevirirmək üçün bir peyğəmbərə ehtiyac olduğunu görmüşdü. Və bu peyğəmbəri tapmaq ümidiylə yer üzünə göndərdiyi mələklər Dünyanın altını üstünə çevirsələr də Tanrıının istədiyini tapa bilməmişdilər. Tanrıının da yanına əlibos qayıtmaga qorxurdular. Birdən göy üzü kimi təmiz, Zəmzəm suyu kimi saf, göz yaşı kimi dupdurı bir səs eşitmışdilər. Bu səsi sahibinin qanından, ruhundan soyub Tanrıya hədiyyə gətirmişdilər. Və artıq öz yaratdıqları ilə bacara bilməyən Tanrı qəzəbini soyutmaq, bir az yorğunluğunu çıxarmaq istəyəndə Qədir Rüstəmovun səsinə qulaq asırdı. Bu səs onu qoymurdu ki, insanları məhsərə çəkib qiyami-qiyamət gününü qursun, şeytan bayram eləsin. Və Qədir Rüstəmovun səsi ruhuna necə işləmişdə Yiyəsiz Övladların yalvarışlarını eşitmirdi. İndi də eşitməyəcəkdi...

Qədir Rüstəmovun səsi "ay ana" fəryadından diksindi və susdu. Və bu an Tanrı da Drakonun fəryadını eşitdi. Və yaratdığı bu şah əsərin son arzusunu ürəyində qoymadı...

... "Ay ana" sədası bir anda cənnəti silkələdi...

Drakonun anası bu səsə dik atıldı:

- Can ana!

... Bu vaxt Pələngin bir parça göy üzündə Tanrını axtaran gözləri güclü bir işq gördü, bir nur gördü - Tanrı Dünyanın bu Ən Gözəl Ölüsünə bir nur kimi, bir işq kimi göründü - və Pələng rahat-rahat gözlərini qapadı...

... Drakon isə girdi anasının qucağına:

- Yaman yorulmuşam, ay ana. Qoy bir az yatım.

- Yat, bala, yat! Laylay balam, a laylay. Laylay dedim yatasan, qızılgülün içində şirin yuxu tapasan. Laylay balam, a laylay...

... Drakon qızıl qanın içində şirin bir yuxu tapmışdı...

... Batalyon zirvəni götürmüdü, bayrağı da sancmışdı.

Komandir Drakonu basmışdı bağırna, balası vurulmuş pələng kimi onun sinəsindəki hələ qanı qurumamış yaraları yalayırdı.

Qələbə sevincini bir andaca itirən uşaqlar başlarını aşağı salıb sakitcə gözləyirdilər. Gözləyirdilər ki, bu illərdə ilk dəfə göz yaşlarını gördükər Komandir ürəyini təmiz boşaltsın. Nəhayət, Komandiri Drakonun üstündən qaldırdılar və...

... qızıl qanın içində şirin yuxu tapmış Drakonu qaldırdılar çıyılınə...

Komandir isə min ilin yorğunu kimi arxalarından gəldi. Girdilər meşəyə. Cığırla bir az getmişdilər ki, dayandılar.

Komandir səsləndi:

- Nə oldu? Niyə dayandınız?

- Komandir, bir ora bax! - deyə uşaqlar ağacların birinin altında uzanmış Pələngi göstərdilər və Drakonu yerə qoyub ona tərəf yüyürdülər.

Dünyanın Ən Gözəl Ölüsü - sanki sinəsində lalələr açmışdı - ağrıdan-acıdan uzaq, üz-gözündə Tanrı nuru, xoşbəxtcəsinə uyumuşdu, Drakonun pencəyi də başının altında.

Komandir heç nə deyə bilmədi, sadəcə olaraq üç-dörd saat öncə qorxub qaçıdığını zənn edərək söydüyü Pələngin - Dünyanın Bu Ən Gözəl Ölüsünün- ayaqları altında dizi üstə düşdü...

... Mağarı batalyonun həyətində qurmışdular. Başdakı gəbənin üstündə də bir az əvvəl torpağa tapşırıqları qırılan oğulların qırmızı lentlər bağlanmış şəkilləri asılmışdı - ortada da Drakonla Pələngin.

Bütün şəhər burdaydı. Ağ Evin möhtərəm qonaqları da təşrif gətirmişdilər. Uşaqlar əvvəlcə onları yasa buraxmaq istəməmişdilər, Komandir qarşısını kəsmişdi:

- Dəyməyin! Günahdi! Yasdan heç düşməni də qovmazlar.

Komandir yas sahibi kimi oturmuşdu mağarnın ağzında, Rəis də yanında.

Məclisdəkilər o qədər piçiltıyla danışındılar ki, elə bil bu boyda mağar bomboş idi, arada yalnız çaxmaqların çaqqılıtı gəlirdi, bir də mollanın "Fatihə"si eşidilirdi. Molladan başqa süfrədəki çaylara əl uzadan da yox idi. Çaylar buglanıb-buglanıb soyuyurdu. Çayçı soyumuş çayları dəyişirdi, amma yenə buglanıb-buglanıb soyuyurdular.

Sükutu Komandirin qəfil hönkürtüsü pozdu:

- Rəis! Belim qırıldı, Rəis! Bu niyə belə oldu, ay Allah! Niyə belə elədin?!

Rəis onu sakitləşdirməyə çalışdı:

- Ə, yaxşı, yaxşı! Özünü ələ al, yekə kişisən! Dost var, düşmən var!

- Rəis, nə dost, nə düşmən! Ə, mən cəhənnəm ey, bu şəhərin beli qırıldı.

Bu vaxt mağara qarayaylıqli bir qadın daxil oldu, kişi məclisinə heç vaxt qadın girmədiyindən hamı çasdı - Pələngin anası idi, əlində də bir çanta. Dayandı Komandirin qarşısında.

Komandir hönkürtüsünü kəsib yerindən dik qalxdı, bütün mağar qalxdı. Qadın Komandirin qızarmış gözlərinə baxıb doluxsundu, yaylığının ucuyla yaşarmış gözlərini sildi, sonra əlindəki çantanı qoydu stolun üstünə.

- Komandir, uşaq bunu dünən gecə gətirmişdi. Deyirdi ki, türklər göndəriblər.

Komandir duruxdu:

- Kimlər göndərib?

- Türklər. Batalyona göndəriblər dedi. Dedi, sabah verəcəm Komandirə. Belə oldu. Götür.

Komandir çantanın ağızını açdı, təəccübələ gah çantadakı pullara baxdı, gah Pələngin anasına, gah mağardakılara - çıyinlərini çekdi.

Pələngin anası sonra əlini qoynuna salıb bir bükülü də çıxartdı, onu da qoydu stolun üstünə:

- Bunu da mənə verib demişdi ki, ölüb-eləsəm lazımin olar. Nəyimə lazımdı? Ala, bunu da götür! Göndər bu ölən oğulların analarına. - sonra üzünü tutdu mağardakılara: - Hamınıza qurban olum! Təki siz salamat olun!

Və mağardan çıxdı.

Mağara yenə də bir qəbiristanlıq sükutu çökdü, heç kim bu sükutu pozmağa ürək eləmirdi. Çaylar yenə soyumuşdu və Çayçının bu soyumuş çayları dəyişməyə cəsarəti çatmadı, çıyində dəsmal boynunu büküb dayanmışdı mağarnın ağızında.

Və bir anda bütün şəhərə səs yayıldı:

- Türklər uşaqlara pul göndəriblər...

- Deyirlər özləri də gəlir...

- Di gedin, erməni köpəyuşağı! Elə bilirdiniz qardaşlarımız bizi tək qoyacaqlar...

Və İkinciye xəbər çatdı ki...

... Batalyonun həyətində Türkiyənin bayrağın qaldırıblar!

... Batalyonun həyətində qaldırılan isə Türkiyənin bayrağı deyildi, Drakonun Pələngin qanına hopmuş köynəyiidi...

Lit.az-Azərbaycanın ədəbiyyat portalı

DOLU II Fəsil

Baş qaldıran başsız qalırdı, çapraz atəşin altında qırılırdılar. Topun-tüfəngin səsi ölən və yaralananların bağırtısına qarışaraq tüklər ürpədirdi. Əzrayıl yuxarıdan dəhşətlə tamaşa edirdi. İnsanların onu da dəlik-deşik edəcəyinin qorxusundan aşağı yenməyə ürək eləmirdi, bir də ki, heç ona ehtiyac yox idi, insanlar özləri bir-birinin Əzrayılınma çevrilmişdilər. Çox ağır döyüşlər görmüşdülər, amma bu heç birinə bənzəmirdi. Və bunu təkcə Komandir yox, uşaqlar da hiss edirdilər. Hiss edirdilər ki, bu onların son döyüşüdür. Və bu son döyüşdə hər kəs öz ölümünü düşmənə daha baha satmağa çalışırı.

Hələ ki Qarqar çayı qanlarının arasına girmişdi. Düşmən minanın qorxusundan texnikanı çayın içinə soxmağa ürək eləmirdi, əslində çayda mina-filan da yoxuydu. Yeganə körpüdə isə düşmənin iki tankı yanındı - birini Komandirin özü vurmuşdu və yolu kəsmişdi. Bir neçə dəfə tankları yoldan çıxarmağa cəhd etsələr də, uşaqlar aman verməmişdi.

Düşmən bütün gücünü ortaya çıxarmışdı. Və Komandir görürdü ki, qarşılardakı heç də indiyədək savaşçıları həmişəki erməni batalyonları deyil, illərin təlimini görmüş nizami bir ordudu. Komandir də nəyi var ortaya tökmüşdü, amma başa düşürdü ki, damarlarında qan əvəzinə qəzəb axan bu uşaqlar Əzrayıl olsalar belə bu ordunun qarşısında duruş gətirə bilməyəcəklər.

Komandir neçə dəfə o biri batalyonlarla əlaqə saxlamaq istəmişdən mümkün olmamışdı, telsizlər işləmirdi. Şəhərə xəbər göturmək üçün gedən uşaqlar da elə bir xəbər götirə bilmirdilər. Qarağaciya xəbər dalınca göndərdiyi Qeyrət Dağarcığı da qayıtmamışdı. Gələn xəbərlərdən bircə o aydın idi ki, düşmən üç istiqamətdən hücuma keçib. Savaş başlayandan ilk dəfəydi ki, düşmən bütün cəbhə boyu hərəkət edirdi. Niyyətləri açıq idi - şəhəri götürmək.

Əslində ermənilər bu niyyətlərini çoxdan ortaya qoymuşdular. Və batmaqda olan Dünyanın Ən Varlı Şəhəri nə vaxtdan “SOS” siqnalı verən okeanda tənha qalmış gəmi kimi idi.

Komandir özü də şəhəri kimi tənha qalmışdı: Eldar Bağırovu günün-günorta çığı Bakıda güllələmişdilər, Qatır Məmmədi həbsxanada öldürmişdülər, Allahverdi Bağırovu qumbaraatanla vurmuşdular, Şirin Mirzəyevi minaya salmışdilar, General Dəli Ərşadı “Qrad”la parçalamışdilar, sağ və sol əlləri olan Drakonla Pələng də artıq yox idi. Və indi batmaqda olan bu gəmini təkbaşına xilas etmək onun gücü daxilində deyildi.

Neçə vaxtiydi camaatı ruhdan salmaq üçün şəhərə bir şayıə də buraxmışdilar:

- Şəhəri satıblar!

Komandir uşaqlara demişdi:

- Belə sözlərə fikir verməyin. Hələ biz ölməmişik! Nə qədər biz sağlıq, erməni bu şəhərə girə bilməyəcək.

İndi deyəsən həmin sağolmanın sonuydu. Komandir də bunu görürdü.

Hələ döyüşə girməmişdən həmişə dediyi sözləri yenə demişdi:

- Bax, deyirəm ha, kim qorxursa girməsin, döyüşdən qaçsa özüm güllələyəcəm. İndi getsə, qınamaram.

Onsuz da çoxdan nəfə yaşıyan uşaqlar bir-birinə baxmışdilar və heç kim bir şirin canından ötəri, o canın da artıq elə bir şirinliyi qalmamışdı, min illik töhmətin altına girməmişdi.

Komandir:

- Qardaşlar! Bura bizim Çanaqqalamızdı! Day arxa yoxdu! Arxada ana-bacılarımızdı!

Və uşaqlar arxalarındaki ana-bacılarının Tanrıının eşitmədiyi və ya eşitmək istəmədiyi dualarına söykənib sonuncu döyüşə girmişdilər. Arxadan kömək gəlməyəcəyi də gün kimi aydın idi. Komandir son ümidi təyyarələrə bağlamışdı. Təyyarələr isə gəlmirdi, xəbəri gəlirdi:

- Mingəçevirdən qalxıblar. Bu dəqiqə erməniləri şumlayacaqlar.

Xəbərlərdən iki saat çox keçmişdi, amma saat yarımlıq maşın yolunu təyyarələr bu iki saatda gəlib çıxa bilmirdilər.

Artıq əli hər yerdən, hətta Tanrıdan da üzülmüş Komandir tez-tez hayqırırdı:

- Qardaşlar, arxada ana-bacılarımızdı!

Uşaqlar bu sözləri bütün səngər boyu bir-birlərinə ötürürdülər:

- Arxada ana-bacılarımızdı...

- Arxada ana-bacılarımızdı...

- Ana-bacılarımız...

Artıq onlara ana-bacılarının Tanrıya çatmayan duaları da kömək eləmirdi - düşmən güllələri bu duaları da dua sahibləri kimi qızıl qana boyamışdı. Torpaq oğullarının qanından çıçək-çıçək çıçəkləyib laləzar olmuşdu. Havadan gülün-çıçəyin, bu yaşıl zəmilərin, bu torpağın qoxusu gəlmirdi - qan qoxusu gəlirdi.

Şəhərdən xəbər gətirdilər:

- Ermənilər Qarağacını götürdülər. Əhmədavar yanır.

- Yeddiyüzdoqquz topun-tüfəngin götürüb qaçır.

Komandir dəli oldu:

- Necə yəni qaçır?!

- Qaçır də! Qaçır!

Komandir:

- Möhkəm dayanın, mən bu dəqiqə qayıdırám.

Qarağacı yoluna çıxanda dəhşətə gəldi - qoşun qaçırdı, özü də necə gəldi. Küçəyə tökülmüş camaat vahimə içərisində qaçan əsgərlərə baxır, kimi söyür, kimi qarğış edir, kimi ağlayır, kimi də uşaqlarının əlindən tutub üzüaşağı qaçırdı. Bəziləri isə bağıra-bağıra qaçan əsgərlərin qarşısını kəsməyə çalışırdılar:

- Sizə qurban olaq, bu arvad-uşağı qoyub hara qaçırsınız?!

Amma nə ağlayana baxanvardı, nə yalvarana. Yolun kənarında bir neçə atılmış texnika vardı. Tırtılı qırılmış bir tank da yolun kənarındakı evə girmişdi, həyətdə vay-şivən idi.

Maşınını öndə gələn BTR-in qabağına verdi və sıçrayıb düşdü, BTR az qalmışdı maşının belinə qalxa. Arxadan gələn texnikalar dayandı. BTR-dəkilər töküldü:

- Nə qayırırsan, e?
- Canınıza azar qayırıram! Hara qaçırsınız?
- Görmürsən yer-göy dağılır?! Gələn erməni deyil ey, rus ordusudu.
- Döndərin beteerləri! Döndərin dedim!

BTR-dən düşən bir zabit onun üstünə yeridi:

- Çəkil yoldan! Ölmək istəyirsən can sənin, cəhənnəm allahın.

Əsgərlər də onun üstünə ayaqlandılar. Onu görəndən sonra bir az ürəklənmiş camaat da Komandirə qahmar çıxdı, tökülb yolu bağladılar.

Komandir isə qabağına keçəni şapalaqlayıb çığırırdı:

- Dönün köpəyuşağı! Dönün! Yoxsa hamınızı cırıq-cırıq eləyəcəm!

Əsgərlərin başı üstündən bir qatar güllə buraxdı.

Bu vaxt bir "Niva" gəlib saxladı, maşından düşən polkovnik sərxoş gözləri süzülə-süzülə özündən razı halda dayandı Komandirin önündə:

- Mənim əsgərlərimi niyə döyürsən?
- Hara qaçırlar bu köpəyuşaqları?
- Yaxşı edirlər! Canınız çıxsın, gedin şəhərinizi özünüz qoruyun!

Ağlı başından çıxmış Komandirin mübahisə etməyə nə vaxtı vardı, nə hövsələsi, polkovniki boğazladı:

- Qaytar əsgərlərini geri!

Polkovnik yazılıması mümkün olmayan yeddimərtəbəli bir söyüş söyərək əlini silaha atdı:

- Çəkil, e!

Daha Komandir heç özü də bilmədi neylədi:

- Sənin...

Tətiyi çəkdi, güllələr polkovniki bükmələyib çırıldı indicə düşdürü maşına. Polkovnikin vurulduğunu görən əsgərlər qorxub indi də ağızı geri qaçmağa başladılar.

Komandir sıçrayıb qalxdı BTR-ə, avtomatı dirədi sürücüyü:

- Dön geri, küçük!

Komandirin indicə gözünün qabağında polkovniki necə güllələdiyini görüb sarısını udmuş sürücü udqundu və BTR-i geriyə çevirdi.

Komandir BTR-in üstündə əllərini Qarağacıya tərəf yelləyə-yelləyə çığırırdı:

- Arxamca! Arxamca! Qardaşlar! Arxamca!

Bundan ruhlanan o biri BTR-lər də Komandirin arxasında tərpəndilər. Camaatın içində əli silah tutanlar da qosıldular geriyə qayıdan əsgərlərə.

Komandir bir az əvvəl söyüdü sürücüyü indi yalvarırdı:

- Sür başına dönüm, sür! Sür, sənə qurban olum, tez sür!
- Komandir, vallah, bundan bərk getmir.
- Sür, oğul, camaat qırıldı...

Bu an sanki Komandirin kürəyindən baltanın dalıyla vurdular, səsi də çıxmadı, bircə içini çəkə bildi...

Kürəsəl istilənmə bu camaat üçün vaxtından 20-25 il əvvəl gəlmişdi və göydən təpələrinə od töküldü. Və təpələrinə tökülnən bu odun altında bəzən az qala saatlarla növbəyə durmaq ömürlərində növbə nə olduğunu bilməyən bu adamlar üçün əsl cəhənnəm əzabydı.

Özlərinin də bilmədikləri, bəlkə də heç etmədikləri və ya başqalarının işlətdiyi və bunların ayağına yazılın hansısa günahlara görə Tanrı cəhənnəmi onlara bu dünyada göstərirdi, sadəcə olaraq qır qazanını tərsinə çevirmişdi və onları da yiğmişdi bu tərsinə çevrilmiş qır qazanının altına.

Göydən tökülnən oddan kölgələnməyə bir yer də yox idi. Bu od çadırı necə qarsıydısa alaçığa da girmək olmurdu ki, heç olmasa bir az toxtasınlar. Son zamanlar bir-iki artezian

quyusu vurulmuşdu, təzə-təzə ağac əkməyə başlasalar da bu ağaclar hələ boy verməmişdi. Bir az imkanı olanlar bu cəhənnəm odundan az da olsa qorunmaq üçün ciy kərpicdən daxma tikib girmişdilər altına - belə daxmalar alaçıqlara nisbətən yayda sərin, qışda da isti olurdu. Əvvəl-əvvəl Çadır Şəhərinin yarasığının pozulduğunu deyən sahiblər bunun əleyhinə olsalar da sonradan fikir verməmişdilər.

İlan-çayanın içində, göydən tökülən odun qarslığı çadırın altında birtəhər yaşamağa öyrəşə bilsələr də - əgər buna yaşamaq demək mümkün idisə, bu növbəyə heç cür öyrəşə bilmirdilər. Qaçqın malı yeməkdən Bordaga Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurlar nə qədər onları növbəyə alışdırmağa çalışsalar da xeyiri olmurdu:

- Ay qardaşlar, ay bacılar, ay camaat, növbəyə durun da! Bizi bu xaricilərin yanında biabır etməyin!

Amma kimə deyirsən, yenə növbə dağılır, basabas, səs-küy - həm Bordaga Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurların, həm də özlərinin yayın tülyanında, qışın sazağında Avropadan işgüclərini, arvad-uşaqlarını atıb onlara humanitar yardım göttürmiş bu humanist xaricilərin yanında biabır edir, Şərq mədəniyyətini gözdən salırdılar. Elə bil bunlar nizamilərin, füzulilərin qohum-əqrəbələri yox, hitlerlərin, napoleonların qohum-əqrəbələri yoldular.

Böyük Vətən Müharibəsi iştirakçıları yardım gələndə elə bilirdilər bayramdı, xeyir-şər kostyumlarını geyir, bütün orden-medallarını da sinələrinə taxib gəlirdilər. Amma sonra yuxarıdan tapşırıq gəldi ki, yaxşı deyil, almanlar gələndə orden-medalları taxib çıxmasınlar.

- Kişilərin sizə ürəyi yanır, durub o boyda yol gəlirlər ki, sizi ac qoymasınlardır. Siz də Almaniyani darmadağın edən o Qələbə medallarını taxib fors edirsiniz.

Bundan sonra müharibə iştirakçıları xəcalət çəkdilər ki, nahaq o vaxt belə humanist bir xalqın paytaxtını dağıdıblar. Hətta bir dəfə Kefli Çapay bir almanı qucaqlayıb küçük sahibini yalayan kimi yalamışdı:

- Sənə də qurban olum, Hitlerə də!

Yaxşı ki, tərcüməçilər onun sözünü başqa cür tərcümə eləmişdilər.

Bu basabasda birinci qoluzorlular, ikinci qolu bir az zorlular, sonra qolu zorsuzlar, ləp axırdı isə əldə-ayaqda qalanlar yardım paylarını alıb dönürdülər göydən tökülən odun qarslığı alaçıqlarına: iki kilo qənd, iki kilo şəkər, on litr neft, beş sabun, on beş kilo un və bir də bambalaca kağız kisələrdə beş ədəd gül-çiçək toxumu.

Bu gül-çiçək toxumu nədən ötrü idi, Allahın deyil, insanların yaratdığı bu cəhənnəmdə kimə və nəyə lazımdı, gül-çiçəyin içində böyüslər də artıq gül-çiçəklilik halları qalmamış camaat bunu başa düşə bilmirdi. Xəbərləri yox idi ki, bu gül-çiçək toxumu Bakıda qaçqınlar və imkansızlar üçün olmayan mağazalarda səkkiz, on, hətta on beş dollara satılırdı. Bir az gec də olsa axır ki bundan xəbər tutdular və başa düşdülər ki, xaricilər heç də onların fikirləşdikləri kimi o qədər də axmaq deyillər. Və bu gül-çiçək toxumu onların işinə əməlli-başlı yaramağə başladı.

Dünyanın məhvərindən çıxmayan vaxtı Bakıya qonaq gedəndə etdən, toyuqdan, bir sözlə kənd matahından pay aparardılar. İndi bu gül-çiçək toxumu ən yaxşı paya çevrilmişdi. Bakıdan, Gəncədən sıfırı sıfırı dalınca gəlirdi. Bir az diribaşlar bu gül-çiçək toxumunun alverinə girişərək həm əməlli-başlı qazanmağa başlıdlar, həm də qaçqınlar və imkansızlar üçün olmayan mağazalarda gül-çiçək toxumunun satışına da böyük zərbə vurdular. Pullarını balta kəsməyənlər day gül-çiçək toxumlarını bahalı mağazalardan yox, bazarlarda qaçqınlardan almağa başladılar - qiymətinə görə yox, qaçqın soydaşlarına ürəkləri yandığın görə.

Amma Pələngin Anası bu gül-çiçək toxumunu alvergilərə satmırıldı, gedirdi Ağcabədidəki şəhid qəbristanlığına və bu gül -çiçəyi Pələngin şəhid qardaşlarının məzarlarının ətrafinda əkirdi. Bu toxumlardan elə qəribə, elə gözəl gül-çiçək çıxmışdı ki, ömürlərində ilk dəfə gördüklləri bu gözəllik camaatı heyrətə göttürmişdi. Bundan sonra bu şəhərin də imkanlıları daraşmışdı Çadır Şəhərinə.

Hər dəfə Şəhidlər Xiyabanına gələndə Pələngin Anasını burda görən və bu gül-çiçəkləri onun əkib-becərdiyini bilən Başçı müavinindən soruşmuşdu:

- Bu hansı şəhidin anasıdır?

- Heç birinin. Onun oğlunun qəbri Qarağacıdadı.
- Başçı kövrəlmışdı və demişdi:
- Ya bir ştat düzəldin, ya da cibinizdən ona maaş verin.
- Amma Pələngin Anası maaşdan imtina eləmişdi:
- Sağ olun, bala, lazım deyil. Bunlar hamısı mənim Pələnglərimdi.

Yenə göydən təpələrinə od töküldürdü. Yenə göydən təpələrinə tökülən bu odun altında yardım maşınlarının qabağında basabas idi. Yenə Bordaga Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurlar yalvarırkı ki, onları xaricilərin yanında biabır etməsinlər. Amma kimə deyirsən, xeyiri yox idi ki, yox idi! Özlərini də, bu yazıq Bordaga Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurları da xaricilərin yanında biabır edirdilər.

Pələngin Anası da özlərini xaricilərin yanında biabır edənlərin arasındaydı. Əvvəllər bir neçə dəfə insanlardan hörmət və mərhəmət ümidiylə demişdi:

- Mən şəhid anasıyam.
- Burda kim şəhi
d anası deyil ki?!

Pələng kimi bir oğlu qurban gedən bir anaya bu qurbanlıq növbəsiz yardım almağa da yetmirdi. İlk vaxtlar bundan çox pərişan olsa da sonralar bu keçdi, heç kəsi qınamadı, gördü ki, yardımına möhtacların çıxunun balası onun Pələngi kimi qurban gedib.

Tanrı İbrahim peyğəmbərə oğlu İsmayılı qurban kəsməmək üçün qoç göndərmişdi, oğulları qurbanlıq olan bu analara isə səbr və göz yaşları.

- Bu yardım bir adamı xoşbəxt edəcək olmasa da çox vaxt qulağı eşidə-eşidə deyirdilər:
- Bəxtəvər! Tək arvaddı, bir belə yardımı neyləyir?!

Və heç kim bilmirdi ki, bu bəxtəvər tək arvad aldığı yardımları Musanın Anası illə yarı bölmər, onsuz da günün çıxunu onlarda keçirirdi. Musanın Anasının yeməyini bişirir, suyunu gətirir, Musanın Qardaşı evdə olmayanda altını atır, çızmazdırıldı. Baş-başa verib ötən xoşbəxt günlərini xatırlaya-xatırlaya Əzrayılı gözləyirdilər. Əzrayılın da dövlətinin gəlhagəli idi, gül kimi sütül-sütül oğulları qoyub hay-hayları gedib vay-vayları qalmış, heç kimə, hətta özlərinə belə lazım olmayan bu qocaları neyləyirdi ki?! Əzrayılın yadından çıxdan çıxmışdılar. Allahın bir ucuz ölümü də onlar üçün mataha dönmüşdü.

Yalnız gecə düşəndə öz alaçığına gəlirdi. Yerinə girəndə Rəşid Behbudovun Pələngə bağışladığı papağı qoyurdu sinəsinə, ləzzətlə qoxulayırdı. Və səhərədək gözünün qabağına gətirmək istəyirdi - Pələngi necə çızmazdır, necə əlindən tutub məktəbə aparır, necə səhər-səhər döyüşə yola salır... Və bunları fikirləşə-fikirləşə xoşbəxt olurdu... Pələng yanındaydı, girmişdi qucağına, saçlarının qoxusunu hiss edirdi. Bu qoxusunu hiss etdiyi saçları tumarlaya-tumarlaya ona gözəl-gözəl nağıllar danışındı. Gözəl-gözəl nağıllarla Pələngi yatırıldıqdan sonra ona yaraşan qız axtarırdı. Amma bu boyda Çadır Şəhərində oğluna yaraşacaq bir qız tapa bilmirdi. Bircə o Tarix Müəlliminin qızı idi ki, onu da Musanın Anası gözaltı eləmişdi.

Kimsə Bakıdan gələn vəzifəlilərə demişdi ki, bu arvadda Rəşid Behbudovun çox qiymətli bir xəncəri var. Onlar da adam salmışdılar ki, xəncəri satın alsınlar.

- Nə qədər pul istəyirsən verirlər.
- Acından olərəm, satmaram. O Pələngimin yadigarıdı.

Və xəncəri həmişə yastığının altında saxlayırdı. Musanın Qardaşına da demişdi ki, ölüb eləsəm bu xəncəri Komandır həbsxanadan çıxanda ona verərsən.

Gün doğanda gecənin o bütün xoşbəxtliyi qucağında yatmış Pələnglə birlikdə yox olurdu, bir cəhənnəm sabahı açılırdı. Bu sabahlar ona görə cəhənnəm sabahları deyildi ki, göydən od töküldürdü. Bu sabahlar ona görə cəhənnəm sabahları deyildi ki, gündə qırx dəfə rastlaşdıqlarından bir-birlərindən iyrənməyə başlamış, eyni yardımını yeməkdən artıq bir-birlərinə oxşayan və üzlərində bir qıça nur qalmamış insanları görürdü. Bordaga Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurları görürdü. Bu payız ev-eşiklərinə qayıdacaqları yalanları eşidirdi. Bu açılan sabahlar ona görə cəhənnəm sabahları idi ki, bu sabahlarda bir belə insanın içində Pələng yox idi.

Gözlərini yavaş-yavaş açdı, amma heç nə görə bilmədi, ətrafa qatı bir zülmət çökmüşdü. Sonra bu zülmətin içində iynə ucu boyda işiq zərrələri göründü, zərrələr yavaş-yavaş böyüməyə başladı. Böyüdülər-böyüdülər, sonra onun gözlərini qamaşdırın bütöv və gur bir işığa çevrildilər. Gözlərinin bir də açılmayıacağından qorxaraq bu gur işığa dözdü və kipriklərini də qırpmadı, bəlkə də kipriklərini qırpmaga təqəti yoxuydu. Bu gur işiq səli də bir xeyli çəkdi, sonra necə yaranmışdisə, eləcə də qeyb oldu.

İstədi başını qaldırsın, gücү çatmadı, elə bil başını yatağa mismarlamışdılar. Əvvəl-əvvəl ağappaq tavanı gördü, sonra istədi ətrafa göz gəzdirsin, amma baxışları zilləndiyi yerdən tərpənmədi, sanki baxışlarını da həmin nöqtəyə mismarlamışdılar. Ümumiyyətlə, heç nə hiss eləmirdi, don vurmuş adam kimi. Amma artıq donu açılırdı, bu don açıldıqca bədəninin giziltisini hiss eləsə də əl-ayağını hiss eləmirdi. Artıq yatağa mismarlanmış başının ağrısını da duymaşa başladı. Bu ağrını duyandan sonra tavana mismarlanmış baxışları qopdu və ətrafi gəzməyə başladı. Yalnız indi yanında oturmuş həkimi gördü, tutmuşdu onun biləyindən. Amma bunu hiss eləmirdi və həkimin dediklərini də eşitməyə beynindəki uğultu imkan vermirdi. Həkimə baxdı, baxdı, sonra gözləri yoruldu və baxışları yenə qayıdır tavandakı həmin nöqtəni tapdı və mismarlandı ora.

Onun şokdan ayıldığını görən həkim:

- Allah, sənə şükür, qurtuldu! - dedi və ağladı.

O isə necə vaxtdı ayıla bilmədiyi yuxudan indicə ayılmasına baxmayaraq, günlərdi yuxusuz qalan adamlar kimi yatmaq istəyirdi, bütün giziltilərə, ağrılara baxmayaraq yavaş-yavaş gözləri yenidən yumuldu. Və ayılanda yadına sala bilməyəcəyi şirin bir yuxuya getdi. Yuxu o qədər şirin və gözəliydi ki, üz-gözündəki ağrı-acı bir anda çəkildi və yanaqlarına bir xoş təbəssüm qondı.

Həkim gördü ki, bu yuxu bir az əvvəlki yuxudan deyil, rahat bir nəfəs aldı və qalxdı ayağa, tibb bacısına dedi:

- Məndən icazəsiz heç kimi yanına buraxmayın.

Tibb bacısı:

- O müstəntiq necə gündü kəsdirib qapının ağızını, ayılmağını gözləyir. Bayaq da zəng eləmişdi, yəqin indi gələcək.

- Qələt eləmişdi. Dedim yanına buraxmayın, vəssalam. Bir azdan ayılacaq, dərhal məni çağırın. Sizdən nə soruşsa mən gələnəcən cavab verməyin. Nə badə şəhər haqqında bir söz deyəsiniz.

Göydən od töküldü, o da bu göydən tökülen odun altında gözləyirdi ki, qoluzorlular, sonra bir az qoluzorlular, sonra qolu zorsuzlar və ən nəhayət, əldə-ayaqda qalanlara növbə çatanda o da öz neftini, sabunu, gül-çiçək toxumunu alıb dönsün, Musanın Anası bayaqdan onu gözləyirdi.

Necə ildi eyni bozarmış kostyumu geyən Tarix Müəllimi Azərbaycana ilk dəfə gələn bu almanlara gül kimi təmiz Azərbaycan dilində Qarabağın kimin olmasını, ermənilərin Qarabağa neçənci əsrədə Rusiya imperiyası tərəfindən köçürüldüyünü sübut edirdi. Almanlar da başları ilə onun dediklərini təsdiqləyirdilər, bu da Tarix Müəllimini kövrəldirdi.

Yenə Böyük Vətən Müharibəsi veteranlarından biri özünün xeyir-şər kostyumunu geymişdi, bütün orden-medallarını da qurşağınadək taxıb gəlmüşdi Yardım Bayramına. Yaxşı ki Bordaga Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurlardan biri onu vaxtında görüb qabağını kəsdi:

- Ay ağsaqqal, sənə qurban olum, adama necə dəfə deyərlər. Əshi, bu yardım almağa gələndə bu zir-zibilləri taxıb gəlməyin də!

Bu zir-zibilləri qazanmaqdən ötrü Mazdokdan Berlinədək piyada gedən və ayağının birini də bu yolda itirən ağsaqqal qorxa-qorxa dedi:

- Niyə, ay oğul? Bəs dedilər gələnlər yəhudilərdi?!

- Yox, ay ağsaqqal. Yəhudilər o biri Çadır şəhərinə getdilər. Bunlar nemeslərdi. Yəhudilər gələndə özüm sənə şəxsən xəbər edəcəm.

- Bağışla, ay oğul.

Bu zir-zibilləri qazanmaqdandan ötrü Mazdokdan Berlinə piyada gedən və bu yolda bir ayağını itirən aqsaqqal xəcalət içində döndü alaçığına ki, bu zir-zibilləri çıxarsın.

Nəhayət, növbə əldə-ayaqda qalanlara çatdı, Pələngin Anası da yardımını aldı və alanda da soruşdu:

- Bunu kimlər gətirib, ay bala?

- Nemeslər, ay xala, nemeslər!

Pələngin Anası yaxınlaşdı həkim məntəqəsinin qabağındakı talvarın altında diqqətlə Tarix Müəllimini dinləyən qonaqlara, onlara çatanda yaşımandı, salam verdi və sonra:

- Ay bala, Allah eləməsin, siz nemes olasınız. Nemes budey bunlardı- dedi və Bordağ'a Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurları göstərdi.

Qonaqlar soruştular ki, xanim nə deyir? Qızarış-bozarmış tərcüməçi udqandu və dedi:

- Heç, sizə təşəkkür edir!

Qonaqlar:

- Danke! Danke!

Pələngin Anası:

- Hə, düz deyirsiniz, danqıdilar.

Müstəntiq hansı polisə göstəriş versə də heç biri Komandırın qoluna qandal vurmaq istəmədi.

- Rəis, bəlkə lazımlı deyil?!

- Qandallayın!

- Rəis, o milli qəhrəmandı!

- Qandallayın, dedim!

Amma polislər yenə göstərişi yerinə yetirmədilər, biri əlindəki qandalı müstəntiqə uzatdı:

- Onda al, özün vur!

Müstəntiq:

- Nə deyirsən?

- Eşitdiyini.

Müstəntiq bağırdı:

- Sənin paqonlarını sökdürərəm!

Polis:

- Bağırmadı! Sənin uşağın deyiləm! Bir yumruq vuraram, batırmadığın kol dibi qalmaz. - dedi, sonra ciynindəki paqonları hırslı qoparıb qandalla birlikdə atdı müstəntiqin üstünə, - Ala! Sox...

Və palatadan çıxdı.

Pərt olmuş müstəntiq gördü polislər üzlərinə dirəniblər, çox dərinə getmədi, əyilib yerdən qandalı götürdü və vurdu Komandırın qollarına.

Komandır bir qollarındaki qandala baxdı, bir pərtliyindən ağarmış müstəntiqə baxdı, bir başlarını aşağı salmış polislərə baxdı, heç nə demədi, başını buladı və düşdü utandıqlarından başlarını aşağı salmış polislərin öünüə.

Bu vaxt həkim özünü yetirib dəhlizdə qarşılарını kəsdi və əsəbi halda müstəntiqə dedi:

- Siz neyləyirsiniz?

Pərtliyindən hələ rəngi üstünə gəlməmiş müstəntiq:

- İşə düşmədik?! Necə yəni neyləyirəm? Sizin vəzifəniz onu sağaltmaq idi, mənim də vəzifəm həbs eləmək. Vəzifəmi yerinə yetirirəm. Siz öz vəzifənizi yerinə yetirəndə mən sizə mane olurdum?

- Heç kim demir ki, vəzifənizi yerinə yetirməyin, amma o qandalları qolundan çıxardın. Cavan oğlansız, siz Komandırı tanımırızsız, qaçmaq istəsəydi bura bir batalyon polis də gətirsəz qaçardı. Ayıbdı, çıxardin o qandalları.

Müstəntiq bu dəfə yazıq-yazıq:

- Həkim, buna qanun yol vermir.

- Nə qanun?! Bayırdan xəbəriniz var? Camaat sizi də, polisləri də tapdalayar. Çıxardin! Mən camaata demişəm Komandırı Bakıya müalicəyə aparırlar.

Müstəntiq daha bir söz demədi, Komandirin qollarındakı qandalı açıb verdi polislərə. Və xəstəxananı tərk etdilər.

Komandır ayağını xəstəxananın qapısından bayırə qoyan kimi iynə atsan yerə düşməyəcəyi həyətdə alqış sədaları qopdu:

- Ko-man-dir!

- Ko-man-dir!

Komandır əlini sinəsinə qoyub onu alqışlayanlara başıyla təşəkkür elədi, sonra gözləri həyəti nə qədər axtardısa onu qarşılayanların içində uşaqlarından birini də görmədi, bərk dilxor oldu və mindi maşına.

Və Komandır yalnız indi, maşında onu həbsxanaya aparan polislərdən öyrənə bildi ki, batalyonun uşaqları son nəfərədək qırılıblar, amma geri çəkilməyiblər...

- Arxada ana-bacılarımızdı...

- Arxada ana-bacılarımızdı...

- İş tapa bildinmi, ay bala?

- Yox, ana. Hara gedirəm, bir şey çıxmır.

- Nə fərasətsiz uşaqsan, heç Musaya oxşamadın. A bala, bu boyda şəhərdə bir iş tapa bilmirsən?

- Ağlın öz şəhərimizə getməsin ey, bura balaca bir rayondu. On-onbeş idarə var, hərə də öz qohum-əqrəbasını yiğib başına. Deyirəm gəl çıxaq gedək Bakıya, getmirsən.

- Bakıda nə itim azib, a bala? Demirsən bu gün-sabah evimizə qayıdırıq?

- Qayıdanda da qayıdacığıq da. Ya burdan qayıtdın, ya Bakıdan, nə fərqi?

- Fərqi çoxdu, burdan heç olmasa dağlarımız görünür. Yaxşı, biz getdik, bəs Pələngin Anası necə olsun? Tək arvaddı.

- Onu da apararıq.

- Getməz. O Şəhidlər Xiyabanını qoyub heç hara getməz. Yaxşı, de görüm, Musadan xəbər tuta bildinmi?

Musa çoxdan ölmüşdü, Pircamalda vurmuşdular, uşaqlar heç meyitini də götürə bilməmişdilər. Bunu anasından gizli saxlayırdı, demişdi ki, itkin düşüb, Qırmızı Xaç Komitəsi axtarır. Təkcə Musanın Qardaşı yox, çoxları analarından qardaşlarının ölümünü gizli saxlayırdılar, deyirdilər ki, itkin düşüb, beləcə analarını xoşbəxt edirdilər. Musanın Anası da oğulları itkin düşən bütün analar kimi hər səhəri Musadan bir xəbər gələcəyi ümidi ilə açırdı. Oğlu ölmüş bir ana neçə vaxt idi oğlunun ölümünü bilməməyin xoşbəxtliyini yaşayırırdı.

- Qızıl Xaç axtarır. Bilirsən, ay ana, üç-dörd min adam itkin düşüb, tapmaq çox çətindi.

- Ermənistən bambalaca bir yerdid. Orda üç-dörd min adəmi nə təhər gizlədiblər ki, o dediyin komitə gör nə vaxtdandı onları tapa bilmir.

- Nə bilim, ay ana. Taparlar da!

Bir də görürdün qəzetlərdə Qırmızı Xaçın aldığı bir əsirin şəklini veriblər. Tez həmin qəzeti gətirirdi:

- Bax, ay ana, bu uşaq da bir iliydi itkin düşmüştü, indi tapıblar.

Anasının gözlərinə işıq gəlirdi. Qəzeti alıb şəkli öz balasının şəkli kimi öpürdü:

- İnsallah, bizimki də tapılar. Ay oğul, bir söz desəm mənə gülməzsən?

- Allah eləməsin.

- Deyirəm gəlib çıxsayıdı evləndirərdik. O Tarix Müəlliminin qızından yaman xoşum gəlir. Maşallah, çox ağıllı qızdı. Musanın da onda gözü vardı. Neçə dəfə görmüşdüm ki, gədə onu görəndə rəngi dəyişir. Özünə də demişəm. Demişəm, qoy Musa gəlsin, səni alacam Musaya. Deyəsən ürəyindəndi, mən heyət deyəndə gülümsəyir. Görən ermənilər bizim evi yandırıblar?

... Hakim danışındı, prokuror danışındı, şahidlər danışındı, dövlətin onun üçün tutduğu vəkil danışındı. Üzünə duranlara yazığı gəlirdi. Ev-eşiklərindən olmuş, hardasa çadırlara qışılıb yaşayan bu adamlar bəzən onun üzünə baxmağa utanırdılar. Gülmüşəyərdi, deməli, hələ bir az abır-həyaları qalıb. Hakimə də yazığı gəlirdi, elə bil hakimin yası düşməşdü - hökmü o çıxarmalıydı axı. O hökmü ki hələ məhkəmə başlamamış yazılmışdı.

Onu Cinayət Məcəlləsinin zorlamadan və Vətənə xəyanətdən başqa az qala bütün maddələriylə ittiham edirdilər, hətta dövlət əmlakını mənimseməkdə də.

İstintaq zamanı bu ittihamla bağlı müstəntiqə demişdi:

- Rəis, mən kolxoz sədri olmuşam, raypo müdürü işləmişəm?! Mənim əlimdə hansı dövlət əmlakı olub ki, mənimseyim?

Müstəntiq:

- Komandır, mən də biliyəm ki, heç bir dövlət əmlakı mənimseməmisən. Amma neyləyim, mən balaca adamam. Özün komandır olmusan. Sən döyüşçülərinə əmr edirdin ki, gedin ölümə, onlar da gedirdi?! Gedirdi! Mən də əmrə tabeyəm. Nə əmr eləyirlər, onu da yerinə yetirməliyəm. Ya da gəlib səninlə bir kamerada oturmaliyam. İndi rəva bilərsən ki, bir sürü uşağımı qoyub gəlim bura? Mən yazmayacam, nə çox müstəntiq.

Komandır də rəva görməmişdi ki, müstəntiq bir sürü uşağıni qoyub gəlib onunla bir kamerada yatsın. Gülüb demişdi:

- Yaz rəis, yaz! Nə yazsan qol çəkəcəm. Kişi adamsan ki, nakişiliyini boynuna aldın.

Hakim danışındı, prokuror danışındı, vəkil danışındı... O isə susurdu. Görürdü ki, danışmağın heç bir mənası yoxdu, fatihəsi oxunub. İnkir-minkir rolü oynayan prokuror onu cəhənnəmə göndərmək üçün dəridən-qabıqdan çıxır.

İnkir-minkiri başa düşürdü, amma onun hesabına sağ qalıb indi onun üzünə duran şahidləri başa düşə bilmirdi. Susurdu və istehza ilə bu şahidləri süzürdü. Bu şahidlərin sağ qalıb indi onun üzünə durmaları üçün hər şeyini qurban vermişdi. Bir-iki dəfə istəmişdi xayxırıb üzlərinə tüpürsün, sonra fikrindən vaz keçmişdi. Üzlərinə Allahın tüpürdüyü bu adamlara bəndənin tüpürməsinin nə mənası?

Vəkili:

- Hər şey son sözündən asılıdır. Özündən çıxma. Denən səhv eləmişəm, etiraf elə. Bağışlanmağını istə. Yoxsa güllə verərlər.

O da vəkilə demişdi:

- Mən səni də, o prokuroru da, o hakimi də, o şahidləri də bağışlayıram.

Vəkil:

- Daha özün bilərsən.

O heç son söz də deməyəcəkdi, amma bir şahidin sözləri onu yerindən oynatdı. Bir az əvvəl atası üzünə durmuşdu ki, Komandır oğlunu döyə-döyə aparıb batalyona. Üzünə durmuşdu ki, Komandır uşaqları zorla ölümə göndərirdi. Əslində düz deyirdi, onun uşağını bazarın ortasında, hamının gözünün qabağında şapalağının altına salmışdı:

- Ay oğraş, sənin tayların Naxçıvandan, Lənkərandan, dünyanın o başından gəlib burda sənin evini-eşiyini qoruyur, sən də bazarda arvad tumanı satırsan?!

Səhərisi Uşaq özü utana-utana batalyona gəlmişdi ki, bağışla məni Komandır, məni də batalyona yaz.

Atasından sonra danışan Uşaq:

- Komandır, atamı bağışla! Bağışla atamı! Komandır, niyə məni ölümdən xilas elədin?! Kaş onda ölüydim, amma səni bu qəfəsdə görməyəydim. Komandır, damarimdakı qan sənin üzünə duran atamin qanı deyil, yaralananda sənin mənə verdiyin qandı.

Və sonra da Uşaq ağladı. Hakim də Uşağı zaldan çıxartdı.

Uşaq çıxarkən dedi:

- Komandır! Biz səni gözləyirik! Səninlə ölümə getməyə hazırlıq!

Və neçə il hərbi intizama öyrədə bilmədiyi bu Uşaq qapıdan çıxarkən bir anlıq geri döndü və ayaqlarını cütləyib ona hərbi salam verdi.

Bütün məhkəmə boyu yerindən tərpənməyən və bircə söz belə söylənməyən Komandir də ayağa qalxdı, onun hərbi salamını hərbi salamlı cavablandırdı.

Bu vaxt zalda oturmuş cavanlar da ayağa qalxdılar və Komandirə hərbi salam verdilər.

Vəziyyəti belə görən hakim özünü itirdi və məhkəməni düz bir həftə təxirə saldı...

... Komandir danışmayacaqdı, amma Uşağın o hərəkəti onu danışdırı. Özü də çox uzaqdan başladı.

- Cənab hakim, prokurora sual verə bilərəmmi?

- Buyurun, sualınızı verin.

- Cənab prokuror, məni arvad-uşağı düşmən əlində buraxıb qaçan polkovniki güllələməkdə ittiham edirsınız. Adamları zorla döyüşə soxub qırdırmaqda, qanunsuz silahlı dəstə yaratmaqda, rusların hərbi hissəsindən silah-sursat oğurlamaqda, day nə bilim nədə ittiham edirsınız. İndi mən sizdən soruşuram. Heç sizin qucağınızda on səkkiz yaşında bir uşaq, əmi, qoyma ölüm, deyə can verdimi? Arvad-uşaq, dostların erməni qradından gözünün qabağında parça-parça oldumu? Dişinlə-dırnağıyla tikdirdiyin evə qrad düşdümü? Övladı şəhid olan anaların dırnaqlarıyla üz-gözlərində açdıqları şırımları gördünmü?..

Prokuror:

- Cənab hakim, müttəhim məni təhqir edir.

Hakim:

- Müttəhim, sözlərinizə fikir verin, eks halda...

- Yoxsa nə? Prokuror mənə iki dəfə güllələnmə tələb edəcək?! Məni iki dəfə güllələyəcəksiz?! Mən könüllü batalyon yaradıb quldurluq etməmişəm, baş kəsməmişəm, ev yarmamışam. Bu torpağı qorumuşam. Başınızın üstündəki o bayraqı qorumuşam. Məni güllələnmə ilə qorxutmaq olmaz. Onsuz da neçə ildi nəfə yaşıyıram. Ölmək doğulduğun torpağı düşmən tapdağı altında görməkdən min dəfə şərəflidi. Allah hansı günahıma görəsə bu şərəfi də mənə çox gördü. Mən həqiqətən güllələnməyə layiqəm. Amma prokurorun irəli sürdüyü ittihamlarla yox. Məni güllələmək lazımdı. Vaxtında bu torpağı satanları o polkovnik kimi güllələmədiyimə görə. Məni güllələmək lazımdı! Bu torpağı qoruya bilmədiyimə görə. Cənab hakim, icazə verin bir sual da verim, sözümüz bitirəcəm.

Hakim:

- Buyurun. Amma etikaya riayət eləyin.

- Cənab prokuror, sizin Diyarbəkr valisi Rəşid paşanın məhkəməsindən xəbəriniz varmı?

... Hakim:

- Siz doktorsunuz. Öz paranızla şəfaxanalar tikdirib insanlara təmənnasız yardımçılar göstərmisiniz. Necə oldu ki, sizin kimi humanist bir şəxs sürü-sürü erməninin qırımına yol verdiniz?

Rəşid paşa:

- Mən doktoram, amma öncə türkəm! Millətimin ermənilər tərəfindən qətlam edilməsinə bir türk kimi dözəmməzdim.

Hakim:

- Əvvəl-əvvəl göstəriş vermisiniz ki, qocalara və uşaqlara dəyməsinlər. Sonradan nədən bu göstərişinizi pozdunuz, onların da öldürülməsini əmr etdiniz?

Rəşid paşa:

- Bir gecə ilan vurmuş kimi yuxudan ayıldım. Axı bu uşaqlar da böyüyüb erməni olacaqdılar və bizim balalarımızı süngüyə keçirəcəkdilər.

Hakim:

- Heç vicdan əzabı çəkirsinizmi?

Rəşid paşa:

- Qətiyyən! İndi siz mənə deyin görüm, Andronikin adamlarının Qarabağda, Şuşada mənim ana-bacılarımın kürəyində samovar qaynatdıqlarından xəbəriniz varmı?! Hamilə analarımızın qarnını yarib bətnindəki körpəni çıxarıb can verməkdə olan ananın gözü karşısındı

başını üzməyindən xəbəriniz varmı?! Bacı-qardaşlarımızı bir daxmaya yiğib diri-diri yandırıldıqlarından xəbəriniz varmı?! Var! Amma onları heç kim mühakimə eləmir...

Hakim hökmü elan edir: "Diyarbəkr valisi Rəşid paşa boğazına qurşun sıkılaraq edam edilsin!"

Gecə Rəşid paşa həbsxanadan qaçıր və gəlir evinə. Kiçik bir məktub yazır, sonra boğazına qurşun sıxaraq özünü öldürür. Məktubda nə yazılmışdı: "Mənim ölümüm qurban olduğum Türkiyə dövlətinə lazımdırsa, mən özüm özümü öldürürəm. İstəmədim məni sizlər güllələyəsiniz. Çünkü gələcək nəsillər sizin övladlarınızın üzünüə tüpürəcəkdilər ki, bunlar Rəşid paşanı güllələyənlərin övladlarıdır. Mən sizin gələcək nəsili o tüpürəcəkdən, o töhmətdən xilas edirəm. Onların heç bir günü hələ yoxdur"...

Prokurorun nəinki Rəşid paşanın məhkəməsindən xəbəri vardı və heç bilmirdi Diyarbəkr hardadı. Və heç bunları bilməyə də borclu deyildi:

- Nə Diyarbəkr?! Nə Rəşid paşa?! Bunun bizim məhkəmə prosesinə nə dəxli?

Komandır:

- Bəlkə doğrudan da dəxli yoxdu! Amma bu mənim son sözümüydü. Nə hökm çıxararsınız, qəbulumudu.

... Amma Komandır səhv edirdi. İllər keçmişdi, təkcə bircə nəfər belə Rəşid paşaya güllələnmə hökmü çıxaranların nə övladlarının, nə də nəvələrinin üzünə tüpürməmişdi. Türkər özləri Rəşid paşanı çoxdan unutmuşdular. Tək bircə nəfər belə... Tək bircə nəfər belə... Müşfiqi güllələyənlərin nə özlərinin, nə də nəsillərinin üzünə tüpürüləmədiyi kimi!

... Onların nəsilləri də sonradan vəzifə sahibi oldular, tutdular, asdilar, kəsdilər, tutuldular, asıldılar, kəsildilər və indi onlardan ikisi də bu məhkəmə zalında İsaq-Musaq quşları kimi ötürdü...

... Şeytan Övladı əlini atdı Tanrı Övladının saqqalına və rişxəndlə dedi:

- Budur Şərqi Şekspiri?

Ətrafdakı Şeytan Övladları qəh-qəhə çəkdilər. Tanrı Övladının isə heç tükü də ürpənmədi - saqqalına əl atanlardan, onu alçaldıb təhqir edənlərdən o qədər yüksəkdəydi ki! İsa peyğəmbər onu çarmixa çəkənlərə necə baxırdısa, o da bu Şeytan Övladlarına elə baxırdı. İsa peyğəmbər Tanrıdan onu çarmixa çəkənlərin bağışlanması istəmişdi.

O da peyğəmbər idi, amma onu bu ağılla, bu kamalla görcək babası Nəsimi kimi, qorxdular peyğəmbər deməyə, çöndülər Şair dedilər. Və indi Şair İsa peyğəmbərdən fərqli olaraq ona insanın ağlına gəlməyəcək bu işgəncələri verənlərin bağışlanması Tanrıdan istəmirdi. Bir də, əgər Tanrı İsa peyğəmbəri çarmixa çəkənləri peyğəmbərin xahişi ilə bağışlamamışdısa, o niyə Tanrıının işinə qarışın?! Və bütün bu işgəncələrə baxmayaraq Tanrıdan küsmür, Tanrıya şəkk etmirdi. Tanrı öz oğlunun çarmixa çəkilməsinə dözmüşdüsə onun alçaldılıb təhqir olunması İsa peyğəmbərin əzablarının yanında Tanrı üçün o qədər də böyük faciə deyildi. Tanrı Məhəmməd peyğəmbərin daşlanmasına dözmüşdüsə, onun saqqalının yolunması o daşlanmasıının yanında heç nə idi.

İsa peyğəmbəri çarmixa çəkənlər 2000 ildi həmin çarmixin, Məhəmməd peyğəmbəri daşlayanlar isə 1400 ildi "Qur'an"ın qarşısında diz üstə düşmüşdülər. Və Tanrıdan bağışlanmalarını xahiş edirdilər.

İsa peyğəmbəri çarmixa çəkənlər və çəkdirənlər, Məhəmməd peyğəmbəri daşlayan və daşlaşanlar cəhənnəmə gedən uzun və əzablı bir yolda illərdi növbələrini gözləyirdilər. Onun saqqalını yolanları da cəhənnəmə gedən uzun və əzablı bir yol gözləyirdi.

Heç Şair özü də cənnətə gedəcəyinə inanmındı. Düzdür, həyatında heç bir günah işlətməmişdi. Amma cənnətə getmək, İsa peyğəmbərlə, Məhəmməd peyğəmbərlə eyni havanı udmaq, eyni sudan içmək, eyni göyün altında yaşamaq üçün həyatda heç bir günah işlətməmək çox az idi.

Amma cəhənnəmə də getməyəcəkdi. O artıq cəhənnəmin içindəydi və Tanrı öz bəndəsinə iki dəfə cəhənnəmə əzabı göstərməz.

Cəhənnəmlik deyildi, cənnətin də yolu bağlı idi. Tanrıının dərgahında doğulduğu torpaqdakı Əshabu-Kəfə bənzər bir yer vardı, amma nə o, nə də heç kim belə bir yerin olmasından xəbərdar deyildi. Çünkü yer üzünə göndərilən müqəddəs kitabların heç birində bu yer təsvir olunmamışdı. Bu kitablarda yalnız cənnət və cəhənnəm təsvir edilirdi. O cənnət və cəhənnəm ki, insanlar üçün nəzərdə tutulmuşdu. O isə insan deyildi. Tanrıının insan cildində Yer üzünə göndərdiyi və artıq öz missiyasını başa vurmaqda olan bir mələyi idi. Və missiyasını başa vurduqdan sonra babası Nəsimi kimi dönəcəkdi heç bir müqəddəs kitabda təsvir olunmayan Tanrıının dərgahındakı Əshabu-Kəfə.

İbrahim peygəmbər özünü yox, oğlunu Tanrıya qurban demişdi. O isə məhəbbət və sevgisi olan Tanrısına özünü qurban vermişdi. Tanrı İbrahim peygəmbərin sədaqətini qiymətləndirib oğlu İsmayılı qurban kəsməyə qoymamışdı, mükafatlandırmışdı. Tanrısına özünü qurban vermiş Şair isə Tanrıdan heç bir mükafat istəmir və gözləmirdi. Amma o istədi-istəmədi, gözlədi-gözləmədi Tanrı onu mükafatlaşdıracaqdı. Tanrı öz dərgahındakı Əshabu-Kəfdə, babası Nəsiminin yanında ona əbədi bir ömür bağışlayacaqdı. Və Şair ondan neçə il sonra doğulacaq Qədir Rüstəmovun səsini də burda görəcəkdi.

Şair bütün bunlardan xəbərsiz idi. Hələ o dərgaha çox uzun və çox ağır bir yol vardi. Hələ Şeytan Övladları bu dörd divarın arasında ona işgəncə verirdilər. Sonra bu Şeytan Övladları onu Sibirdəki Şeytan Övladlarının yanına göndərəcəkdilər. Sibirdəki Şeytan Övladlarının da işgəncələrinə uzun müddət dözməli olacaqdi.

Hələ o günə vardi, hələ oturmuşdu bir vaxtlar Şeytanın özünün oturduğu və haçansa Komandırın oturacağı dörd divarın arasında və ona işgəncə verən Şeytan Övladlarına gülürdü. Şeytan Övladları onun bu soyuqqanlığının qarşısında özlərindən çıxırdılar, bağırlırdılar, onu təpikləməkdən yorulub bir az istirahət edirdilər, sonra yenə təpikləyirdilər, sonra yenə bağırlırdılar və yenə yorulurdular.

Axırda başlayırdılar yalvarmağa. Yalvarırdılar ki, bu ittihamə qol çək, sənin də canın qurtarsın, bizim də...

O isə qol çəkmək əvəzinə elə gülümşəyirdi, vəssalam.

Bir dəfə onu dəhlizdə apararkən döyülməkdən yumağa dönmüş Çingiz İldirimi gördü, iki Şeytan Övladı zorla sürüyüb aparırdı. Bütün ağrı-acıya baxmayaraq, bu dəfə onu möhkəm bir dəli gülmək tutdu. Onu aparan və Çingiz İldirimi sürüyən Şeytan Övladları çəşib qaldılar - bu niyə gülür?! Onun niyə güldüyüni isə bir özü bildi, bir də Çingiz İldirim. Baxışları bir neçə an üst-üstə düşdü. Və gördü ki, Çingiz İldirim artıq ölməkdə olan baxışları ilə ondan bağışlanması umur. Müqəddəs kitablarda yazılırdı ki, Tanrı bağışlayanları sevir, bağışlamadı. Çingiz İldirim ölməkdə olan baxışları ilə ona yalvara-yalvara yanından keçdi - Əzrayıl da əlində çürüməş alma onuna gedirdi - Vətən xaini olmaya-olmaya müstəntiqin qarşısına qoyduğu ittihamə, özünün ölüm aktına qol çəkmişdi. Və cəmi iyirmi dəqiqədən sonra Şeytan Övladları onu gülələyəcəkdilər və Əzrayıl da öz vəzifəsini yerinə yetirib gedəcəkdi.

Keçəndə Əzrayıl dilxor-dilxor Şairə baxdı, rəhmətliyin oğlu, o qolunu çək, bir də mən sənin dalınca Sibirə getməyim!

Amma Sibirdə səbirsizliklə Əzrayılı gözləyəndə özünü yamanlayırdı ki, gərək Çingiz İldirimi bağışlayaydı...

... Və indi üzü üzlər görməkdən bezib qaralmış bu soyuq divarlar, Şairə verilən işgəncələrin şahidi olan divarlar onun üçün də o qədər qorxulu deyildi. O, bu soyuq divarları əvvəllər də görmüşdü, neçə il yoldaşlıq eləmişdi. Hamı kimi o da neçə il yoldaşlıq elədiyi bu divarlarla çox dərdləşmişdi, çox söhbətlər eləmişdi. Düzdür, ilk əvvəllər o qədər asan olmamışdı, bir-birlərini başa düşməmişdilər. Amma sonra dil tapa bildilər. Dil tapa bildilər deyəndə o, divarların dilini tapdı, bu divarlar əslində insan dilini çoxdan başa düşürdü.

Və o, başqa məhbuslar kimi heç də özünə dərd etmirdi ki, bu divarlardan cəmi bircə addım o üzdə azadlıq adlı çox şirin bir şey var - cəmi bircə addım o üzdəki azadlıqda azadlığın dadını çıxara bilməyənlər üçün nə fərqi! O özünü nə qədər azad görmək istəsə də başı açılmamışdı ki, azadlığın kefini çıxara. Onu Kalımadan azadlığa daşıyan qatar gətirib odun-

alovun, ağrı-acının içine atmıştı, qatar onu azadlığa deyil, şəhid analarının göz yaşlarına daşımıştı, balasının meyidi düşmən əlində qalan atanın qabağında aciz qalıb dəli olmağa daşımıştı. Bu göz yaşlarından, bu ah-vaylardan həm özünü, həm də göz yaşı tökənləri xilas etmək üçün silaha sarılmışdı...

... Bu da sonu, yenə bu soyuq divarlar...

Dünya ilə barışmasa da, taleyi ilə barışib oturmuşdu bu divarların arasında. Bilirdi ki, o biri kameralarda yatanlar ruhlarının azadlığı üçün, təsəlli üçün “Qur'an” oxuyur, namaz qılırlar. Amma o, nə “Qur'an” oxuyurdu, nə də namaz qılırdı. Çünkü onun üçün nə üz tutub namaz qılıması qiblə qalmışdı - ermənilər qibləsinə od vurub yandırmışdılardır, nə də oxunacaq müqəddəs bir kitab - kitabını da qapatmışdılardır. Və oturmuşdu bu dörd divarın arasında. Köhnə tanışı Rəisdən xahiş eləmişdi ona bir şahmat versinlər, Rəis də özü evdən bir şahmat gətirmişdi ona. Gündünün çoxunu öz-özüylə şahmat oynamaqla keçirirdi.

Həmi deyirdi ki, hətta qəzetlər də yazırkı ki, nə vaxtsa bura muzeyə çevriləcək. Burda yatan məşhur adamları balaca bir millət necə yetişdirə bilməşdi, möcüzəydi. Təkcə son yüz ildə bu divarlar neçə-neçə padşah görmüşdü - Stalini görmüşdü, Nərimanovu, Məmməd Əmini, Bağırovu, Elçibəyi görmüşdü.

Bu divarlarla dünyanın ən məşhur şairləri, bəstəkarları, yazıçıları dərdləşmişdi. Bu divarlara öyrəşə bilməyən, bu divarlarla dil tapmayan Salman Mümtazi, Müşfiqi, Əhməd Cavadı elə bu divarların arasındaca güllələmişdilər. Azərbaycan Türk Cümhuriyyətini quranları da bu divarların arasında edam eləmişdilər, onu dağıdanları da...

... Ayna Sultanovanın saçlarını dibdən qırxmışdılardır, sir-sifətində bir sağ-islahat yox idi, əlləri stulun arxasında bağlanmışdı, ayaqları da stulun qıçlarına. O qədər əzab vermişdilər ki, artıq heç bir ağrını hiss etmirdi, bütün yaddasını itirmişdi, özünün kimliyini də unutmuşdu. Qarşısında onun kimi işgəncələrə məruz qalan, onun kimi stula bağlanan adamın da əri Həmid Sultanov olduğunu da bilmirdi.

Prometey kimi hər gün qarğıa-quzğunlar ürəyini söküb çıxarıır, didim-didim didişdirirdilər...

... Əzrayılın əlindəki alma artıq çürümüşdü, iyi-filan da qalmamışdı. Tanrıının Ayna Sultanovaya verdiyi ömürə hələ çox vardi. Əzrayıl bura Həmid Sultanovun canını almağa gəlmışdı. Amma Tanrıının yaratdığı bir yaradana verilən zülmə, işgəncəyə dözə bilmədiyindən nəyə gəldiyini unutmuşdu, Həmid Sultanov artıq Tanrıının verdiyi ömürdən çox yaşıyirdi. Əzrayıl Ayna Sultanovani xilas etmək istəyirdi, Əzrayıl olsa da bu qadının çəkdiyi əzablara tab gətirmirdi, Tanrıının yazdığını ömürü kəsməyə cəsarət etmirdi. Sadəcə olaraq bir səlahiyyətdən istifadə edib bu yaradılan yaradanın bütün hissələrini almışdı ki, bu işgəncələrə dözə bilsin, necə ki, vaxtilə Prometeyə də belə bir yaxşılıq etmişdi.

Həmid Sultanov bütün işgəncələrə dözürdü, amma gözünün qabağında namusunun belə təhqir olunmasına dözməmirdi, ölmək istəyirdi, ölü bilmirdi. Gördüyü bu vəhşətdən dəhşətə gəlmış Əzrayıl Tanrıının Həmid Sultanovu öldürmək haqqında əmrini təmiz yaddan çıxarmışdı.

Tanrıının deyil, şeytanın qulu olmuşlar ərinin gözü qabağında xanımını zorlayırdılar, başına min bir müsibət açırdılar. Əzrayılın mərhəmətindən xanım bunu hiss etmirdi, amma əri bunu gördü, zariyirdi, gah Tanrıya yalvariirdi, gah qarğıyirdi, gah Əzrayılı çağırırdı. Əzrayıl yanında dayansa da nə onun yalvarışlarını eşidirdi, nə də qarğışlarını - əlində çürümüş alma, eləcə quruyub qalmışdı. Əgər Əzrayıl o idisə, bəs bunlar kim idi?! Əgər Tanrı insanların canını ona tapşırılmışdısa, bəs onda Tanrıının ona verdiyi bu səlahiyyəti mənimsəyənlər kimlər idi?! Bu işgəncə verənləri nə Faraonun gününə salardı! Amma bu onun ixtiyarında deyildi - hələ onların uzun bir yaşamları var idi. Əzrayıl ilk dəfə özünü çox aciz hiss elədi.

Tanrıının yazısı ilə Ayna xanımın ömrünə 33 il 2 ay 15 gün 2 saat 11 dəqiqə qalırdı. Deməli, bu qadın hələ 33 il 2 ay 15 gün 2 saat 11 dəqiqə bu işgəncələrlə yaşamalı idi. Daha Əzrayıl dözə bilmirdi, əlindəki alma da təmiz çürüyüb qurtarmışdı. Və Əzrayıl...

... Çürümüş almanın Ayna xanıma iyliydi, amma o bu iyi hiss eləmədi, heç əslində almanın iyi də qalmamışdı, əlini atıb onun sinəsindəki ürəyi qopartdı, parça-parça olmuşdu bu ürək,

qapqara qanın içindəydi. Və bunu görən Həmid Sultanovun daha Əzrayıla ehtiyacı qalmadı, çox rahat bir nəfəs aldı və Tanrıının yaratdığı bəndələrdən birincisi oldu ki, əzrayılsız-filansız canını tapşırdı. Əzrayılın başı Ayna xanımı xilas etməyə qarışlığından Həmid bəyin canını özü ilə götürməyi unutdu, Həmid bəyin canı eləcə qaldı bu divarların arasında.

Əzrayıl yalnız göy üzünə qalxdıqdan sonra yadına düşdü ki, Tanrıının Həmid Sultanovu öldürmək haqqında əmrini yerinə yetirməyib və cəzalanacaq, özü də ağır cəzalanacaq. Çünkü ikinci dəfəydi ki, Tanrıının yazısını pozurdu. Birinci dəfə bu əmri Nəsiminin dərisi soyulanda pozmuşdu, o böyük şairin canını bir saat əvvəl almışdı ki, Şeytanın Övladlarının verdiyi işgəncəni hiss eləməsin...

Əzrayılın dözə bilmədiyi işgəncələri vaxtilə hər gün görən bu divarlar gördükərini açıb danışsaydılar millət dəhşətə gələrdi. Divarlar da milləti dəhşətə gətirməmək üçün susur və bildiklərini bir dövlət sirri kimi qoruyub saxlayırdılar.

O da inanırdı ki, burası günlərin birində dünyanın anoloqu olmayan qeyri-adi bir muzeyinə əvəriləcək və bütün dünya da bu muzeyə tamaşa eləmək üçün Bakıya tökləcək.

İlk dəfə tutulanda əvvəl-əvvəl Şuşada yatmışdı - Xan qızı Natəvanın öz qardaşının xatırınə tikdirdiyi həbsxanada...

... O necə Xan qızı idi ki, Xan oğlu qardaşını Nikolay tutdurmuşdu və Sibirə göndərirdi. Xan qızı da Nikolaya ağız açmışdı:

- Zati-aliləri, icazə verin Şuşada bir həbsxana tikdirim, qardaşım da cəzasını həmin həbsxanada çəksin.

Zati-aliləri Nikolay da Xan qızının sözünü yerə salmamışdı, axı o Xan qızı idi...

... Şuşa son saatlarını yaşayırdı... Generallar camaatı düşmənin qarşısında əliyalın qoyub aradan çıxmışdılar, gedib Laçının qəşində dilxorçuluqlarından araqlı içirdilər. Şəhər boşalırdı.

Həbsxananın rəisi nəzarətçilərə:

- Açıq qapıları!

Bütün qapılar açıldı, məhbuslar həyətə töküldülər.

Rəis:

- Ermənilər artıq şəhərə girirlər. Siz cinayətkar olsanız da mən sizi ölümə atıb gedə bilmərəm. Bu əclaflıq olar. Həminiz azadsız. Kim canını qurtara bilir, qurtarsın.

Burdan qaçmağı heç vaxt ağıllarına belə gətirməyən - bu həbsxana tikildiyi 120 ildə cəmi bircə qaçış olmuşdu - məhbuslar bir-birlərinə baxdılar.

Həbsxananın təyinatsız rəisi irəli yeridi:

- Rəis, bir kişilik edirsən, birini də elə! Göstəriş ver, həbsxanada nə qədər silah var paylaşınlar bizə. Günahlarımıza qanımızla yuyaq!

Rəis əməliyyat üzrə müavinə baxdı:

- Nə deyirsən?

Əməliyyat üzrə müavin:

- Paylayın silahları!

Məhbuslar hamısı bir nəfər kimi günahlarını qanlarıyla yudular, generalların qoyub qaçlığı şəhəri bir neçə saat qoruya bildilər ki, əliyalın şəhər əhli də bu müddətdə arvad-uşağını ikinci Xocalı qətlamından xilas edə bildi...

... Özü də Xan qızının qardaşının yatdığı "15" nömrəli kamerada. Və bu məşhur kamerada yatmaq üçün rəisə babat da pul vermişdi. O illərdə bu, Qarabağda ən çox fors olunası bir şey sayılırdı:

- Ə düdük, sən mənnən danişa bilməzsən ey! Mən Şuşada onbeş nömrəli kamerada yatmışam.

... Allah, sən saxla...

Bu hörmətli kameranı fərqləndirmək üçün qapının üstündəki "15" rəqəmini də qırmızı rənglə yazmışdılar, baxmayaraq ki, qırmızı hökumətin rəmzi olduğuna görə məhbuslar bu rəngə nifrət edirdilər. Və heç kəs də bunun səbəbini bilmirdi ki, bu rəqəmi niyə məhz qırmızı rənglə yazıblar. "15" nömrəli kamera rəislərə bütün həbsxana qədər xeyir verirdi. Bu kameraya yemək-

içmək Cıdır düzündəki restorandan gətirilirdi. Divarlarında xalı-xalça, ayaq altda gəbəsi vardi. Nəfəsliyindən ləzzətlə Topxanaya tamaşa eləmək, Daşaltı çayının şirəltisəna qulaq asmaq olurdu. Və bu musiqinin sədaları altında gözlərini yumub azacıq da olsa özünü Cıdır düzündəki azad adamlar kimi hiss edə bilirdin. Qisası, Şuşada yay aylarında bir mənzilin aylıq kirayəsi 100 manat idisə, bu kameranın aylıq kirayəsi 300 manat idi, özü də adam başına.

Burda isə heç bir kameranın üstündəki rəqəmi qırmızı rənglə yazmamışdır. Hansına yazayırlar ki?! Hər birində nəinki Xan qızının qardaşından, hətta özündən də məşhur adamlar yatmışdır. Hətta bir kameraya bir neçə məşhur adam şərik çıxırı. Və bu adamlar o qədər məşhur idilər ki, o, bu siyahıya düşmürdü.

Şuşadakı “15” nömrəli kameradan fərqli olaraq burdaki bahalı kameralarda milli pul işləmirdi, hesab dollarla gedirdi. O da bahalı kameradaydı, amma nə puluna, nə də adına görə yox - Rəisi vaxtilə “15” nömrəli kameranın nəzarətçisi olmuşdu.

Və indi oturmuşdu bir vaxtlar Şairə işgəncə verilən bu bahalı kamerada və heç bilmirdi ki, vaxtilə Məmməd Əmin dünyaya böyük bir pislik edərək Stalini məhz bu kameradan qaçırtdırıb və sonra həmin o Stalin də Məmməd Əmini elə bu kamerada da döydürüb.

Oturmuşdu və fikirləşirdi ki, buru haçansa muzey olsa da bu muzeydə onun adı olmayıcaq, çünkü o, məşhurların yanında çox balacayıd.

... Amma o da, o biriləri də, buranın muzey olacağını yanan qəzetçilər də səhv edirdilər - buru heç vaxt muzey olmayıacaqdı. Pullu oğlanlardan biri günlərin birində buranı satın alıb özəlləşdirəcəkdi və sonra da sökdürəcək və yerində kvadratı beş min dollara göydələnlər ucaldacaqdı. Dünyada ruhların olduğundan və bu ruhların onları rahat yaşamağa qoymayacağından bixəbər olanlar və ya belə şeylərə inanmayanlar bu göydələnlərdən aldıqları evlərdən xeyir-bərəkət görməyəcəkdilər. Bu ona satacaqdı, o bu birisinə, bu biri o birisinə, nəhayət, heç kim bu binalardan ev almaq istəməyəcəkdi. Və gecələr bu binalarda indi Şəhidlər Xiyabanının altında Çəmbərəkənd qəbristanlığının yerində tikilmiş dörd göydələn kimi işıqlar yanmayıacaqdı. Və günlərin birində Bakıda alababat bir zəlzələ olacaqdı və bu binalar həmin alababat zəlzələdə çökəcəkdi, sonra heç kim burda yeni binalar tikməyə ürək etməyəcəkdi. Və şəhər meri burada böyük bir park salacaqdı və bir dənə də xatirə lövhəsi qoyacaqdı...

Hələ o vaxta çox vardi. Oturmuşdu Şairə Şeytan Övladlarının işgəncə verdiyi divarların arasında, fikirləşməkdən yorulub özüylə şahmat oynayırdı...

Axşam saat səkkiz xəbərlərində oxunan Prezident fərmanı Cadir Şəhərini Dolu kimi vurdu. Bu qəfil dolunun sevinciyə hamı çadırdan bayır atıldı. Şəhərdə bir vur-çatlaşın başladı ki, sanki camaata demişdilər sabah evinizə qayıdırınız.

Sonuncu dəfə belə toy-bayram Türkiyə futbolda Dünya üçüncülüğünü qazanan gecə olmuşdu. Camaat “urrey” eləyib necə çölə tökülmüşdüsə... ağlayan kim, bayraq yelləyən kim, tonqal qalayan kim...

Qəfil səs-küyə yuxudan hövlənək qalxan Musanın Anası oğlunun üz-gözündəki sevinci görüb soruşmuşdu:

- Nə olub, ay oğul?
- Türklər qələbə çaldılar.
- Qarabağı aldılar?
- Nə Qarabağ?! Futbolda ey, dünya çempionatında.

Musanın Anası başını bulayıb:

- Allah ayıbinizi örtsün! Mən də elə bildim müharibə qurtardı.

Ayağı yer tutan da, tutmayan da Pələngin Anasına müştuluğa qaçıdı:

- Prezident Pələngə Milli Qəhrəman adı verdi!

Alaçığın qapısı açıq idi...

... Pələngin Anası çarpayıda üzü qapıya uzanmışdı, alt kipriklərinin ucunda iki damla qurumuş yaş, ona şah damarından yaxın olan Tanrıni axtaran baxışları açıq qapıdan görünən

toranlaşmış bir parça səmaya ilişib qalmışdı... Sol əli aşağı sallanmışdı. Sağ əlində isə bir papaq vardı - Rəşid Behbudovun Pələngə bağışladığı papaq...

Və müştuluğa qaçanlardan heç biri Pələngin Anasından müştuluq ala bilmədi...

Dünyanın ən şirin şeyi olan azadlığın elə bir şirinliyini, dadını-tamını duymadı, bu azadlığın heç o qədər də həsrətini çəkməmişdi. Bir azadlığın ki elə bir şirinliyi yox idi, bir azadlıqda ki onu heç kim, heç harda gözləmirdi və o heç kimə lazıim deyildi - heç belə dadsız-duzsuz azadlıq da ona lazıim deyildi.

Və dəmir qapılar arxasında bağlanan kimi bu altı milyardlıq dünyada özünü içəridəkindən daha tənha və daha yalqız hiss elədi. Hara getsin, kimə getsin. Hansı üzlə Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin çöllərə səpələnmiş camaatinin üzünə çıxsın. Müharibə Allahın ona verə biləcəyi, amma vaxt tapıb verə bilmədiyi bütün şeyləri əlindən almışdı, əvəzində ağarmış saçlar və bir də hər an qopub düşə biləcək bir dünya ağrı-acını güc-bəla ilə daşıyan bir ürək vermişdi, bir az da çoxdan unudularaq yalnız saralmış qəzet səhifələrində qalmış nə özünə, nə də heç kimə lazıim olmayan şöhrət. Və bu on ildə heç kim onun adını məhz onun adı olduğuna görə oğluna qoymamışdı, hətta xilas elədiyi insanlar belə.

Qarabağ camaatinin yorğan davası bitmiş və dünya qayıdır öz əvvəlki məhvərinə düşmüşdü və dünya yenə 24 saat öz ətrafında, 365 gün 12 saat isə Günəşin ətrafına fırlanaraq öz kefindəydi və bir şouya çevrilmişdi. Bu şounun qəhrəmanları onun kimi müharibə qəhrəmanlarını çoxdan unutdurmuşdu. Həm baldızı ilə, həm qaynı arvadiyla yaşıyan, qayınanasının sevgisine isə biganə qalan Xose Antuan Rodrigesin qayınanasının iztirabları bir tərəfdən, aşnası ilə qəzaya düşmüş Diananın ölümünün acısı bir tərəfdən, "Aşka sürgün" dəki qızın göz yaşları bir tərəfdən - adamları elə təsirləndirib üzmüşdü ki... Adamin adamlara yazıçı gəlir, lap ürəyi ağıryırırdı...

Vaxtilə atdan salib çayxanadan qovdıqları indi yenə at belində idilər."Yiquli" həsrətində olanlar xarici maşınlarda, cangüdənlərin əhatəsində gəzirdilər. Şəkilləri qəzetlərdən düşmürdü. Ən məşhur müğənnilərdən də məşhur idilər və ilboyu qastrollardaydilar. Böyük-böyük dövlətlərin padşahları ilə oturub-dururdular, qəşəng-qəşəng şəkillər çəkdirirdilər. Tuthatut başlayanda birinin də burnu qanamamışdı, arada onun kimi kasıblarınkı qırılmışdı.

Özünü tamamilə unudulmuş bildiyi halda...

... O adamlar ki, milyonları yediynə görə həbs olunan, dünənədək demokratiyaya, elə onların da üzünə tüpürən dövlət məmurlarının müdafiə komitələrini yaradırdılar, adlarını siyasi məhbus siyahılara salıb Avropanın qapılarını sindirirdi, amma bu uzun illərdə bircə dəfə də onu yadlarına salmamışdılar...

... elçi elçi dalınca düzüldü...

- Bəy...

... Bəy sözündən heç əvvəldən xoşu gəlmirdi. Onu "bəy" deyə müraciət edəndə əsəbləşirdi:

- Ə, nə bəy-bəy salmısınız? Bəyin ya anası bəylə yatar, ya da atası bəy qızıyla. Mənim nə anam bəylə yatıb, nə də atam bəy qızıyla. Kasıb itinin adını Gümüş qoyan kimi hamınız adınızı bəy qoymusunuz. Bəylərin torpağında düşmən tank oynatmaz.

Bir dəfə Bakıdan telefon açmışdılar:

- Bəyin köməkçisi, Bəy deyir ki...

O da köməkçinin sözünü ağızında qoymuşdu:

- Dostum, bəyin köməkçisi olmur, nökəri olur! - deyib dəstəyi asmışdı...

... - Bəy, bizim partiyaya gəl, bu gün-sabah iqtidarıq...

- Bəy, bu dəqiqlikə ölkədə iki partiya var, biri YAP-dı, biri də bizimki, başqan müavinlik təklif edir...

- Bəy, Etibar bəy axşam yeməyinə dəvət edir...

- Bəy, Rəsul bəy Nyu-Yorkdan zəng edib səni soruşurdu...

- Bəy, başqan deyir gəlsin Qarabağ Azadlıq Təşkilatını verim ona...

... Bəy, bəy, bəy...

Ev sahibi qorxmağa başlamışdı:

- İncimə, oğul, bəlkə başqa bir ev tapasan? Uçastkovı bütün günü məhlədən çıxmır.

Uşağın bir balaca budkası var, birtəhər başımızı saxlayırıq. Sən Allah, incimə.

- Yaxşı, xala, bir-iki günə çıxaram.

Gecə otaq ona Şeytanın özünün yatdığı, Şeytanın əmri ilə Məmməd Əminin döyüldüyü, Şairin işgəncə verildiyi, Avropadan gələn insan haqlarını qoruyan deputatları şahmatda yixib-süründüyü kameradan da soyuq, qaranlıq və dar gəldi. Heç Əzrayılın çürümüş almasını iyələmdən canını tapşiran Ayna Sultanovaya edilən vəhşətlərə dözməyib çatlayan divarların arasında özünü bu qədər pis hiss eləməmişdi, canı sıxıldı.

Yüzlərlə oğlanı bir işarəsi ilə ölümə aparan, ayağını yerə vuranda Dünyanın Ən Varlı Şəhəri kimi bir şəhəri silkələyən, nazirlərin boğazından quş boğazı kimi yapışan bir oğula indi bu boyda ölkədə - yolunda hər şeyini qurban verdiyi bu boyda ölkədə Allahın bir kirəkeş otağını da çox görürdülər. Amma onu bundan da çox ağrından başqa şey idi. Yaralardan axan qanlar qurumamış insanlar hər şeyini unutmuşdular. Sanki bu dünyada heç nə olmamışdı - nə Dünyanın Ən Varlı Şəhəri, nə Qarabağ, nə şəhid, nə də qucaqlarda “əmi, qoyma ölüm” deyib can verən qız görməmiş cavanlar - hər kəs öz işindəydi.

Və onu da başa düşürdü ki, qapıya gələn elçilərin təklifləri heç də onların ağalarının onun keçmiş xidmətlərini qiymətləndirməsi deyil, yenidən ondan öz məqsədləri üçün istifadə etməkdi, vəssalam.

Elçilərin heç birinə acı söz deyib qapıdan qovmamışdı. İstehza ilə, bu istehzanı gələn elçilər də hiss edirdilər, amma üstün vurmurdular, qulaq asmışdı, hamısına da demişdi ki, fikirləşərəm.

Amma biri onu hövsələdən çıxartdı. İgid oğlanıydı, vaxtilə bir şəhəri qoruyurdu, müharibənin yorğunluğunu və havasını çıxarmaq üçün onu da Bayıldakı bahalı otelin bahalı nömrələrinin birinə dincəlməyə göndərmişdilər. Canından müharibə havası çıxanadək dincəlmışdı, sonra Prezident əfv eləmişdi.

- Utanmirsan?

- Nədən?

- Bir şəhəri qoruyan oğlan indi bir adamı qoruyursan. Yəni bu adam o qoruduğun şəhərdən çox bahalıdı? Özün də qəzətdə bəyanat verirsən ki, ona bir söz deyən mənim meyitimin üstündən keçməlidir. Sənin meyitin qoruduğun şəhərdə qalmalıydı ey. İkimiz də xəcalət çəkməliyik ki, meyidimiz oralarda qalmayıb. Başımı qaldırıb camaatın üzünə baxa bilmirəm. Elə bilirom üzümə tüpürəcəklər ki, şəhərin öləndə sən niyə ölmədin. İndi də ölüb yerə girmək əvəzinə durub gəlmisən üstümə, utanıb-qızarmadan mənə də təklif edirsən ki, mən də sənin kimi gedib iti-qurdu qoruyum. Ayıbdı ey! Ondansa gəl gedək boğazımıza bir çatı salaq.

Bu sözlər elçiye güllə kimi dəymışdı, başını aşağı salıb qıpqrırmızı qızarmışdı və bir söz demədən durub getmişdi. Səhər qəzetlər bəyanatını yaymışdilar ki, partiyasından istəfa verib.

Səhəri beləcə heç vaxt çıxa bilmədiyi və çıxa bilməyəcəyi fikirlər burulğanında açdı. Geyinib evdən çıxdı. Həbsxananadan çıxandan sonra neçə dəfə istəmişdi bir doğma yerlərə getsin, ürəyi gəlməmişdi. Elçiye dediyi kimi, qorxmuşdu, qorxmuşdu ki, camaat üzünə tüpürər. Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin ölümündə ən böyük günahı özündə görürdü. Neçə ildi çəkə bilmədiyi bu yükün altında əzilirdi. Və onu da bilirdi ki, bu yük onu ömrünün axırına qədər öz altında əzəcək və elə bu yükün altında da oləcək. Onun fikrincə, Komandir çoxdan olmuşdu, indi yaşayış Komandir deyildi, kimiydi heç özü də bilmirdi.

Çıxanda ev sahibi:

- Hə oğul, nə deyirsən?

- Narahat olma xala, gedirəm rayona, iki-üç günə qaydırıb şey-şüyümü aparacam.

- İncimə, oğul! Özün başa düşürsən də.

- İncimirəm!

Düşdü “Şamaxinka” deyilən yerə, dünya binə olandan rayonlara gedən maşınlar burda müştəri gözləyirdi:

- Yevlağa iki nəfər...
- Gəncəyə, Gəncəyə...
- Göyçaya bir nəfər...

Onu görən kimi müştəri gözləyən maşın sahibləri başına yiğişdilar:

- Hara, qardaş?
- Dünyannın Ən Varlı Şəhərinə.
- Hara?!
- Eşitdiyiniz yerə.

Bir-birlərinə baxdilar:

- Bu nə deyir, ə?!

Əynində köhnə əsgər köynəyi olan sütül bir sürücü dedi:

- Əmi, mən o tərəfə gedirəm. Sən, budey bağın içindəki çayxanada çay iç, beş-on dəqiqəyə bir-iki nəfər də tapım gedək.

Çayxanada sakinlik idi. Bir stolda iki ahil adam başlarını əllərinin arasına alıb şahmat oynayırdı, bir nəfər də sanki şahmata deyil, futbola azarkeşlik edirmiş kimi yerində otura bilmirdi. Şahmatı dəli kimi sevdiyindən bir az onlara yaxın oturdu, gözü qalmışdı şahmatda. Azarkeşlik edən oynayanlara aman vermirdi, gah birinə gediş göstərirdi, gah o birisinə. Oynayanlar da onun dediyi gedişləri etmirdilər.

O da əsəbləşirdi:

- Ə, vallah, siz bunu bilmirsiniz.

- Ə, qoy bu zəhrimarı oynayaq də!

Şahmat oynayanda dünyani da unudurdu, özünü də, hətta Dünyanın Ən Varlı Şəhərini də. Ağlı-qaralı 64 xanalı bir taxta parçasını, ağlı-qaralı 32 daşı insan ağlının hələ sonunadək gedib çıxa bilmədiyi bir möcüzə adlandıırırdı. Bu daşlardan 16-sı ona tabe idi, hətta Tanrıının yerdəki kölgəsi olan padşahı da. Həmişə deyirdi ki, şahmatı insan yaratmayıb, çünki insanda belə bir möcüzəni kəşf edə biləcək bir ağıl yoxdu. Deyirdi ki, yeri-göyü yaratdığı kimi şahmatı da Allah yaradıb və özü üçün yaradıb. Allah onun itaetindən çıxmış bu dünyani yaratlığına peşman olduğu, amma məhv eləyib məhsər ayağına çəkmək istəmədiyi insanlardan, insanların canını almaqdan yorulub əldən düşmüş neçə milyon ildi əlində istəfa ərizəsi dərgahının ağızında dayanmış Əzrayıldan usanıb yorulanda bir anlıq özünə çəkilib hər şeyi unutmaq və yorğunluğunu çıxarmaq üçün özü-özü ilə şahmat oynayır.

Və onu da deyirdi ki, Fişer Tanrıının işinə qarışib bu möcüzənin sonuna çıxmaq istədiyi üçün Tanrı onun ağlını əlindən aldı ki, şahmat elə sərr olaraq qalsın. Və həmişə şahmatla bağlı düşündüklərini deyəndə şahmatın möcüzəsindən xəbərsiz olan dostları:

- Ə, vallah, sən xəstəsan.

Bir az kitab oxumuş dostları da deyirdi:

- Marks deyib ki, dünyada ən səfəh oyun şahmatdı.

Və dünya Tanrıının iradəsindən çıxanda dostları:

- Deyəsən, Allahın başı şahmat oynamaga qarışib.

Həbsxanada məhbuslar da görmüşdülər ki, o şahmat oynayanda bütün ağrısını-acısını unudur, 6-cı kalona xəbər göndərməmişdilər və ordan da məxsusi bir şahmat düzəldib yollamışdilar Komandırə.

Həbsxana rəisindən daha çox ədəbiyyat müəlliminə oxşayan, məhbuslara, xüssusilə də cavanlara öyünd-nəsihət verməkdən yorulmayan Rəis də şahmat xəstəsi olduğundan az-çox şahmat bilənləri onunlar bir kameraya saldırırdı. Hərdən özü də bir bəhanə ilə gəlirdi onun kamerasına, ləzzətlə bir-iki partiya oynayırdı, həmişə də uduzurdu. Hər dəfə uduzanda da başını yelləyib deyirdi:

- Komandır, vallah, sən bu şahmatın dalınca düşsəydin çoxdan dünya çempionuydu.

Rəisin Komandirlə köhnə tanışlığından və ona xüsusi hörmət bəsləməsindən hamının xəbəri vardi, hətta yuxarıların da. Rəis bir neçə dəfə Büyük Rəisə demişdi:

- Avropada türmələr arasında müxtəlif idman yarışları keçirilir. Bəlkə, biz də bir şahmat yarışı keçirək?

Büyük Rəis:

- Deyəsən başına at təpib. Bəlkə yeni ulduz müsabiqəsi keçirəsən?!

Bir dəfə Rəis Avropadan gələn hüquq müdafiəçilərini hərləyib-fırlayıb onun kamerasına gətirmişdi ki, bəlkə onu da siyasi məhbuslar siyahısına salalar. Hüquq müdafiəçilərinə əvvəlcədən də demişdi ki, bu ən məşhur cəbhəçilərdəndi. Ona da işarə eləmişdi ki, ürəyini boşalt.

- Hansısa bir şikayətiniz var?

- Xeyr.

- Nə üstə həbs olunmusunuz?

- Adamı nə üstə tutarlar? Cinayət eləmişəm.

- Nə cinayət?

- Adam öldürmüştəm.

- Siz keçmişdə cəbhəçi olmuşsunuz?

- Xeyr.

- Özünü siyasi məhbus sayırsınız?

- Xeyr, mən siyasətçi deyiləm.

Rəis də dilxor-dilxor başını bulayıb yavaşca onun qulağına piçildamışdı:

- Rəhmətliyin oğlu, bu boyda adamları gətirmişəm ayağına, sən də deyirsən adam öldürmüştəm.

- Yalan danışım?

Hüquq müdafiəçiləri stolun üstündən muzey əşyasına oxşayan qeyri-adi şahmatın gözəlliyyinə heyran qalmışdır. Daşları götürüb çox maraqla bir-bir tamaşa edib demişdilər ki, dünyada bu gözəllikdə şahmat görməyiylər.

Rəis də fors eləmişdi:

- Bunu məhbuslar özləri düzəldib.

Avropalı qonaqlar inanmamışdır:

- Doğrudan bunu məhbuslar düzəldib?

- Bəli.

- Bunu kim oynayır?

Rəis Komandiri göstərmişdi.

- Bizimlə oynayarmı?

Rəis:

- Komandır, bu avropalılara bir dərs ver. İt uşağı elə bilirlər ki, bunlardan ağıllı insan yoxdu.

Komandır gülümşəmişdi:

- Sənin xətrinə.

Və Komandır bu hüquq müdafiəçilərinin ikisini də şahmat taxtasının üstünə yixib elədən-elə sürümüşdü, belədən-belə.

Komandırə dalbadal bir neçə dəfə məğlub olan və bundan heyrətə gələn qonaqlardan biri maddim-maddim Komandırə baxıb ciyinlərini çəkmışdı:

- Bu ki möcüzədi! Mən professional şahmatçıyam, vaxtilə dünya çempionatlarında da iştirak eləmişəm, belə şey görməmişəm. Bu adam Fişer kimi oynayır.

Rəis:

- Komandır, gördün, bunlar da mən deyəni deyir.

Qonaqlar ayrılanca öz vizit vərəqələrini ona verib xahiş etmişdilər ki, Avropaya yola düşsə onların qonağı olsunlar, sonra da əlini möhkəm-möhkəm sıxıb demişdilər:

- Çempion!

Komandir də heç vaxt qonaq getməyəcəyi insanların vizit vərəqələrini etika xatırına olsa da qəbul etməmişdi, qonaqları pərt etməmək üçün vərəqləri Rəis almışdı. Amma Komandir ayrıلندا şahmatı bağışlamışdı onlara.

Qonaqlar götürmək istəməmişdilər:

- Olmaz! Belə bahalı hədiyyə qəbul edə bilmərik.

Rəis də onları başa salmışdı ki, bu millətin özəl bir adəti var, qonağın xoşuna gələn şeyi mütləq ona bağışlayırlar, əgər qonaq götürməsə, özlərini təhqir olunmuş sayırlar. Və çox xahiş eləmişdi ki, millətin adətinə hörmət eləsinlər.

Və qonaqlar da millətin adətinə hörmət etməyə məcbur olub Komandirin hədiyyəsini qəbul etmişdilər.

Gedəndən sonra həbsxana haqqında gözəl bir rapor yazmışdılardı. Həmişə avropalıların kəskin tənqididə ilə rastlaşan Böyük Rəis raporu oxuyub təəccüblənmişdi və Kiçik Rəisi çağırmışdı:

- Rəis, sən neyləmisən ki, bizi belə tərifləyiblər?

- Mən eləməmişəm, Komandir edib.

Sonra hadisəni danışmışdı və yenə Böyük Rəisə demişdi:

- Rəis, vallah, gəl bir yarış keçirək! Görürsünüz də!

Böyük Rəis:

- Yaxşı, bir fikirləşərəm. Danışım görüm böyükələr nə deyir.

Komandir bir dəfə soruşdu:

-Rəis, mənimlə dostluq eləməyə qorxmursan?

Rəis də yarızarafat:

- Rəhmətliyin oğlu, mən də sizinlə bir yerdə cəza çəkirəm də, özü də düz iyirmi səkkiz ildi. Hələ beş ilim qalıb, sən məndən tez çıxacaqsan. Fərqimiz ondadır ki, mənim kameramda kondisioner var, bir də şoferim hər günorta mənə peredaça gətirir.

Azadlığa buraxılınca kabinetində sonuncu dəfə Komandirlə şahmat oynayan və yenə uduzan Rəis ayrınlarda dedi:

- Komandir, mən ölüm, hərdən gəl şahmat oynayaq...

... İndi gözü qalmışdı şahmatda, çayı da soyumuşdu. Hər dəfə səhv gediş görəndə yerində qurcalanır, həmin azarkəş kimi o da az qalırkı müdaxilə eləsin. Birdən qulağı arxa stoldan Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin adını çaldı.

- Yox, ora getmədim. Hiss etdim ki, Qukasyan ora getməyimi istəmir, mən də üz vurmadım. Həm də orda maraqlı bir şey var ki?! Daş daş üstə qalmayıb. Xocalıda oldum, Əsgəranda oldum. Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə giron ilk tankın üstündə şəkil çəkdirdim.

- Bəs Şuşada?

- Qukasyanla qalxdıq Cıdır düzünə, ordan da yendik İsa bulağına. Mənə yaxşı bir qonaqlıq verdi.

Komandiri soyuq tər basdı, geri çevrildi, üç nəfər yaraşıqlı cavan oğlanıydı... Birini dərhal tanıdı...

... - Bundan yaxın dana! Yoxsa axtarış beş-altı bağlı qapı tapıb çəkirsiniz, sonra da qəhbə-şivən salırsınız ki, camaat qaçıb. Nə demək istəyirsiniz? Ermənilərə nakolka verirsiniz ki, şəhər boşdu, qorxmayın!?

- Mən o xanımın çəkdiyinə cavabdeh deyiləm.

Soyumuş çayını götürüb atdı yerə, yeni bir çay süzdü, bir qurtum içdi, sonra sözünə davam elədi:

- Get də! Get o həkimi tap, o binamusdan yaz! Yaz ki, biri canını verir, biri də canını verən oğulun anasından pul istəyir. Yox, bunları yazmazsan. Bilirsən gedib nə yazacaqsan?! Oğullar qalacaq qıraqda, bayaq gördükərini yazacaqsan. Yazacaqsan ki, cəbhəçilər qudlurluq edir, vəzifəliləri soyur, bir-birini qırır, çünkü sənin hökumətin bunu istəyir.

Yurnalıst başını buladı:

- Komandır, mən hökumət jurnalisti deyiləm. Hökumət jurnalisti olsaydım, hökumətin yanına gedərdim, bura gəlməzdəm.

- Götür çayını iç. İncimə, həqiqət budur. Oturmusunuz Bakıda, burdan xəbəriniz yoxdu. İnsanlar dəli kimidilər, hər sözdən havalanırlar. Qəzetdəki adı bir yalan adama erməni gülləsindən pis dəyir. Dünən o verilişdən sonra bütün şəhər bir-birinə dəymışdı. Mən olmasam uşaqlar gedib onu studiyanın qabağında sürüyəcəkdilər. Qaldı müsahibəyə... Bilirsən, dostum, mühəribədə üç cür adam var. Döyüşənlər, tank belində şəkil çəkdirənlər, bir də müsahibə verənlər. Bu boyda şəhərdə iki tank var, birini camaat pul yiğib alıb, Qarağacı qəbristanlığında ermənilərin qabağını kəsib. O birini də Mütəllibov göndərib özünükkülərə, guya biz nemesik. Ağ evin qabağındadı, ordakları qoruyur. Şəkil çəkdirənlər üçündü, istəyirsən get birini də sən çəkdir. Bizim batalyonadakılar döyüşənlərdi, şəkil yerini də göstərdim. Müsahibə verənlər də Ağ evdəirlər, bilyard oynayırlar. Gecə düşən kimi də qaçırlar Bərdəyə, hələ biri qrad səsi eşitməyib. Elələri var ki, heç Bərdədən bu tərəfə keçməyib, sürücüləri gəlib ezamiyyət vərəqlərini möhürləyib gedir.

- Bunlardan xəbərim var.

- Xəbərin var get yaz da, niyə yazmırsan?..

... - Qukasyan çox maraqlı adamdı. Yaxşı bir müsahibə götürmüşəm. Bir-iki günə çap edəcəm.

... - Nə qədər ruhla yaşamaq olar? Ruhu topa qoyub atmaq olmur ey! Lənkərandan beşaltı könüllü gəlib, cavan uşaqlardı, od-alovdular. Srağagün ikisini vurdular. Biri lap uşağıydı, qucağında öldü. Can verəndə deyirdi, dayı, qoyma ölüm...

... - Yerevanda da Köçəryanla görüşdük.

... Drakonu basmışdı bağırna, balası vurulmuş pələng kimi sinəsindəki hələ qanı qurumamış yaraları yalayırdı...

... Yerindən qalxdı və qalxmağı ilə bayaqdan Qukasyandan danışanı necə vurdusa oğlan arxadakı stola dəyib stolqarışq düdü yerə - bütün çayxana səksəndi. Əlini atıb onu təzədən qaldırdı və təkrar vurdu, yixilisini təpikləməyə başladı. Dostlarına kömək etmək istəyənlərə:

- Sizin də...

Hansını vurdusa yerdə qaldı. Üçünü də bir-birinə qatmışdı. Heç kim yaxın durmaq istəmirdi. Kimsə bağırırdı:

- Polis! Polis! Polis çağırın!

Hay-küyə yürüüb gələn bayaqkı Əsgər Köynəkli Sürүü onun qolundan tutub çayxanadan çıxarmağa çalışırırdı:

- Əmi, bu dəqiqə polislər tökülcək. Gəl səni aradan çıxarım. Gəl dana!

Döydüklərinin üçü də yerdə zariyirdi, hırsı bir balaca soyumuşdu, gözünə stolun üstündəki fotoaparat sataşdı, götürüb çırpdı yerə.

Əsgər Köynəkli Sürүü isə qolundan dartaraq yalvarırdı:

- Di gəl dana! Gəl aradan çıxaq!

Elə yalvarırdı ki, sanki polislər gəlsələr onu da tutacaqdılar.

Döydükləri hələ özlərinə gələ bilmirdilər. Çoxdandı belə ürəkdən heç kimi döyməmişdi, özünə ləzzət elədi, qolunu Əsgər Köynəkli Sürüçünün əlindən çıxartdı, sonra dəsmalla əlinin qanını sildi, üst-başını çırpdı və heç nə olmamış kimi qayıtdı öz stoluna. Çayxanadakılar təccübələ gah yerdə zariyanlara, gah da ona baxırdı. Şahmat oynayanlar da dayanmışdır.

Cayı içmək istədi, gördü soyuyub, çayçını çağırırdı:

- Dostum, ordan bir çay gətir.

Əsgər Köynəkli Sürüçü:

- Bu nə təhər adamdı, ə?!

- Rəis, uşaqlar bir nəfər tutub gətiriblər.

- Nə üstə?

- Şamaxinkadakı çayxanada üç jurnalisti döyüb.

- Kimi döyüb?

- Üç jurnalisti.

Rəis yerindən qalxdı, əllərini bir-birinə vurub şaqqanaq çəkdi:

- Nə bir edib! Bizi yiğiblar boğaza! Hara jurnalistləridi?

- Rəis, bilmirəm. Amma çox şər adama oxşayırlar. Bayaqtan bəri zəng eləmədikləri yer qalmayıb. Qolos Amerika, Bibisi, Azadlıq, nə bilim ey, day hara. Bir qəhbə-şuvən salıblar ki! Hamısına da deyirlər ki, bizi iqtidar döydürüb.

- Qələt edirlər. Döyən kimdi?

- İki sudumisti var, üst-üstə iyirmi il yatıb.

- Neçə il?

- İyirmi il! Lap təzə çıxıbmış.

- Dava nə üstə olub?

- Bilmirik.

- Şahid var?

- Xeyr.

- Ə, o boyda çayxanada heç kim yox idi?

- Niyə yox idi, amma heç kim şahid durmaq istəməyib.

- Yaxşı. Əvvəl o jurnalistləri çağır.

Yurnalıstlər sir-sifətləri dağılmış, üst-başları cirilmiş halda hay-küylə girdilər içəri. Rəis birini o dəqiqə tanıdı, Avropanı suyoluna döndərən məşhur qəzetçilərdən idi, "zibilə düşdük" deyə bərk dilxor oldu. Yalançı bir hörmət göstərərək yerindən qalxdı. Biri hələ telefonla danışındı:

- Bəli, bizi möhkəm döyüblər, fotoaparatımızı qırıblar...

Rəis:

- Ay yoldaş, o telefonu söndür. Söndür! Burdan çıxandan sonra nə qədər istəyirsən danışarsan. İndi əyləşin görüm nə baş verib.

Sir-sifəti Lap İt Gününə düşmüş:

- Heç özümüz bilirik ki?! Çayxanada oturub çay içirdik, o da qonşu stolda oturmuşdu. Özü də arxası bizə tərəf. Birdən yerindən qalxb cumdu mənim üstümə, başladı döyməyə. Uşaqlar istədi mane olsunlar, onları da qatdı mənə. Sonra da sizin işçilər gəldi.

- Elə durduğunuz yerdə sizi döydü? Heç bir səbəb olmadan?

Üz-gözü İt Gününə düşmüş:

- Nə səbəb? Bəy dedi də. Biz öz aramızda iş söhbəti edirdik. O da şahmat oynayanlara baxırdı. Qəflətən söyə-söyə qalxdı cumdu bizə.

Üz-gözü Lap İt Gününə düşmüş:

- Rəis, mən bilirəm, bu iqtidarın işidir. Bu mənim həyatıma sui-qəsddir.

Rəis:

- Yaxşı, ağ eləmə. Nə iqtidar, nə sui-qəsd! Evdə arvadla dalaşanda da günahı iqtidarda Görürsünüz. Üç kişi bir adama cavab verə bilməmisiniz! İqtidar qolunuzdan tutmuşdu?!

Üz-gözü Bir Az İt Gününə düşmüş:

- Kor deyilik ha! Görürük də! Bayaqtan oturdublar müavinin kabinetində. Biri çay gətirir, biri şokolad gətirir. Bir azdan kabab-zad da gətirəcəklər. İşçiləriniz də qulağımız eşidə-əşidə deyirlər ki, yaxşı eləyib bunları əzişdirmişən.

Üz-gözü İt Gününə düşmüş:

- Hələ yolda deyirdilər ki, rəhmətliyin oğlu, döymüsən qaç çıx get də. Deyirik bizi ekspertə aparın, aparmırlar.

Üz-gözü Lap İt Gününə düşmüş:

- Mən bunu belə qoymayacam, bütün Avropanı bura tökəcəm.

Rəis hövsələsini zorla basdırı:

- Yaxşı, yekə-yekə danışma. İqtidarın işi-güçü yoxdu, elə düşüb sizin dalınıza. Avropa, yox bir BMT?! Biz Qrossun sözüylə işləmirik ey, qanunlarla işləyirik, - deyə stolun üstündəki

məcəllələri göstərdi, - Bu dəqiqə hər şeyi ayırd edərik. Sizi döyüb, qanun necə tələb edirsə, elə də cəzasını alacaq. İndi ifadələrinizi alarlar, sonra sizi həkimə apararlar.

Rəis müstəntiqi çağırıldı:

- Hələlik bunların ifadəsini al, denən onu da gətirsinlər. Siz də əl-üzünüzü yuyun, özünüzü bir səliqəyə salın. Kişi dalaşar də. Döyər də, döyürlər də.

Üz-gözü İt Gününə düşmüş:

- Rəis, bəs həkim?

- Dedim də, eşitdiniz, indi çağırarlar. Siz hələ gedin ifadələrinizi verin.

Baş İdarədən zəng elədilər.

- Deyir səndə çəpe olub?

- Elə bir şey deyil, adı davadı. Çayxanada bir nəfər üç adamı döyüb, uşaqlar da tutub gətiriblər.

- Ə, nə adam?! Yurnalisdilər ey! Biri də Avropanı suyoluna döndərəndi. Bir az əvvəl Ombudsman zəng eləmişdi. Ciddi məşğul ol. Özləri ilə də yumşaq danış. O Avropanı suyoluna döndərəndən də lap ehtiyatlı ol, yoxsa bütün Avropanı ayağa qaldıracaq, zəhləmizi tökəcəklər.

- Onu mən də tanıyıram. Bütün günü

Yerevanda, Xankəndində sülənir. Təpəsinin gülləsi əskikdi.

- Nə yeyib, özü bilər. Sənə deyirəm diqqətli ol.

- Baş üstə! Narahat olmayın, yoluna qoyacam.

Yurnalısları döyəni gətirdilər, ortaböylü, caydağ bir adamıydı, ilan kimi soyuq baxışları vardı, üz-gözündən bir etinasızlıq töküldü, elə bil dünya vecinə deyildi. Hiss olunurdu ki, çox bərkə-boşa düşüb.

Rəis:

- Əyləşin. Çay gətirsinlər?

- Sağ olun. Müavininizin otağında içmişəm,- gülümsədi,- mən polisi bu qədər mehriban bilmirdim.

- İndi danışın görüm nə baş verib, dava nə üstə olub?

- Rəis, heç nə üstə. Xoşuma gəlmədilər, mən də döydüm.

- Kim xoşunuza gəlməsə döyürsüz?

- Hərdən olur.

- Bəlkə bir az ciddi danışaq?

- Rəis, mən həmişə ciddi danışıram. Çox danışmağı da sevmirəm. Yenə deyirəm, xoşuma gəlmədilər, mən də döydüm.

- Bilirsiz ki, buna görə sizi azı yeddi il iş gözləyir?

- Bilirəm. Üstümdə resedivist adı var. Lap on il də verə bilərlər. Nə olar gedib çəkərik.

- Ola bilməz ki, siz bunu bilə-bilə, adı bir şey üstə dava salıb gedib yeddi-səkkiz il yatmağa razı olasınız.

- Rəis, mən müstəntiqə verdiyim ifadədə də beləcə demişəm. Ayrı bir deyəcəyim yoxdu.

- Qulaq asın, siz cavan adam deyilsiniz, qətiyyən boş yerdən dava salan adama da oxşamırsınız. Görüb-götürmiş, ağır adama oxşayırsınız. Mütləq bir səbəbi var. Bir də mənim üçün çox maraqlıdı, qaça biləcəyiniz halda qəcmamısınız. Niyə? Koroğlu deyib igidlik ondu, doqquzu qaçmaqlıqdı.

- Mən qaçmağı igidlik sayan koroğuların nəvəsi deyiləm.

- İyirmi il nə üstə yatmışınız?

- Rəis, görürəm yaxşı oğlana oxşayırsız. Nə özünüüzü yoran, nə məni. Hamısı qarşınızdakı sənəddə yazılıb.

Rəis müstəntiqin aldığı ifadəni yaxına çekib oxumağa başladı. Ad-familinə, doğum yerinə gözləri sataşanda duruxdu, başını qaldırıb diqqətlə qarşısındakına baxdı, sonra bir də oxudu...

... Bir şəhərdə doğulmuşdular, bir məktəbdə oxumuşdular. Onun idman çantasını daşımıştı. Üstündə sinif yoldaşlarıyla o qədər tutuşmuşdı ki. Bu çantanı daşımış kimin bəxtinə düşsə

yaşıdlarına fors edərdi. O da bu çantanı çox daşımışdı və o da bu çantanı daşımaqla yaşıdlarına çox fors etmişdi. İmarətdəki stadionda dostlarıyla qapının dalında durub onun vurduğu topların dalınca çox qaçmışdı.

... Aradan uzun illər keçmişdi. Vaxtilə çantasını daşımaqla fors etdiyi, qızların dərdindən dəli olduğu o mehriban, o gülərzən ogłandan əsər-əlamət qalmamışdı. Və bu uzun illər onun üz-gözünə, saçlarına, alnın qırışlarına əməlli-başlı əl gəzdirmişdi, amma təkcə onun gözlərinə gücü çatmamışdı, gözlərindən tanıdı.

Rəisin sır-sifəti dəyişdi, doluxsunmuş halda protokolu kənara itələdi, kreslosundan qalxıb ona yaxınlaşdı və qucaqladı:

- Komandır!

Quruyub qaldı:

- Nə?

- Sən Komandırsən! Tanıdım səni, Komandır! Bağışla, gec tanıdım. Bağışla, Komandır!

Çaşqın-çaşqın soruşdu:

- Sən kimsən?

- Yadınıza düşmərəm. Bir məktəb

də oxumuşuq. Siz bizdən dörd-beş sinif yuxarı oxuyurdunuz. Onda sizə Kapitan deyirdilər, müharibədə Komandır oldunuz. Futbola gedəndə o qədər sizin idman çantanızı daşımışamkı! Məktəbdə hamı sizdən qorxurdu. Bir dəfə bizim məktəbin qızlarına söz atdıqlarına görə bazarın qabağında iki oğlanı möhkəm döydüyüňüz də yadımdadı. Siz tutulanda məktəbdəki qızların hamısı ağlayırdı, elə müəllimlər də.

Rəis o qədər doğma danışındı ki! Orta məktəbi gözünün qabağına gətirdi, amma nə illah elədi Rəisi yadına sala bilmədi.

- Kimin oğlusuz?

- At Belində Olan Adamin.

... At Belində Olan Adami başdan-ayağa deyil, ayaqdan-başa süzdü, sonra xayxırıdı, özünü onun sıfətinə tüpürməkdən zorla saxladı və tüpürdü yerə:

- Ə, sən nə cindir adamsan, ə! Bakıdan gələnlərin dalın yuyursan, özünükünə beş manat qiymırsan?!

Drakonun əlindən zorla qurtulmuş At Belində Olan Adam indi yenidən qırx arşın quyunun dibinə düşdü, özünə bəraət qazandırmaq istədi:

- Komandır! Seyid Lazım ağanın cəddi haqqı bilməmişəm. Hər gün o gəlir pul ver, bu gəlir pul ver. Mən köpəyoğlu nə bilim kim kimdi. Mənə demədilər ki, siz istəyirsiniz.

Komandır gördü ki, əsəbləri onu dalınca sürükleyir və belə getsə əlindən xəta çıxa bilər, onsuz da adları bədnəm idi, hökumət haqlarında gündə yüz şayıə buraxırdı.

İndi Drakon yenə hökumətin əlinə dəstəvuz vermişdi. Hökumət birinin üstünə beşini qoyub bütün şəhərə yayacaqdı ki, At Belində Olan Adami aparıb batalyonda döyüblər, pulunu əlindən alıblar, day nə bilim nə. İndi Komandırın gözünün qabağına bu gəlirdi, yoxsa elə məmənnuniyyətlə özü onun şalvarını çıxartdırıb başına geyindirərdi. Hövsələsini basdı:

- Atın bunu bayıra!

Uşaqlar bir andaca At Belində Olan Adami itbusdu eləyib darvazadan bayıra tulladılar...

...Və Komandır indi gördü ki, bir az əvvəl kövrələrək onu bağırna basan elə At Belində Olan Adamdı, amma çox cavандı.

Rəis Komandırı bir də bağırına basdı:

- Haqqınızda qəzetlərdə çox oxumuşam. Məhkəmənizdən də çox yazdırılar. Atam da sizin haqqınızda çox danışıb. Hətta bir dəfə atamı ölüməndən qurtarmışınız.

- Yadımda deyil. Həm də onlar keçmişdə qalıb.

- Yox, yox, heç nə keçmişdə qalmayıb. Siz deməsəz də mən indi bildim ki, o erməni yengəsini niyə döymüşüz. Görüsüz də, Komandır. Sovet hökuməti vaxtı belələrini ya güllələyərdilər, ya da Sibirdə çürütərdilər. Amma biz qıllarına belə toxuna bilmirik. Avropa

tumanını keçirir başına. Bayaqdan Avropada yer qalmayıb zəng eləməsinlər. Nə isə. Avropa da qələt edir, onlar da.

Rəis yerinə qayıdib telefonu götürdü:

- Hadisəni kitaba vurmusunuz? Lap yaxşı. Hələ vurmayıñ, vurmaq lazımlı olsa deyərəm. Maşını da çəkin qapıya, çıxıram. Müavin gəlsin içəri.

At Belində Olan Adamın at belindəki oğlunun bu gözlənilməz hərəkətləri Komandiri necə çasdırılmışdısa bilmirdi nə desin, nə etsin, işin sonunu gözləyirdi.

Müavin girdi içəri:

- Eşidirəm, Rəis.

- Ala bu açarları, o seyfi aç, on min dollar götür, ver o dəyyuslara. Aparatlarını da alsınlar, qalanını da öz aralarında bölsünlər. Denən şikayətlərini geri götürsünlər. Razi olmasalar, həkim çağır, yazsınlar ki, içkilidirlər, ağsaqqal bir adamı da döyüblər. Onsuz da şahid yoxdu. Qoy getsinlər nə bilirlər eləsinlər. Strasburqa yox ey, lap Buşa şikayət etsinlər.

Eşitdiklərinə inanmadı, bu doğrudanmı At Belində Olan Adamın oğlu?! Doğrudanmı vaxtilə Musanın ayaqları kəsilmiş anasına min manat qiymayan bir adamın oğlu indi onu həbsdən qurtarmaq üçün on min dollarından keçirdi?!

Amma Komandır Rəisinin son sözlerini qəbul eləmədi:

- Rəis, sağ olun. Sizi başa düşürəm, mənə kömək eləmək istəyirsiz. Amma on il də yataram, döyümək sözünü üstümə götürmərəm. Mən onları döymüşəm.

- Komandır, döymüsüz, lap yaxşı eləmisiz. Mən də sizi buraxıram. Mən sizi tutma bilmərəm. Camaat mənə nə deyər? Hələ atam! Üzümə tüpürər. İndi durun. Durun görün.

- Hara?

- Necə yəni hara? Bizə! Heç bilirsiz atam sizi görəndə nə qədər sevinəcək!

Amma Komandır getmədi:

- Sağ olun, Rəis. Atanıza salam deyərsiz. Gecdi. Ayrı vaxt görüşərik. Mən rayona getməliydim, bu hadisə oldu, qaldım.

- Xahiş edirəm!

- Söz verirəm, ayrı vaxt gedərik. İndi icazə versəz mən gedərdim.

Rəis cibindən bir kart çıxartdı:

- Onda bunu götürün. Burda mənim telefonlarım yazılıb. Nə lazımlı olsa, nə vaxt istəsəz, lap gecə saat iki olsun, zəng eləyin. Elə bilin balaca qardaşınıza zəng edirsiz.

Komandır kartı aldı:

- Eləyərəm.

- Gözləyəcəm ha. Atam da gözləyəcək. İndi doğrudan rayona gedərsiz?

- Doğrudan.

Endilər aşağı. Rəis bir nəfəri çağırıldı.

- Eşidirəm, Rəis.

- Sən belə elə, Komandırı aparırsan rayona. Onun ixtiyarındasın.

- Baş üstə, Rəis!

Komandır etiraz elədi:

- Lazımlı deyil, Rəis. Özüm bir maşına oturub gedəcəm.

Rəis az qala yalvardı:

- Komandır, məni sindirma.

Rəislə idarədən çıxdılar.

Komandır gördü ki, bayaq onu rayona aparacaq Əsgər Köynəkli Sürücü idarənin qabağında var-gəl edir, təəccübələ soruşdu:

- Sən burda nə gəzirsin?

- Necə yəni nə gəzirsin?! Səni gözləyirəm!

- Məni?

- Bəs kimi? Demirdin rayona gedəcəyik. Belə kişilik olar ki, səni qoyum gedim?!

Komandır güldü:

- Rəis, görürsüz də maşının da hazırıldı.

Rəis:

- Nə deyirəm ki, yaxşı yol. Amma qayıdanda mütləq məni tapın ha, gözləyəcəm.

Maşına oturub şüşəni yendirdi və soruşdu:

- Rəis, siz doğrudan At Belində Olan Adamın oğlusuz?!

Rəis elə sadəlövcəsinə and içdi ki:

- Vallah, hə!

Gecə yuxusuz qaldığından bütün yolboyu maşında yatdı. Əsgər Köynəkli Sürücü yolun belini qırmaq üçün söhbətdən ötrü ölsə də onu oyatmağa qiymadı. Nəhayət, mənzil başına çatdırılar, burdan o yana yol yox idi, burdan o yana yolun belini həqiqətən qırmışdır...

Əsgər Köynəkli Sürücü onu oyatmağa məcbur oldu:

- Əmi, ay əmi!

- Deyəsən bərk yatmışdım.

- Hə, elə şirin yatmışdım, oyatmağa ürəyim gəlmədi. Yol qurtarmasaydı heç oyatmayacaqdım.

Maşından düşdülər.

- Yaxşı, dostum, sən burdan qayıt.

- Bəs sən?

- Mən burda qalacam, hələ işim var.

- Bəlkə gözləyim? Sonra gedək bizə. Evimiz burda, yaxındadı, Çadır Şəhərində.

- Yox, sağ ol. Onsuz da bu gün sənə çox əziyyət verdim,- dedi Komandir və əlini cibinə salıb pul çıxartdı, - Mən qiyməti bilmirəm, nə qədər lazımdı götür.

- Nə danışırsan, əmi, pul nədi?! Sən içəridə olanda şobənin qabağında polislər səndən danışırdılar. Mən də sənin adını eşitmışəm. Böyükler çayxanada sənin haqqında çox danışırdılar, elə indi də danışırlar. Mənim atam da şəhid olub, bəlkə tanıyırdız, adı Cəmil idi.

Komandir ha fikirləşdi, belə bir adamı yadına sala bilmədi, amma bu cavanın könlünü də sindirməq istəmədi:

- Tanıyırdım. Çox qeyrətli döyüşçüydü.

Əsgər Köynəkli Sürücü elə sevindi ki, Komandir öz şirin yalıyla bu cavani sevindirməyindən çox xoş oldu.

- Əmi, mənim atam doğrudan özünü tankın altına atıb?

- Hə, oğul.

- Deyirdilər inanmıldım, indi inandım.

Əsgər Köynəkli Sürücü o qədər xoşbəxt oldu ki - atası özünü tankın altına atmışdı.

- Nə deyirsən, əmi, gözləyim gedək bizə?

- Yox, sən get.

Əsgər Köynəkli Sürücü bir kağıza telefon nömrəsi yazıb verdi Komandirə:

- Əmi, bu mənim telefonumdu. Nə vaxt maşın lazım olsa, zəng elə. Atamın adı haqqı, pul-zad lazım deyil.

- Zəng eləyərəm.

Əsgər Köynəkli Sürücü Komandiri atasını bağrına basırmış kimi bağrına basdı, öpdü və sağollaşıb getdi.

Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin beş addımlığında yolun ortasına dərin bir xəndək atmışdır. Əgər bu xəndək son idisə - bəs niyə xəndəkdən o üzdə qoyun otaranlar, yer əkənlər, ot daşıyanlar heç nə olmamış kimi öz işindəyilər.

Və bir zamanlar dünyanın ən işlek yolunun xəndəkdən o üzünü ot basmışdı. Əlini uzatsa şəhərə çatardı. Amma heç kəs əl uzatsa əlləri çatacaq bu şəhərə bu neçə ildə əl uzatmaq fikrinə düşməmişdi. Neçə iliydi bu şəhərin bir əl məsafəsindəki alaçıqlarda, kərpic daxmalarda vaxtilə paytaxtlarına bayraq sancıqları nemeslərdən yardım gözləyə-gözləyə, axşamlar da televizorlarda Rodrigesin qayınanasının iztirablarını özlərinə dərd edə-edə, arada da bir qoyun əti

veyə-veyə yaşamağa alışmışdılar. Və bu alışqanlıq onları elə mütiləşdirmişdi ki, ağıllarına gəlmirdi ki, bir səhər yerlərindən qalxıb heç əl-üzlərini yumadan bu xəndəyi atlayıb əl boyda məsafləni keçə bilərlər, ev-eşiklərinə, qəbristanlıqlarına gedə bilərlər.

Vaxtilə əliyalın ölümə gedən oğulların hamısı qırılıb qurtarımı?! Atalar day Drakon əkmirlərmi?! Analar day Pələng doğmurlarmi?!

Atlanıb xəndəyi keçdi. Ot basmış yolla üz tutdu Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə. Əlini-qolunu sallayıb gedirdi.

Bir az aralıda qoyun-quzu otaran 13-14 yaşlı bir uşaq onu səslədi:

- Əmi, ay əmi!

- ...

- Əmi! Ay əmi! Əmi!

Dayandı:

- Nədi, ay oğul?

- Əmi, o tərəfə getmə!

- Niyə, oğul?

- Oralar ermənilərindi!

Oralar ermənilərindi! Oralar ermənilərindi! Söz onu qəfil it kimi tutdu. Bu uşaqa evdə böyükəlli deyiblər ki, oralara getmə, oralar ermənilərindi. Və uşaq da elə bilir ki, oralar doğrudan da ermənilərindi.

- Qorxma, oğul!

- Getmə, əmi. Srağagün orda bir əsgərimizi vurdular.

- Başa düşdüm, oğul.

Yenə əlini-qolunu sallayıb düzəldi yola. Qarşısına bir xəndək də çıxdı. Gördü ki, bu xəndək o xəndəkdən deyil, səngərdi. Başa düşdü ki, day onun üçün də yol qurtardı. Gördü ürəyi istəsə də ayaqları getmir. Özünü bu qədər alçalmış və təhqir olunmuş hiss etməmişdi. Özü özündən utandı, xəcalət çəkdi, əlləri ilə başını tutub xəndəyin üstündə.

İnsanı hər an öldürə biləcək bu ağrılarla əl uzatsa çatacaq Dünyanın Ən Varlı Şəhərinin əl boyda məsafləsində dayanmışdı. Bu şəhərin minlərlə şəhidindən - ölüb canlarını qurban verdikləri şəhərin öldüyündən xəbərsiz xoşbəxtlərdən biri ola bilməməsi onu yandırıdı. Tanrı hansı günahına görəsə bu xoşbəxtliyi də ona çox görmüşdü. İndi o qədər aciz idi ki, əl uzatsa çatacaq şəhərə Çadır şəhərlərində yaşayanlar kimi əl uzatmağa qüdrəti çatmadı. Elə beləcə əzizinin cəsidi ortaçıda qalıb qurd-quşun yeminə çevrilən adamlar kimi əl uzatsa çatacaq şəhərə xeyli tamaşa etdi.

Etdi, etdi...

Döndü Bayata, Azər Hüseynin kababxanasına.

Adamlar əl uzatsalar çatacaq şəhərin əl boyda məsafləsində heç nə olmamış kimi öz keflərindəydir, yeyib-içirdilər. Hardansa başlarında ikibaşlıq papaq gəzdirən aşıqlar da töklüb gəlmişdir, hər süfrənin başında biri oxuyurdu.

- Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim...

- Meşəbəyi, meşəbəyi, meşəbəyi...

- Çal oynasın Əjdər əmi...

- Ağdam bir gözümüzü, Bərdə bir gözüm...

Biri Məmməd Arazdan, biri Hüseyn Arifdən, biri Dədə Şəmşirdən oxuyan aşıqların dediyi sözlər heç kimin tükünü də ürpətmirdi, çünkü qulaq asmirdılar. Hərdən səndərləyə-səndərləyə “Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim” oxuyan aşıqların cibinə pul basır, lap keflilər isə aşığı qucaqlayıb o üzündən- bu üzündən öpürdülər:

- Ə, o Meşəbəyini bir də oxu. Can, Meşəbəyi, can xala...

Bir də bu yerlərə gələ biləcəyinə inanmayan şairdən, Meşəbəyinin göz vurduğu xaladan, bir gözü Ağdam, bir gözü Bərdə olan boşboğazdan uzaq olmaq üçün kababxananın lap aşağısındakı çinarın altında dayanıb xörəkpəylayanı çağırıldı:

- Oğul, ordan bir stol tap gətir.

Dərhal stol-stul gətirdilər, stolun üstünə səliqəylə süfrə saldılar.

- Nə yeyəcəksiz?
- Hələ bir stəkan çay gətir.

Onun çaydan başqa heç nə sifariş verməməsindən Xörəkpaylayan bərk dilxor oldu, amma diqqətlə ona baxdı.

O isə bu baxışlardan xoşlanmadı:

- Nədi ay oğul, xoşuna gəlmədim?
- Allah eləməsin, dayı. Sizi bir nəfərə oxşatdım.
- Hər kimə oxşadırsansa səhv eləyirsən.
- Bağışlayın.
- Bağışladım.

Xörəkpaylayan getdi, tez də qayıtdı, stolun üstünə çay qoydu, mürəbbə qoydu, limon qoydu və yenə ehtiyatla dedi:

- Dayı, inciməsən bir söz soruşardım.
- Ay oğul, sən nə zircih adamsan, get işinlə məşğul ol.

Aşıqlar özlərini öldürürdülər:

- Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim...
- Ağdam bir gözümdü, Bərdə bir gözüm...
- Qarabağ, can Qarabağ...

Sağlıq deyənlər özlərini öldürürdülər:

- Gün o gün olsun Şuşada, Cıdır düzündə yeyib-içək...
- Yaxşı dostların sağlığına...

Bir nəfər aşağı ən çox pul verəni duz kimi yalayırdı:

- Sənin sağlığına, Qarabağda səndən qeyrətli oğlan yoxdu...

O da xoşallanır, forsla o biri stollara baxırdı.

Komandir gördü özünü çox pis hiss edir, çayı itələdi bir kənara, qalxdı ayağa və yendi kababxananın altındakı kəhrizə. Çəkib torpağın ciyərini çıxaran artezian quyuları bütün kəhrizləri qurutsa da Həmidə xanımın vurdurduğu bu kəhrizi quruda bilməmişdi. İmkanlı adamlar artezian quyularının quruda bilmədiyi bu kəhrizdən su daştırdırlar.

Əvvəl-əvvəl ağızını kəhrizin gözünə dayayıb neçə il həsrətini çəkdiyi, az qala dadını unutmaqdə olduğu bal kimi sudan içdi. Sonra əl-üzünü möhkəm-möhkəm yudu, amma bu o qədər də ləzzət eləmədi. Soyunub girdi kəhrizin göz yaşı kimi təmiz, bumbuz suyuna. Gözlərini yumdu və xoşbəxt uşaqlığını xatırlamaq istədi...

... Tez-tez qaçıb gəlirdilər bura. Bu göz yaşı kimi təmiz, bu bumbuz suda çimişməkdən doymazdılardı. Onda onların özləri də göz yaşı kimiydilər, amma bumbuz deyildilər, od-alovuydular, təzə-təzə qızların ürəklərini yandırıb-yaxan vaxtlarıydı. Kəhrizin dərinliklərinə üzməkdən xüsusi ləzzət alardılar. Dərinliyə üzdükcə su daha şirinləşər, daha durular və bir az da buzlaşardı. Və kəhrizin dərinlikləri göyərçin yuvalarıyla dolu olardı, əlini at, tut. Amma bu göyərçinlərə toxunmazdılardı, nənələri həmişə deyərdi ki, göyərçinlər imam qanından yaranıblar.

Ən çox sevdikləri isə kəhrizdəki balaca, pırıl-pırıl balıqları əllə tutmaq idi. Bəzən bu balıqları tutmaq üçün saatlarla yarışırdılar. Amma heç biri bu yarışda qalib gələ bilmirdi. O, uduzmağı sevməsə də və heç vaxt uduzmasa da bu pırıl-pırıl balıqlara həmişə uduzurdu. Kinolarda qartalların şığıyb özlərini suya cirparaq balıq calmalarını çox görmüşdü. O da çox istəyirdi qartal kimi şığıyb özünü cirpsin suya və heç olmazsa bircə dəfə bu pırıl-pırıl balıqlardan bircəciyini çalsın. Amma çala bilmirdi. Bu kəhrizdə çimə-çimə, balıqlara uduza-duza böyüdürlər...

... Gözlərini yummuşdu, onunla bu kəhrizdə çimə-çimə, pırıl-pırıl balıqlara uduza-duza böyüyən dostlarını xatırlayırdı. Hamısı müharibədə qırılmışdı, tək ondan başqa. Sonra Drakonu gördü, Pələngi gördü, Gülablı yolunda bağırsaqları ağacın budağına dolaşmış və hələ nə baş verdiyini anlamadan bağırın adamı gördü, od tutub yanın şəhəri gördü - gözünü açdı, hər şey

yox oldu, bir kəhrizin suyuydu, bir özüydü, bir də yanında qorxusuz-ürküşüz üzüşən balaca, pırıl-pırıl balıqlar...

... Goy üzü goy üzütək təmiz, dünya yamyaşıl, hardasa quzu otaran bir uşaq Qədir Rüstəmovu yamsılayırdı:

- Qoyubdur intizarında, neyçün gəlməz, neyçün gəlməz...

Səsi aləmi götürmüştü başına. Onlar da yamyaşıl dünyada, goy üzütək təmiz goy üzünün altında, quzu otaran uşağıın şipşirin səsinin içində balaca, pırıl-pırıl balıqları tutmaq üçün özlərini öldürürdülər...

... Uşaqlıqda olduğu kimi əlini atdı və bu balaca, pırıl-pırıl balıqlardan birini tutsun, tutdu da. Balıq əlinin içində elə çırpinirdi ki, elə bil əlinin içində çırpinan balıq yox, ürək idi. Çəkib sudan çıxarmaq istədi, nə illah elədi bu balaca, bu pırıl-pırıl balığa gücü çatmadı. Balıq kəhrizin dərinliyinə doğru üzməyə başladı, balıq üzürdü və onu da özüylə çəkib aparındı. Balıq onu dərinliyə çəkdikcə su daha şirinləşir, daha durulur, bir az da soyuyurdu. Neçə iliydi bu şirinliyin, bu duruluğun həsrətini çəkdiyindən indi ləzzətlə balığın arxasında üzürdü. Və heç fərqində də deyildi ki, bu balaca, bu pırıl-pırıl balıq necə onu öz arxasında dartıb aparır.

Birdən hiss elədi ki, böyür-başında da kimlərsə üzür, çevrildi - Drakonu gördü, bir balaca, pırıl-pırıl balıq da onu ardınca aparındı. Pələngi gördü - bir balaca, pırıl-pırıl balıq da onu ardınca aparındı. Batalyonun bütün uşaqlarını gördü, hərəsi bir balıq tutmuşdu və tutduqları balıqlar da onları öz arxalarınca dartıb aparırdılar.

Hamısının üz-gözündə sevinc vardı, hamısı arzusuna çatmışdı - hamısı balıq tutmuşdu.

Və Komandır də, uşaqlar da bir səs eşidirdilər... Uzaqdan, lap uzaqdan, eyy lap uzaqdan Qədir Rüstəmovun səsi gəlirdi:

- Bu dərənin uzunu, Tanrı qaytar...

Və balıqlar da onları dartıb bu səsə doğru aparındı!

... Qəflətən minlərlə at ağız-ağıza verib necə kişnədisə və göylər necə şaqqıldadısa çöllər diksindi, ağaclar diksindi, çaylar diksindi, dağlar diksindi. Şimşəklər göy üzünü parça-parça elədilər. Və göy üzündən də yuxarıdan necə bir Dolu başladısa... camaat dik atıldı və sevinclə özünü atdı bayira...

1988-2007

Dünyanın Ən Varlı Şəhəri.